

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER HARMADIK ÉVFOLYAM - 1992. 3.

**EMLÉK ÉS FIGYELMEZTETÉS
- MIT JELENT MA 1956?**

A MEGVALÓSÍTÁS

Egy probléma megoldása
sokszor gondot okozhat

ÖNNEK

Ha kérdéses
honnan vásároljon korszerű
irodatechnikai berendezéseket,
ne gondolkozzon.

Mire van szüksége ?

Telefonra ? Telefaxra ?

Írógépre ? Másológépre ?

Számítógépre ? Irodabútorra ?

... a válasz

ADOTT!

The logo for KONTRAX, featuring the word 'KONTRAX' in a bold, green, sans-serif font. The letters are slightly shadowed, giving it a 3D appearance as if it's floating above a surface.

IRODATECHNIKA

TARTALOM

EMLÉK ÉS FIGYELMEZTETÉS, 1956

Albert Camus: A magyarok vére	4
Gömöri György: Julian Przyboś és a magyar forradalom	4
Miroslav Kusý: 1956	8
Adrian Marino: ...akkor én épp börtönben voltam	9
Petr Pithart: A múlt, amely előttünk áll	9
Göncz Árpád: Fordulópont	10
Marcin Król: 1956 utóélete	11
Pomogáts Béla: Az én 1956-om	11

ALAPÍTÁSOK KORA - beszélő házak

Bodor Ferenc: A budai királyi palota termei	12
--	----

PANTEON

Rónay László: Európa - Márai szemével	17
--	----

VÉLEKEDÉSEK

Jiří Rak: A cseh (közép-)európaiság	22
Gerhard Wilflinger: Utazás Közép-Európában Erhard Busekkel	25
Rudolf Chmel: „Nem értjük egymást”	32

Görgey Gábor: Beszélgetés a magyar Toscanában. Vendégségben Kosáry Domokosnál	35
---	----

ÉLETUTAK

Vezér Erzsébet: Éva Zeisel kalandos élete	43
Módos Márton: Még minden nyitott Beszélgetés Magdaléna Vášáryovával	48
Götz Eszter-Szegő György: Jó házból való jó emberek Nyári egyetem Hollandiában	52
Cseres Tibor: Huszadszor Tokaji Írótábor	57
Szombathy Bálint: Balkáni főnix	59

ELFELEJTETT TÁJAK - ELFELEJTETT NÉPEK

K. Gy. Cs.: Az Írás ismeretlen népe	61
Simon Szyszman: Karaimok Kelet-Európában	62
Kőbányai János: „Magyar Izrael” - szubjektív beszámoló	70
Nagy Károly: Anyanyelvi Konferencia - Nemzetközi magyar együttműködés	81
A Morgen tizenöt éve	88
Grendel Lajos: A Kalligramról néhány szóban	89

TALÁLKOZÁSOK	91
SZÁMUNK SZERZŐI	94
SUMMARY	95

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata

Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:
Cseres Tibor és Vásárhelyi Miklós
Főszerkesztő: Módos Péter
Számunk szerkesztésében részt vett:
Déri Miklós: fotó
Farkas János László
Jovánovics György művészeti vezető
Kiss Gy. Csaba
Módos Márton
Pomogáts Béla
Sebes Katalin
Újvári Imréné tervezőszerkesztő
Vujicsics Sztoján főmunkatárs

Szerkesztőség:
1051 Budapest, Vörösmarty tér 1.
IX. emelet 956.
Telefon: 118-5156, 118-9219

Az Európai utas Alapítvány
megbízásából kiadja a Budapest Kft.
Felelős kiadó:
a Budapest Kft. igazgatója
1022 Budapest, Bimbó u. 3.
Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető
a hírlapkiadó postahivatalokban,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-
előfizetési és Lapellátási Irodában
(HELIR, Budapest XIII., Lehel út 10/a, 1900)
közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-961 162
pénzforgalmi jelzőszámára

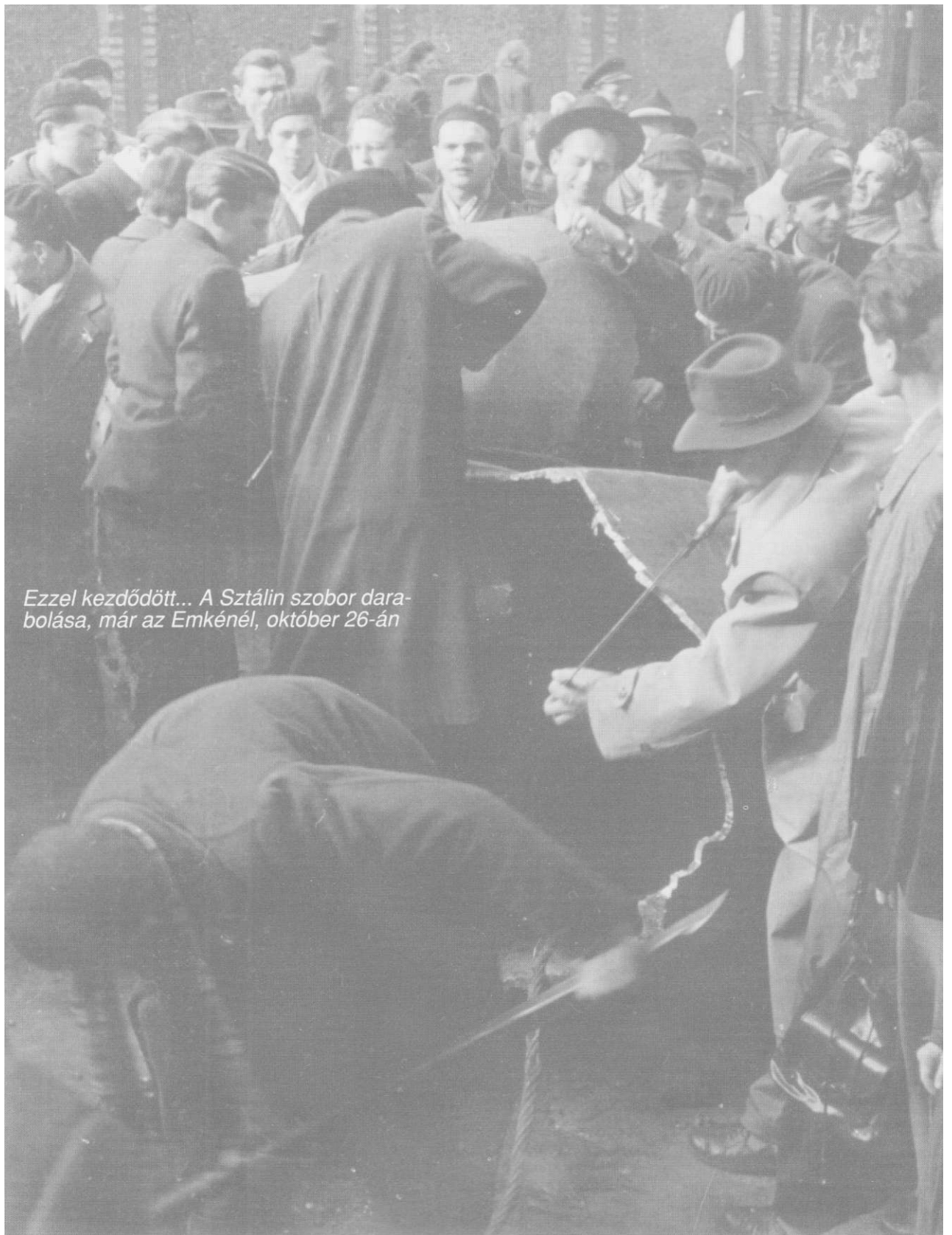
Egy szám ára: 149 Ft
Előfizetési díj egy évre: 596 Ft
Külföldön terjeszti a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
H-1398 Budapest, Pf.: 149
Révai Nyomda Kft.
Felelős vezető:
Bánáti László ügyvezető igazgató
ISSN: 0866-272X

E számunk a Magyar Hitelbank Rt.
és a Művelődési és Közoktatási
Minisztérium támogatásával készült

A címlapon: dr. Zalay István
1956-os felvételei

A hátsó borítón: Kőbányai János
felvétele

Ezzel kezdődött... A Sztálin szobor darabolása, már az Emkénél, október 26-án

EMLÉK ÉS FIGYE

*Fent: a megvédett utca, ütközet után.
Ferenc körút, október 25-én este
A Corvin köz a Kilián laktanyával szemben,
november 6-án*

*Elvégeztetett...,
november 7-én*

LMEZTETÉS, 1956

A MAGYAROK VÉRE

Nem tartozom azok közé, akik azt kívánják, hogy a magyar nép újra fegyvert fogjon, bevesse magát egy eltiprásra ítélt felkelésbe — a nyugati világ szeme láttára, amely nem takarékoskodnék sem tapssal, sem keresztényi könnyel, hanem hazamenne, felvenné házi papucsát, mint a futballszurkolók a vasárnapi kupamérkőzés után.

Túl sok a halott már a stadionban, s az ember csak saját vérével gavalléroskodhat. A magyar vér oly nagy értéke Európának és a szabadságnak, hogy óvnunk kell minden cseppjét.

Azok közé sem tartozom, akik úgy hiszik, alkalmazkodni kell, ha átmenetileg is, bele kell törődni a rémuralomba. Ez a rémuralom szocialistának nevezi magát, nem több jogon, mint ahogyan az inkvizíció hóhérai keresztényeknek mondták magukat.

A szabadság mai évfordulóján szívből kívánom, hogy a magyar nép néma ellenállása megmaradjon, erősödjön és a mindenünnen támadó kiáltásaink visszhangjával elérje a nemzetközi közvélemény egyhangú bojkottját az elnyomókkal szemben.

És ha ez a közvélemény nagyon is erőtlen és önző ahhoz, hogy igazságot szolgáltatson egy vértanú népnek, ha a mi hangunk túlságosan gyenge, kívánom, hogy a magyar ellenállás megmaradjon addig a pil-

lanatig, amíg keleten az ellenforradalmi állam mindenütt összeomlik ellentmondásainak és hazugságainak súlya alatt.

A legázolt, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben. Ahhoz, hogy ezt a történelmi leckét megértse a fülét betömő, szemét eltakaró nyugati társadalom, sok magyar vérnek kellett elhullnia - s ez a vérfolyam most már alvad az emlékezetben.

Gömöri György

JULIAN PRZYBOŚ ÉS A MAGYAR FORRADALOM

A mikor ez év áprilisában kiszálltam a repülőgépből a chicagói O'Hara repülőtéren, még nem tudtam, milyen meglepetéseket tartogat számomra - és minden lengyelbarát magyar számára - az illinoisi egyetem chicagói részlegében rendezett többnapos Przyboś-konferencia. Julian Przyboś (1901-1970) mindeddig a lengyel avantgárd legfontosabb alakjai kö-

A magára maradt Európában csak úgy maradhatunk hívek Magyarországhoz, ha soha és sehol el nem áruljuk azt, amiért a magyar harcosok életüket adták, és soha, sehol - még közvetve sem - igazoljuk a gyilkosokat.

Nehéz minékünk méltónak lenni ennyi áldozatra. De meg kell kísérelnünk, feledve vitáinkat, revideálva tévedéseinket, megsokszorozva erőfeszítéseinket, szolidaritásunkat egy végre egyesülő Európában. Hisszük, hogy valami bontakozik a világban, párhuzamosan az ellentmondás és halál erőivel, amelyek elhomályosítják a történelmet - bontakozik az élet és meggyőződés ereje, az emberi felemelkedés hatalmas mozgalma, melyet kultúrának nevezünk, s amely a szabad alkotás és szabad munka terméke.

A magyar munkások és értelmiségiek, akik mellett annyi tehetetlen bánattal állunk ma, tudják mindezt, s ők azok, akik mindennek mélyebb értelmét velünk megértették. Ezért, ha szerencsétlenségükben osztozunk, miénk a reményük is. Nyomorúságuk, láncaik és száműzöttségük ellenére királyi örökséget hagytak ránk, melyet ki kell érdemelnünk: a szabadságot, amelyet ők nem nyertek el, de egyetlen nap alatt visszaadtak nekünk!

Julian Przyboś
1956 októbere

Vért adunk a sebesült magyaroknak,
egy nép önti át vérét a másik nép erébe,
a zászló vöröse más zászlóra folyhat,
hatalmat ömlesztünk át a vérbe.
Ugyanaz a zászló, ugyanaz a szín,
amely akkor égett
a tizenhetes évben és csillagot gyújtott
a Téli Palota rohamában azon az éjjel,
hogy egy ugyanolyan piros fácska
a népek zászlajával boruljon virágba
s növekedjék az Október-század koronája.

...Október ez októberében bennünket
nem a fegyver a kézben egyesít,
hanem a lüktető szív, a szinte túlcsonduló,
harc és vesződség nélkül:
beljük ellenség szuronya, belénk csak az orvos tüje döf.

...Budapest kövén
a zászlóból csak rongydarab maradt,
mint vörös őszi levél,
mely annak nyitott szemére hull,
ki utolsónak esett el az új
Októberért vívott és elveszített harcban

Átöntöttük a vért
a nyílt erekből a nyílt sebekbe.
A fájdalom csekély - de nagy lesz a harag ma.
Kössétek el az ereket. De már megállt a szív.
Vessétek tűzre a zászlót.

1956. november 7-én

nem volt meglepetés, amikor a második világháború után „társutas” szerepet vállalt az új, kommunista rezsimben - néhány évig ő volt Lengyelország svájci nagykövete. Később a krakkói Jagelló Egyetem könyvtárának igazgatójaként működött (én is így, ebben a minőségében ismertem meg 1953 őszén), majd 1955-ben felköltözött Varsóba, és itt élt haláláig, mindinkább visszahúzódva a politika izapos-saras küzdőteréről. 1956 után fontosabb közéleti szerepet már nem vállalt, bár néhány évig még szerkesztette az 1963-ban megszüntetett *Przegląd kulturalny* (Kulturális Szemle) című lapot.

Arról, hogy Przyboś politikai visszavonulásában az ötvenhatos magyar forradalom és Nagy Imre kivégzése is szerepet játszott, én már korábban is tudtam: 1986-ban Londonban kiadott lengyel-magyar

költői antológiám (*Polscy poeci o węgierskim październiku*) életrajzi jegyzetében föl is tüntettem, hogy a lengyel költő 1958-ban éppen Nagy Imrécék kivégzése után, az azon érzett fölháborodás hatására lépett ki a Lengyel Egyesült Munkáspártból. És persze ismertem Przybośnak a magyar forradalomról írt versét, amit közöltem is az említett antológiában. Amit viszont csak Chicagóban, két lengyel kutató, Bogusław Kierc és Rościślaw Skreń jóvoltából tudtam meg, az a korábban magát kommunistának, vagy legalábbis szimpatizánsnak valló Przyboś angazsálódása, kiállása volt a magyar forradalom és annak egyik vezéralakjának számító Nagy Imre miniszterelnök mellett. Kierc személyes közlések alapján, Skreń pedig egy fennmaradt kézirat segítségével tudta bizonyítani, mennyire hatottak

Julian Przyboś
Tucholai elégia

E sűrű és sötét erdő mélyén,
amelyen átüt a magasban az árbocfenyők törzsének vöröse,
az őzek arany suhanásaitól villódzó ligetekben,
a fenyvesben, ahová becsörtetett az első farkascorda...

*Akna lapul a perc alatt, perccel aláaknázott a pillanat,
s mint robbanóanyag, olyan itt az idő!*

Itt, a fél égboltot beborító lomb között,
mely árnyat ad és óv a fejemre lágyan omló naptól,
és a kezével hosszú, keskeny messzeségbe mutató
acél sín pár között, amit megtör a fenyves...

*Vajon már soha nem lehet élnem, csupán aknát szednem,
bár tudom, hogy túl korán robban?
(És talán ez az egyetlen vigasz?)*

A tóban fürdő hajnalszillag és a várakozás közt,
az esthajnal, a leszálló éj és az ítélet közt,
a gyantaillat és a test melege közt, mely lassan elszáll...

Könnyebb volna most meghalnom, mint hallgatnom.

A víz tükrén égő liliom sárga lángja előtt,
a szájához tartott tükör előtt, hogy kimondják: beállt,
a tavi liliom és a haldokló
utolsó lehellete közt...

A félelem nélküli halálnál nehezebb
félelemben élni, s magával a félelemmel élni -
a halál e mindennapi kenyerével.

A szárgululó mozdony csattogásában, a szétzúzó kerek
dübörgésében,
amelyek alá a költők virágokat dobtak, aztán magukat...
A tucholai erdők mélyén,
a bennük beszórt tömegsírok között...

Hosszan, rigósan, mintha a felhőből szivná az első dús
cseppeket,

a fenyőrigó dallamosan fújja levegőből-való
ideális fuvoláját
(nincs más: csak ez a nem-emberi, objektív vigasz)
és a kakukk dalolt, majd elröpült, a visszhang fészkrét
keresve...

Gömöri György fordítása

az 1956-60 közötti magyarországi események Przybośra, milyen döntő módon formálták át korábbi szocialista reformillúzióit, s változtatták azt egyrésztől valamiféle pártatlan hitté az emberiség jövőjében, másrészt pedig kiábrándultsággá, szkeptizmussá az ún. „létező” szocializmussal szemben.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy Przyboś a lengyel olvadás idején (tehát 1955-56-ban) a sztálinista-zsdanovista kultúrpolitika legélesebb bírálói közé tartozott, ami (érthető módon) növelte tekintélyét, korábban eléggé szűk értelmiségi körökre szorított népszerűségét. Ezért a nem kommunista olvasót alighanem meglephette a vers, amelyet Przyboś a varsói *Przegląd kulturalny* 1956/45. számában közölt a magyar forradalomról. Ebbe ugyanis a lengyeleknél akkor már már közhelyszerű motívumok mellett (amilyen a magyarok javára rendezett széles körű véradó mozgalom volt) beleszótt az 1917-es „októberi” (novemberi) orosz forradalom jelképét, illetve az azzal alkotott analógiát is. Függetlenül attól, hogy a Téli Palota bevétele után létrejött ún. „proletárhatalom” nem volt tisztán bolevardi jellegű, tehát magába foglalta még a forradalmat támogató eszereket és anarchistákat is, azok számára, akik Magyarországon éltek meg 1956 októberét, nyilvánvalóak voltak a különbségek. Jóllehet a magyar népfelkelés egyrészt a szocializmus „megreformálására” indított értelmiségi mozgalom kiteljesedése volt, másrészt viszont erős nemzeti szellemiség hatotta át és azonnali fő követeléseinek közé tartozott a szovjet csapatok kivonása az országból. 1917 és 1956 között tehát csak halvány párhuzamot lehetett húzni, bár a munkástanácsok spontán megalakulása kétségtelenül a tizenhetes „szovjetek” képzetét kelthette a szemlélőben.

Przyboś verséből az analógia következtében azért kiderül, hogy úgy érzi, a fegyveres szovjet beavatkozás Budapesten ellentmond az orosz forradalom szellemének, meghamisítja az internacionalizmus értelmét. Erre utal „a zászlóból csak rongydarab maradt” sor. Amit viszont a legutóbbi időkig, pontosan 1990 végéig nem tudtunk: ez a magyar tárgyú Przyboś-vers eredetileg megcsontítva jelent csak meg. Az alapszöveget Rościszław Skręt tette közzé a Przyboś-hagyatékban talált kéziratból a *Ruch Literacki* című krakkói

folyóiratban (XXXI. Éva. 1990/4-5., 339-341). Hogyha megnézzük ezt a szöveget, azt vesszük észre, hogy a vers legesszimizmább kitételei estek áldozatul a cenzor ollójának. Így például a szaggatott vonal előtti sorból az „elveszített” szó kimaradt. A vonal utáni két sor ugyan benne maradt az 1956-os közlésben, viszont a vers utolsó sorai kimaradtak és csak szaggatott vonallal vannak jelölve. Mit mond Przyboś a kimaradt sorokban? Bizonyos értelemben kódolja ez az egész versnek. A kezdő szakasz „vérátömlesztése” hiábavalónak bizonyult; már az erek elkötése is hiábavaló. Megállt a szív, vagyis a magyar szocializmus nincs többé. Ezért mondja Przyboś az utolsó sorban: „Vessétek tűzre a zászlót”. A vers dátuma is elgondolkoztató: 1956. november hetedike!

Tudjuk, hogyan reagált a lengyel íróársadalom a magyar forradalom és szabadságharc vérbe fojtására - jómagam is foglalkoztam, nem is egyszer, ezzel a témával. Nemesak tiltakozó beszédek hangzottak el, hanem az új pártvezérnek, az 1956 októberében még „reformistának” vélt Gomulka-nak is minden erőfeszítésére szükség volt, hogy visszatartsa a lengyel írókat attól, hogy túl zajosan (és túl nagy nemzetközi nyilvánosság előtt) fejezzék ki rokonszenvüket a legázolt, a „kádárizált” magyarokkal. Nem tudom, igaz-e az a hír, amely szerint Gomulka, amikor közölték vele Nagy Imréék váratlan kivégzésének a hírért, első dühében összetörte telefonkészülékét. Később a pártpolitikus mindenképpen az igazságszerető ember fölé kerekedett, hiszen gdański beszédében Gomulka már „megértően” nyilatkozott az igazságszolgáltatásnak erről a jelenkori történelmünkben szinte pártatlan megcsúfoltatásáról. Neki nem volt érdemes Moszkvát egy ilyen, a lengyeleket csak másodlagosan érintő ügyben provokálnia hallgatásával.

De hogyan hatott mindez Przybośra? Bogusław Kierc idéz tőle egy napló-részletet, amely mind eddig nem került nyilvánosságra. A bejegyzés dátuma 1958. június 21-e: „Szinte ihletetlen [megértettem], mintha ez minden olyan ihlet előfeltétele volna, ami a jövőben bármikor is megérinhet - ha nem lépek ki a Pártból, ha nem szakítok ezzel az egyetemes szerencsétlenséggel, nem leszek képes arra, hogy verset írjak”. Más szóval Przyboś úgy érezte, az erkölcsi felelősség, ami

1956-ban csak (vagy főleg) a szovjet vezetőket és azok magyarországi kiszolgálóit, a gerőket és a kádárokat terhelte, most már *minden kommunistát* érint, mindenkire egyaránt kiterjed. Aki ezután is a tükörbe akar nézni, annak most lépnie kell. Ezért tiltakozását a naplón és a kilépés gesztusán túl versben is kinyilvánította. Történt ez jellegzetesen przybośi modorban, egy erősen kódolt, mégis sokak számára érthető versben, amelynek a címe: *Tucholai elégia* volt.

Atucholai erdőség Bydgoszcz-tól északnyugatra fekszik; 1958 júliusában a Przyboś-család itt töltötte nyári szabadságát. Érthető tehát, hogy a vers természeti képekkel kezdődik, s ezek kontrasztyaként, illetve ezekhez kapcsolódva fut a dölt betűs politikai-életfilozófiai kommentár. A napi politika dinamitja bármikor robbanhat - most éppen robbant. Innen a kérdés, mi legyen a költő - aknaszedő? A vers közepe táján utalás történik arra az eseményre, ami a verset kiváltotta - megjelenik az „ítélet”, s rögtön utána a mélyről fakadó panasz: „Könnyebb volna most meghalnom, mint hallgatnom”. A szólás kényszerű drámát takar - egy olyan emberét, aki életének nagyrésztét a szocializmus eszméjének áldozta, aki ennek az eszmének a megvalósítását szolgálta. De igazságérzete erősebb, mint elkötelezettsége. Hogy világos legyen, milyen itéletről beszél a költő, a következő versszakban a tavililiom ellenpárja „a szájhoz tartott tükör” lesz; az akasztás után hagyományosan így vizsgálták, beállt-e a halál állapota. S keserűen hangzik az axióma: „*A félelem nélküli halálnál nehezebb / félelemben élni és magával a félelemmel élni...*”, ahol az utolsó ige a „félelemmel táplálkozni” gondolatát is magába foglalja. A szovjet mintájú szocializmus erkölcsi csődjé ugyan is ott mutatkozik meg, hogy nem képes félelem nélküli életet teremteni az állampolgárok számára. „*Hol zsarnokság van / ott zsarnokság van*” - jut eszünkbe a magyar költő két emlékezetes sora. A Przyboś-vers következő versszakában pedig - bár a lengyel költő a forradalom mozdonyára céloz, amikor azt írja, a száguldó vonat alá vagy elé „*a költők virágokat dobtak, azután magukat*” - a mi képzeletünkben József Attila jelenik meg, akinek sorsáról Przybośnak is lehetett tudomása.

*Egy alkalmi emlékmű pop-art stílusban. A kiállítás színhelye a Baross utca és a körút sarka
Időpont: október 26., délelőtt. Dr. Zalay László felvételei*

1960 tavaszán Przyboś még egyszer és utoljára visszatér a „magyar téma körhöz”. Ekkor ér el Nyugatra a hír, amit a különböző rádióadók visszasugároznak Kelet-Európába, hogy Magyarországon olyan fiatalkorúakat végeztek ki, akik 1956-ban fegyveresen részt vettek a harcokban, de akkor még kiskorúak voltak. A hatóságok megvárták, amíg nagykorúak lettek, s csak akkor végezték ki őket.¹ Przyboś újabb kódolt versben reagált erre az embertelenségre - a vers címe „1960 tavasz” (*Wiosna 1960*). Már az indító kép arra utal, ami a költőt ekkortájt foglalkoztatja: „*A villamos ráhajtott arra, ami zöldellt és vörösebben eltűnt*” - ahogy az előző versben a „*forradalom mozdonyáról*” volt szó, itt a „*villamos*” a „*létező szocializmus*”. A versben, mint máskor

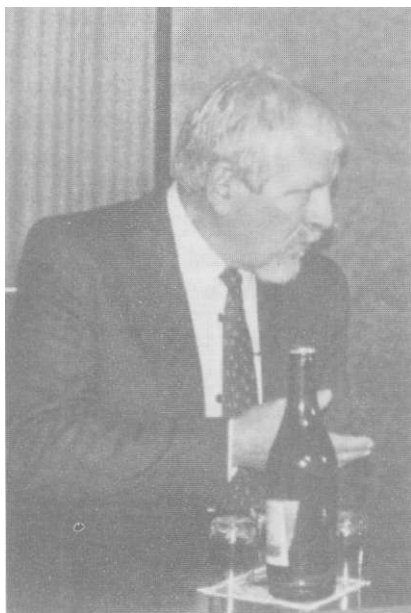
¹ Ilyen kivégzésekre valóban került sor, de egy évvel korábban, 1959-ben; ekkor végezték ki pl. az akkor 18 éves Mansfeld Pétert.

is Przyboś a természeti képeket gondolatokkal szinkópazza, hogy aztán az ötödik versszakban pontosan megfogalmazza fájalmát: „*Ó te első fű, zsenge, gyanútlan! Ó hadd feledjem / az elítélteket, akik csak azért érhatték meg / a nagykorúságot, hogy közös fűt kapjanak!*”²

Ez a három - itt lefordított, illetve idézett - Przyboś-vers drámai erővel bizonyítja, mennyire hatott a lengyel költőkre a Magyar Október, nemcsak közvetlenül, hanem későbbi következményeiben is. Megragadta, s életre szóló politikai választásra készítette még az olyan baloldali, nemzeti szempontból alig elkötelezett, a modern „tisza” művészetet mindennél előbbre valónak tartó költőt is, amilyen Julian Przyboś volt.

² Eredetije: Julian Przyboś, *Liriky, 1930-1964*, PIW, Varsó, 1972., 173. 1. A versidézet Gömöri György fordítása.

Miroslav Kusý

A háború utáni első generációhoz tartozom, ahhoz a nemzedékhez, amely már szocialista egyetemen végzett, s ötvenhat körül lépett be a szellemi életbe. A filozófia aspiránusa voltam a prágai Károly Egyetemen, és ebből a nemzedéki közegből figyeltem a helyzetet.

Az idő tájt 1956-ot „ellenforradalomként” tálalták nekünk, s mi így is fogadtuk be. Csakhogy, a forradalom számunkra már nem volt sem

1956

nemes, sem szent dolog. Az „olvadás” első időszakát éltük, nálunk is mindenfelé suttogtak Sztálin gazteteiről és hazai koncepciós - halálos ítélettel végződő - perekéről, a rezsim romlottságáról és a szocialista ideálokön élősködőkről. Titokban és izgatottan egész éjszakákon át ezeket a kérdéseket vitattuk. Mindenki tudta, és szélében-hosszában tárgyalta, hogy a forradalom bemocskolódtott, véres és értelmetlenül kegyetlen volt, hogy a hirdetett eszme és a valós állapot között ellentét feszül. Az „ellenforradalom” ezért a mi szemünkben már nem jelentette valamilyen szent és érinthetetlen dolog megszenteltetését. Igen, csak a lámpaoszlopokra akasztottakat mutogatták nekünk, számunkra azonban ezek a kommunisták és állambiztonságiak nyilvánvalóan bűnözők voltak, akiket elsodort a népharag.

Amiért hátunkon futkosott a hideg, valami más volt. A magyarok képesek voltak ellenszegülni a kommunista hatalomnak! Annak a hatalomnak, amely gátlástalanul elnyomta a „belső ellenséget”, s ezt

hidegvérrel és cinikusan hirdette is; amely már számtalanszor bebizonyította, hogy halálosan komolyan veszi mindezt; s amely céltudatosan készülődött e feladatára, és céljának megvalósításához minden eszközt birtokolt. Világosan láttuk, hogy vesztett csatáról van szó. Mindennek ellenére a magyarok megmutatták a világnak, hogy a kommunista hatalommal, annak arrogáns és magabiztos képviselőivel másként is lehet beszélni, mint görnyedt háttal, rimámkodóan és szolgálalkúen. Ez életre szóló tapasztalat volt generációim számára.

A „magyar eseményekkel” kapcsolatos második leckére hatvannyolcban került sor. Prágai tavasz, emberarcú szocializmus. Az első bársonyos forradalom, a szocializmus megújhodására tett kísérlet a kommunista párt újjászületése révén. Semmiféle ellenforradalom, kiabáltunk, magyarztuk és bizonygattuk. Ők azonban mégis egyértelműen az ellenforradalmi rubrikába soroltak be minket, amelyben már az 1956-os magyar események is helyet kaptak. S hogy ezt komolyan gondolják, ugyanazzal az intervenció haderővel igazolták, amely Magyarországot is megszállta.

1968 hideg zuhanyként ért minket. Két lehetőség között választhatunk: vagy a magyar 1956 nem volt ellenforradalom, abban az értelemben, ahogy azt Hruscsov állította, vagy a csehszlovák 1968 valóban ellenforradalom volt, abban az értelemben, ahogy azt Brezsnyev állította.

Hatvannyolcban - még mint reformkommunista - inkább az első alternatíva felé hajlottam. A rákövetkező „normalizációs” évek azonban egyértelműen a második alternatíva jogérvényességét tanúsították. Brezsnyevnek - és Hruscsovnek is - igaz volt: ellenforradalmakról volt szó, mégpedig a szocializmus általuk képviselt, megvalósított és védelmezett típusával szemben, amely megreformálhatatlan volt.

Ebben az értelemben „ellenforradalmaink” valóban összetartoznak, ok-okozatilag egymáshoz kapcsolódnak, s irányuk logikusan közös jelenünk felé vezet. Az önök 1956-ja nélkül nem lett volna a mi 1968-unk, s mindkettő nélkül 1989-ben nem került volna sor az európai kommunizmus végső vereségére. Önök kezdték.

Haluska Veronika fordítása

Az 1956-os magyarországi forradalom számomra egyetlen jelenetre korlátozódik. Az azonban jelentőségteljes. 1956 novemberében a nagyváradi börtönben nyolcéves

büntetésem utolsó hónapjait töltöttem; a Nemzeti Parasztpárt Egyetemi Ifjúsága egyik tanulmányi kötetében kifejtett illegális tevékenységemért ítélték el. 1948-49-ben a párt betiltása után igen nehéz körülmények között kiadtam hét ideológiai tanulmányt. Érthető, hogy Nagyváradon a teljes elszigeteltségben semmit sem tudtam arról, ami a szomszéd országban történik. Egy éjszaka azonban - november 4-e után lehetett, amikor a szovjet csapatok bevonultak Magyarországra, és elkezdődött a megtorlás - távolról, de tisztán kivehetően ágyútűz tompa moraját hallottam. Hosszú órákig hallgattam, a cella ablakra csaiba kapaszkodva. Ez korántsem művészi túlzás. Éreztem, hogy egé-

szen rendkívüli dolog történik, de nem tudtam, hogy mi. Zaklatott voltam. Megérzésem másnap reggel igazolódott, amikor a nagyváradi politikai foglyokat nagy feszültség és idegesség közepette kapkodva átszállították Nagyenyedre, ahonnan aztán 1957 februárjában szabadultam. Pár nap múlva itt hallottam az első híreket a magyarországi eseményekről, s végre mindent megértettem. A bánásmód a börtönben valamennyit enyhült. Engedélyeztek beszélőt, egy levelet és egy csomagot. A hősi magyar példa segített bennünket, még ha csak ennyire is. Íme egy volt román politikai fogoly szerény tapasztalata és emléke.

Kolozsvár, 1992. szeptember 4.

Kántor Erzsébet fordítása

Petr Pithart

A MÚLT, AMELY ELŐTTÜNK ÁLL

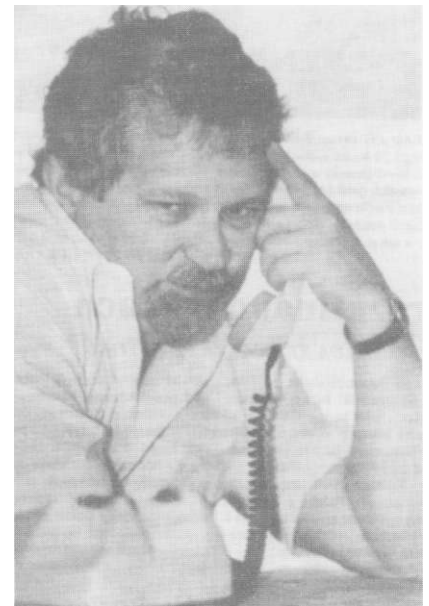
1956-ban Csehszlovákia ék volt a lázadó lengyelek és magyarok között. E tény nélkül talán minden másképpen alakulhatott volna; és nem kellett volna várunk egészen 1989-ig. Ezzel a megállapítással kell kezdenünk, valahányszor a budapesti ösről gondolkodunk Prágában vagy Pozsonyban.

A csehszlovák ék - és hogy miért folyt másképp az idő Csehszlovákiában, mint közép-európai szomszédaink történelmében a második világháború előtt és után - össz-európai fontosságú, rendkívül aktuális téma: a hármak (vagy nevezzük őket ma már inkább négyeknek) ugyanis ma és holnap az európai integráció előőrse lehetnek, s így egyben a posztsovjét és balkáni futóhomok gátjai. Itt helyénvaló, hogy egy kicsit szerények legyünk: Csehszlovákia ugyanis már elveszítette a stabilitás és szilárdság címkéjét.

De összehangolódott-e már a három közép-európai ország ideje az ötvenhatos események óta? Egyálta-

lán, miért jártak akkor másképpen az órák nálunk és másképpen tőlünk északra és délre? 1954-ben, amikor Kádár János kiszabadult a börtönből és Wladislaw Gomulka a háziőrizetből, Csehszlovákiában még kivégezték a spanyol nemzetközi brigádban részt vett Osvald Závodskýt, és életfogytiglani fogságra ítélték a „szlovák nacionalista” Gustáv Husákot és társait. A csehek hajlamok fejlődésük megkésetttségét a maguk számára kedvező módon megmagyarázni: nagyobb nyomás nehezedett ránk - mondják -, mivel erősebb demokratikus hagyományokkal rendelkezünk (értsd: mint a magyarok és a lengyelek), de még hozzátehetnénk, baloldalibbak is voltunk, spontán szociáldemokrata orientációval, s így paradox módon alkalmatlanabbak a szovjet szocializmusra.

A magyar lázadás fenye erre a cseh önimádó érvelésre kérdőjeleket vetít: mik azok a demokratikus hagyományok, ha nem nyilvánulnak

meg ellenállásban a demokrácia eltiprásával szemben? A demokratikus hagyományok vagy egy olyan csillag üzenete, amely időközben kialudt, vagy milliókhoz szóló eszme, amelynek lehetetlen meg nem nyilvánulnia a zsarnok elleni lázadásban vagy legalább a lázadás kísérletében.

Az ilyen megállapítás „leegyszerűsítőnek” és „moralizálónak” tűnhet. Ragaszkodni szeretnék azonban hozzá, mint valóban egyszerű alapigazsághoz, éppúgy, mint az erkölcshez, amely nélkül a politika csak a mérgezés egy fajtája. A ma-

gyar felkelés annak idején mint értetetlen szörnyűség megrázkódtatta a csehszlovák társadalmat, pedig kicsi (még Csehszlovákiánál is kisebb), szomszédos, közép-európai országban következett be. A csehszlovák „hatvannyolcat” - naiv, jóhiszemű reformerek törekvéseként - már kezdettől fogva a magyar „ötvenhatal” kapcsolatos reflexió hiánya jellemezte. Dubcek és társai nem mertek még rágondolni sem a tizenkét évvel azelőtti „eseményekre”. Átgondolni és következtetéseket levonni abból, hogy akkor Hruscsovval álltak szemben, most pedig Brezsnyevvel van dolguk.

Mindezt nem öncélúan említem, hanem az említett hármak (négyek) jövője felett érzett gyakorlati aggodalmamban olyasmi jövőn aggódva, ami még tulajdonképpen meg sem kezdődött, noha Európának nagy szüksége volna rá. A júniusi választások győztese, a cseh jobboldal azt sejteti, mintha számunkra az Európába vezető közvetlen, egyenes út megfelelőbb lenne, mintha északi és déli szomszédaink nem kívánatos terhet jelentenének, s hogy nem eléggé jobboldaliak. Vajon, mennyire autentikus és tartós ez a hirtelen jobbratolódás országunkban, ahol az utóbbi évtizedekben az órák késnek, és a mutatók inkább balra mozdultak? Ezentúl minden fordítva lesz nálunk? Mennyire szolidak mai jobboldalunk gyökerei? Vagy tévován imbolygunk egy billegő csónakban?

Az ötvenhatos ős hőseit és áldozatait semmi sem foszthatja meg inkább a tisztelettől, mint az át nem élt, vissza nem tükröződő múlt. Jóllehet harminchat év telt el azóta, ez a veszély azóta is fenyegeti, bizonytalaná teszi arculatát. S ez vonatkozhat egy szomszédos ország népének múltjára is. Valójában persze mindmáig csodálkozom, hogy a magyar 56-ot így érzékelték: hát nem világos, hogy kétségbeesett kísérlet volt, hogy szembeszálljanak azzal a hatalommal, amely nem ismert határokat?

Ötvenhat múltja nálunk Csehországban még csak előttünk áll. A reformok gyors tempója sem változtat ezen. Még előttünk a kérdés: hogy van ez, mit kell felidézniünk és végre átgondolnunk; átgondolnunk, miért is volt akkoriban megkettőzött az idő. De vajon csak akkor?

Haluska Veronika fordítása

Göncz Árpád FORDULÓ- PONT

Lobogva égtek az összesodort újságok az emberek kezében. Ott álltam én is a tömegben. 1956. október 24-én a Parlament előtt (nyakamban ült a 9 éves kislányom), s megértettem - ez az én forradalmam. A kommunista hatalomátvétel után, 1948-ban, kiléptem a közéletből. Az előzmények után - részt vettem az ellenállási mozgalomban, a Kisgazda Pártban dolgoztam - más józan választásom nem lehetett, hát szakmákat tanultam, dolgoztam.

'56 októberében fegyverrel nem harcoltam, a Parasztszövetség, majd - a forradalom leverése után - a letartóztatottak családjának támogatását célzó Magyar Segély szervezésében volt szerepem, de a legfontosabb, amit Bibó Istvánnal csináltunk - az indiai kormány közvetítésével kíséreltünk meg egy kompromisszumos megoldást kikovácsolni a szovjet erők kivonulására és a forradalom vívmányainak megvédésére. Ebben minden forradalmi szerv részt vett - afféle finn modellt követő, a szovjet stratégiai érdekeket figyelembe vevő, tehát történelmileg reális elképzelés lett volna. A kísérlet nem sikerült.

A Bibó-perben életfogytiglani börtönt kaptam...

A börtönben nem éreztük legyőzöttnek magunkat. Inkább hadifogolyok. Minthogy szemben álltunk a rendszerrel, amelynek természetét nagyon is jól ismertük, nem voltunk megsértve, hogy netán igazságtalanság ért. Különben is Magyarországon a politikai perekben hozott életfogytiglani ítéletek általában hat-nyolc évet jelentenek. Jó társaságban voltam, a börtön fel-

ért egy egyetemmel, vagy nemzetközi tanulmányúttal.

Milyen színes a világ! - ez volt az elemi élményem, a sűrke börtönévek után. (A második amnesztia után három hónappal, 1963-ban szabadultam.) Akkor már nem mentek át előlünk az utca másik oldalára, inkább átjöttek. „Hallottam, öregem, valami kellemetlenséged volt, képzeld, engem is majdnem...” és itt következett az ő történetük. A „majdnem”.

Mellesleg ma, 1992 nyarán és őszén megint hallgathatom a „majdnem”-emberek, a néma ellenállók hőseposzait.

Persze, a kiszolgáltatottság okozta börtönszorongás sokáig nem mosódott ki belőlem: évekig izzadt a tenyerem.

1956 világsoda volt. Ma talán nem árt hangsúlyoznunk egyik fő jellemzőjét, azt az általános szociális felelősségérzetet is, ami akkor, a közös nemzeti harc idején összekapcsolta az országot. A közösségtudaton alapuló szolidaritást. Gyűjtöttünk a sebesülteknek, a rommá lőtt házak lakóinak, a falvak élelmiszert küldtek Budapestre. Mindenki ott, és azzal segített, ahol tudott, és ami tellett tőle.

1956-ban rákerült Magyarországra a világ térképére. A világ megtanulta, vagy újra tanulta, kik is a magyarok. Attól az októbertől kezdve

már nem a második világháború gyanús résztvevői voltunk, hanem az a kis nép, amelyik vitézül szembe szállt a rettegett Szovjetunióval. Budapest utcái, terei jeltelen sírokat őriznek. A világ nagyvárosaiban ott állnak az '56-os magyar emlékművek a lyukas zászlóval... 1956 véres csoda volt, erkölcsi megújulásunk erőtartaléka, aranyfedezete. Mindnyájunké, a még meg sem születetteké is. Úgy öröklük meg tőlünk az unokáink, ahogyan mi örököltük elődeinktől 1848-49-et.

1956 emléke nekem személyesen is erőt, biztonságot ad. Meg kell köszönnöm, hogy a történelem jóvoltából tehettem valamit a független Magyarországért 1944-ben is, '56-ban is, és a forradalom leverése utáni időszakban is. Köztársasági elnökként, egykori résztvevőként most elszorult szívvel figyelem, hogy '56 kezd napipolitikai célokat szolgáló, a céljával és eszközeivel ellentétes szándékok eszközévé válni...

Marcin Król

1956 UTÓÉLETE

Az 1956-os esztendő Lengyelországban nem hagyott látható nyomokat a társadalmi tudatban, pedig ez volt az az év, amikor az egyház visszatért szinte normális tevékenységéhez, s amikor visszaadták a magántulajdont.

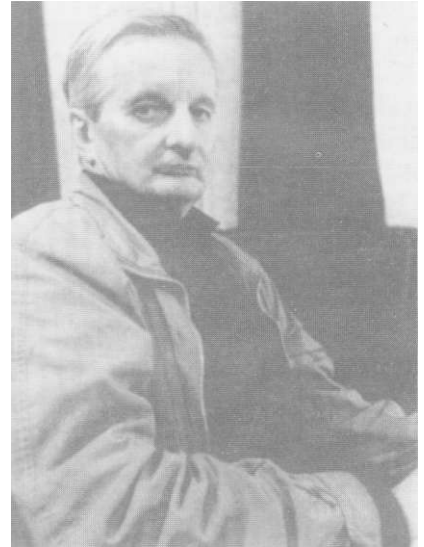
Nincs azonban olyasmi, amit ötvenhatos nemzedéknek nevezhetnénk. Elég annyit mondani, hogy elméletileg ehhez a nemzedékhez tartozik a korábbi miniszterelnök Jan Olszewski (ma kifejezetten jobboldali), Bronislaw

Geremek (ma állítólagos baloldali) és Jerzy Urban (a kommunista kormány utolsó szóvivője). Senki sem akarja, hogy felemlegessék neki, miért is harcolt akkoriban, mert azok az értékek az úgynevezett demokratikus szocializmushoz kötődtek. Ráadásul Lengyelországban nem szabad elfelejtenünk, hogy valószínűleg a kommunisták (Gomulka) mentettek meg bennünket Magyarország sorsától.

Az én nemzedékem szemszögéből (magam 1944-ben születtem), azonban 1956 nagyon fontos volt, mert lehetővé tette számunkra a szinte szabad és nagyon magas színvonalú középiskolai és egyetemi oktatásban való részvételt. Az 1957-1967 közötti évek a lengyel kultúra 1989 előtti legjobb évei voltak, az intellektuális, művészeti eredmények és az oktatás színvonala pedig alapvetően lehetővé tette az ellenzék kialakulását a hetvenes években. Ezt az ellenzékot olyan emberek alkották, akik a részleges vagy teljesebb szabadságot az 1956 utáni évtizedben ismerték meg.

Pomogáts Béla

AZ ÉN 1956-OM

„Ötvenhatosnak” lenni valamikor emberi szolidaritást jelentett, először: a forradalmi napokban közös küzdelmet a zsarnokság ellen fellépő diákmozgalomban, értelmiségi szervezetekben, munkástanácsokban vagy éppen a barrikádokon, később: a forradalom emlékét is elfojtó évtizedek alatt az együvértartozás tudatát, hallgatólagos közösséget, amelyet nem tartottak számon, illetve, ha számontartottak, csak az elnyomó apparátus titkos aktáiban. Személyesen számomra ez a nyílt, majd nyilvánvaló emberi szolidaritás volt 1956 egyik legnagyobb vívmánya és értéke. Egy olyan korszak: a Rákosi-féle diktatúra után, amely erőszakos módszerességgel verte szét a magyar társadalom belső kohézióját, a forradalom ismét meg tudta szólítani és létre tudta hozni a nemzetet, majd a következő évtizedekben elejét tudta venni annak, hogy ez a nemzet ismét atomjaira hulljon szét. Az egyének és közösségek szolidaritása a Kádár-korszak hazug világában is fennmaradt, s ez a titkos emberi szolidaritás alapozta meg a nyolcvanas évek második felében az új nemzeti szolidaritást. Ötvenhatosnak talán ez a legnagyobb tanulsága most, midőn ez a nemzeti szolidaritás ismét veszélybe került, szétesni látszik, és a józan elmék védelmére szorul.

Bodor Ferenc

A BUDAI KIRÁLYI PALOTA TERMEI...

Ezerkilencszáznegyvenöt február tizenharmadikán véget ért a budai királyi várpalota hosszú történeti szerepe, egyszer s mindenkorra megszűnt az államhatalom székhelyévé lenni, reprezentatív funkcióit a füstölgő romok temették maguk alá. Most már végérvényesen egymásra hullottak a különböző korok törmelékei, maradványai, gótikus mérműves ablakkerekekre nehezedett a reneszánsz márványfaragvány, s ezt borította be a barokk s eklektikus palota megperzselte, aranyozott téglahegye. A Mátyás-féle palota elenyészett a XVII. századi visszafoglaláskori ostromban, roncsok, darabok maradtak berendezéséből, külföldre mentett és hurcolt kódexek, kandeláberek hadizsákmányként az isztambuli nagymecsetben. És maradt nekünk az emlékezőek elragadtatottsága, a szavak fakuló ereje. A török kiűzése utáni romhalmazra emelt XVIII-XIX. századi épületeket folyamatosan bővítették, de ezek kisszerű utánzatai voltak az osztrák vidéki barokknak. Berendezésüket külföldről hozták ide, gyakran cserélték, s a nádori család Budára költözéséig csak alkalmanként fordultak itt meg a Habsburg-ház uralkodói. Az 1849-es harcok megint súlyos károkat okoztak a királyi palotában. A ki-

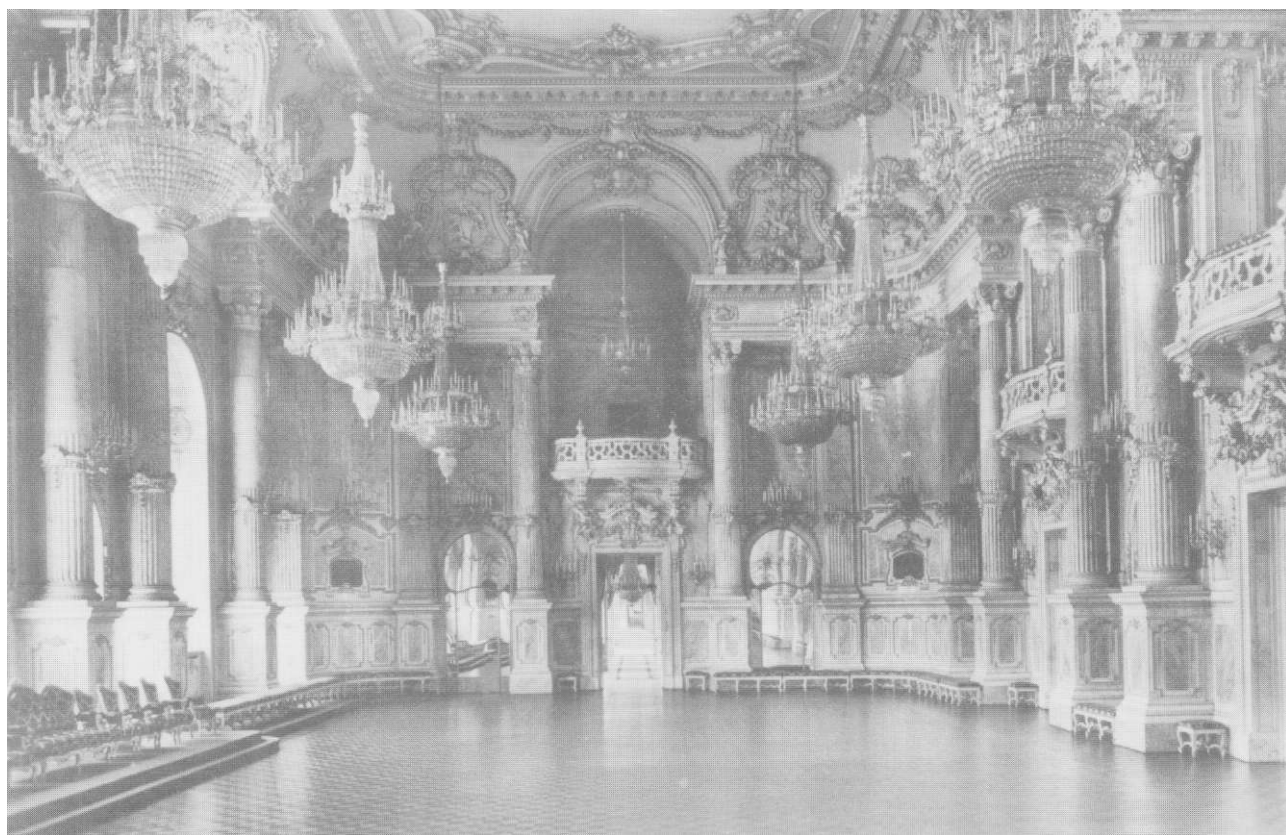
egyezés után vetődött fel egy nagyméretű, a monarchia társországának hatalmát és erejét méltón kifejező palota építésének az ötlete. Prágában és Bécsben századok óta büszkén állt az uralkodói palota, ezekkel kellett felvenni a versenyt. Magyarországnak szerencséje volt, hogy két zseniális építész akadt Ybl Miklós és Hauszmann Alajos személyében, akiknek a tervei alapján 1890-1905 között készült el az épület. Szerencsés érzékkel nyúltak a témához, felhasználták a már meglévő Mária Terézia-korabeli épületrészeket, és azokat egészítették ki észak felé, illetve a Krisztinaváros irányába. Ekkor nyerte el mai tömegformáját az épület, bár meg kell mondanunk, hogy a háború utáni palota tömegformálása monoton és szegényes, meg sem közelíti az oly sokat bíralt eklektikus neobarokk együttes mozgalmasságát, formai gazdagságát. És ebbe beleértjük az annak idején oly sokat vitatott kupolát is, amelyiknek új változata bumfordi és esetlen.

A nagy többségében a századfordulón kialakított és berendezett palota emléke teljesen kihullott az emlékezetből. A nemrég elhunyt Czagány Istvánon és egy-két mai kutatón kívül a hajdani palota belső terei, berendezései, bútorai senkit sem érdekelnek. Jellemző, hogy legjobb tudo-

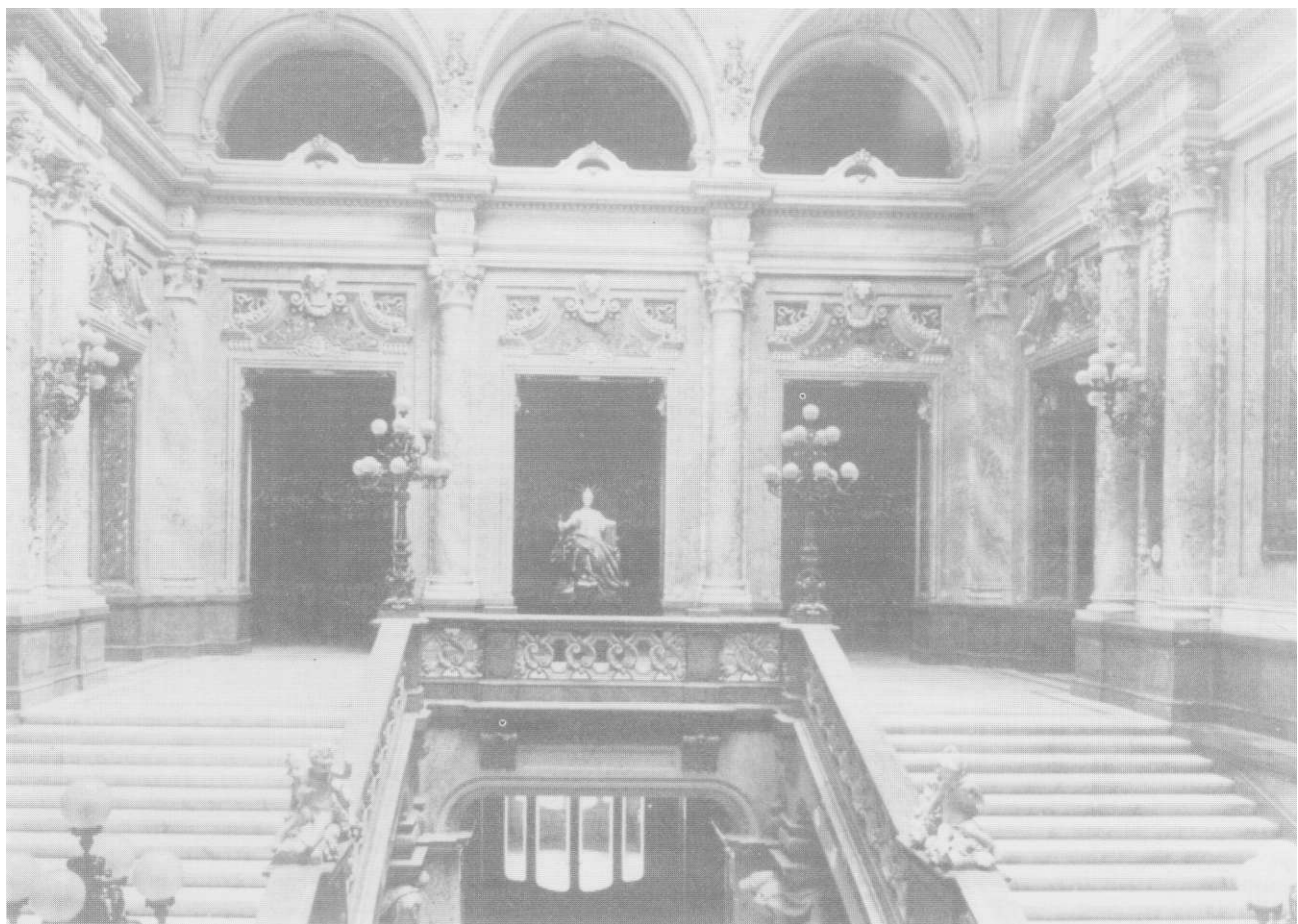
másunk szerint még ma sem tudjuk teljes pontossággal minden terem és szoba rendeltetését, hogy a bútorállományról vagy az igen gazdag tárgyegyüttesekről ne is beszéljünk.

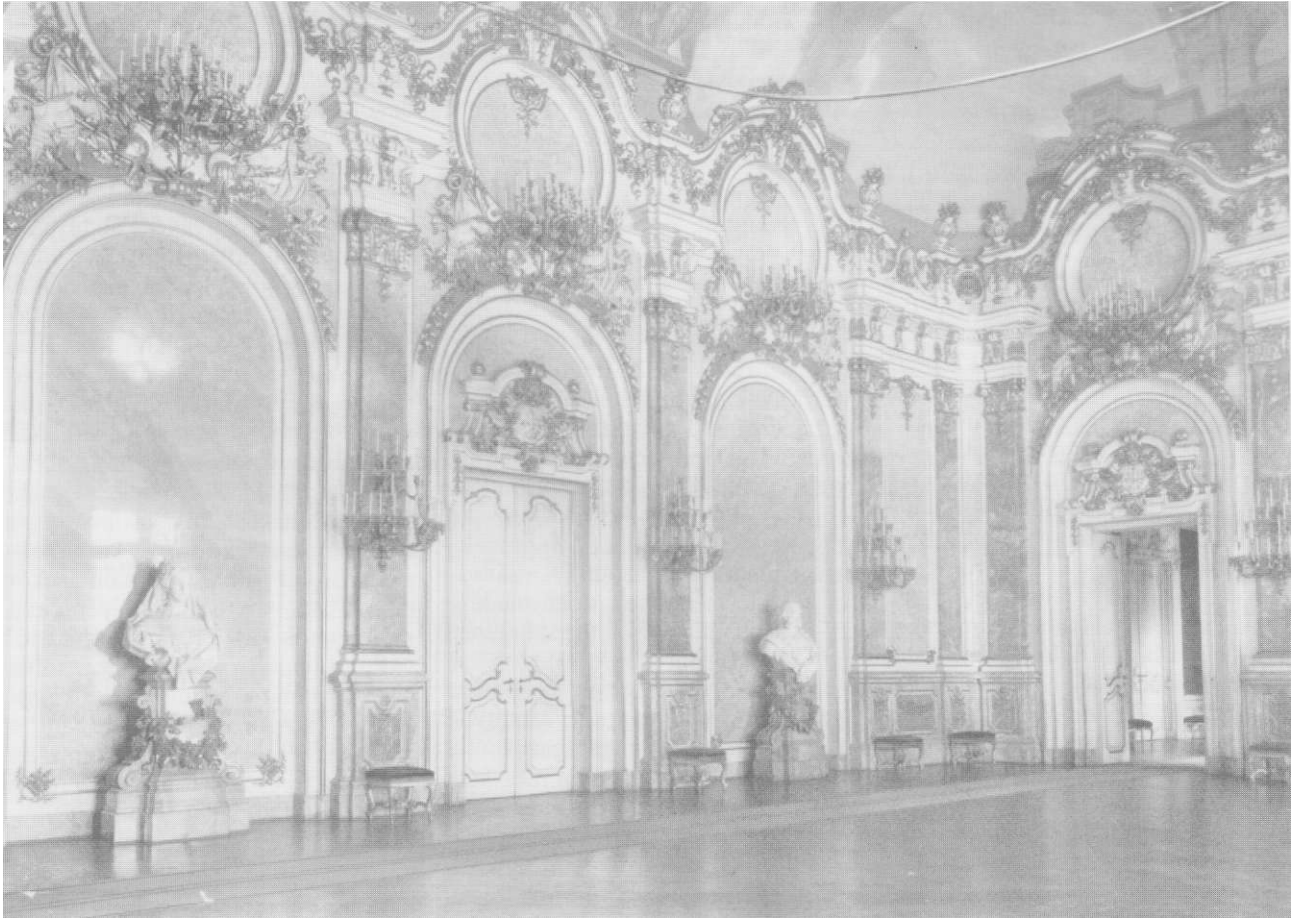
A két háború között a palota dunai szárnya látogatható volt. Az akkor végigjárható termek formáját a purista és ideológiai indulattól telített tervezők és beruházók megváltoztatták - így gyakorlatilag a volt tróntermen kívül nincs egy eredeti belső tér, sőt berendezési tárgy sem. A palota számtalan értéke közül először is megszüntették a Dunára néző, egybe nyitható, 304 méter hosszú teremsort, ami a kontinens második leghosszabb palota-enteriőrje volt. Érdemes vázlatosan felidézni néhány századvégi termet, mert ezek az újabb kori magyar műiparosság remekművei voltak. A valaha gazdagon berendezett termeket rossz utánzatnak tartották: az eklektika és a neoreneszánsz s általában minden más neostílus mélyen megvetett irányzatnak minősült a műemlékvédők között.

Jobbra fent: a palota 1945 előtti állapotában, jobbra az azóta elbontott lovarda. Alatta: a királyi palota márványterme

*Képek az előző oldalpáron
Balra fent: a krisztinavárosi
szárny főlépcsője
Alatta: belső kép az egyik
császárnői szobából
Jobbra fent: a Habsburg terem
1945 előtt...
Alatta:... és 1945 után*

A palota reprezentációs termei pedig európai rangúak voltak, nem kellett velük szégyenkezni, s ma is büszkék lehetünk rájuk. Az előcsarnokok, ahol a carrarai márvánnyal burkolt falakat gazdag plasztikai alkotások díszítették, padlók intarziások voltak, és a mennyezetről szecessziós csillárok szórták a fényt. A legszebbnek a nagy báltermet tartották, kétemeletes ablakokkal, műmárvány burkolású oszlopokkal, fent pedig erkélyekről figyelhették az alkalmi bálók közönségét. Mellette volt a nagy büfé, egy hosszanti neobarokk terem, melyet Feszty Árpádnak a magyar mondavilágból merített mennyezetképei díszítették. Az oldalfalokon az 1686-os ostrom vérzivataros eseményeit ábrázoló hatalmas gobelinek. Hauszmann munkája az emeleti neobarokk Habsburg-terem, többek között Ferenc József és Erzsébet királyné márvány mellszobraival. A teremben gyakran rendeztek hangversenyeket, az elnémult zongora féltérde ereszkedve még sokáig - talán 1958-ig - árválkodott a valamennyire ép belsőben. A gazdag aranyozás csak fokozta a terem uralkodói karakterét és pompáját. A két legizgalmasabb neostílusban megalkotott szoba a nem látogatható krisztinavárosi szárnyban volt.

A több korabeli külföldi kiállításon bemutatott és díjakat nyert Szent István-terem falait az Árpád-ház kiemelkedő királyainak egész alakos portréi díszítették, a fáburkolat a korszak legjobb asztalosának, Thék Endrének a munkája. Vajon mi történt az óriási Zsolnay-féle fajanszkürtös kandallóval vagy a masszív neoromán karszékekkel? A Mátyás király-terem számos nevezetessége közül megemlíthetjük Fadrusz kolozsvári Mátyás szobrának főalakját és Benczúr Gyulának a tizes években festett történelmi képeit. Beléphetünk képzeletben az Erzsébet királyné Múzeumba, a mai F épület északi szárnyában, egyébként itt volt az úgynevezett koronahelyiség is A

mai A épület első emeletén volt az akkor „földszinti előcsarnoknak” nevezett helyiség. Díszes keretben óriási tükrökben sokszorozódtak meg a látogatók, s innen lehetett átmenni a Munkácsy-terembe, ahol a festő *Hazatérés* című képét helyezték el. Három teremből állt a könyvtár, középső helyiségében őriztek néhány Corvinát, a falakon Giovanni Botticelli és Mátyási Ádám Mátyásportréi lógtak, emlékeztetve a régmúlt századokra. A tragikus sorsú Maria Antónia tulajdonából került a várba az évszakokat ábrázoló négy gobelin. Általában elmondhatjuk, hogy a századforduló magyar művészei igyekeztek az osztrák barokkot vagy annak hangulatát az új termekben magyarrá varázsolni. A századfordulós termeket pazarlóan rendezték be, mondhatnánk világszínvonalon. Sokan egy kis rosszindulattal fennhéjázónak nevezték a palota belső tereinek együttesét. Meggyőződésünk, hogy nem volt igazuk.

Legalább jelzésszerűen meg kell említenünk a háborúig még megmaradt barokk belsőt, hiszen a századfordulós részekkel együtt ezek adták a palota méltóságát és nagyságát. A kis trónterem ma újból aktuális nevezetessége, hogy 1908-ban itt hirdette ki Ferenc József Bosznia-Hercegovina annak-

*A rompalota részlete 1945 után
A képek a BTM Kiscelli Múzeum és Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal fényképtárából valók!*

tálasát. A vörös selyemtapétával burkolt kihallgatási teremt követte az úgynevezett lila szoba, mind gazdagon berendezve aranyozott barokk bútorokkal. Volt a teremsorban egy úgynevezett kék szalon, ahol Magyarország tájképeit helyezték el. Lotz, Telepy, Vágó Pál festményei fogadták a látogatót. A palotaszárny belső oldalán helyezkedett el az úgynevezett szertartásterem az előtermekkel, mindegyik pompásan aranyozott eredeti bútorokkal és hatalmas csillárokkal. Egy másik nagyobb szobában voltak a budai vár történetére vonatkozó képek, jobbára a századvég divatos festőjének. Spanyi Bélának a képei.

Hatalmas vesztesége kultúránknak, hogy a palota helyreállításakor elsősorban rosszizű ideológiai szempontok döntöttek az építésről vagy a bontásról. Eredetileg több. nagyrészen megmaradt terem akartak megőrizni, így például a mai Széchényi Könyvtár tömbjében levő díszlépcsőházat, Fadrusz János Atlasz-szobraival. A gyönyörű két-karos lépcső könnyen helyreállítható lett volna. De elbontották a Habsburg-termet és a szent jobb valahai őrzőhelyeül szolgáló kevéssé sérült Zsigmond-kápolnát, amit még a Hillebrandt-Pacassi építészpáros tervezett 1758-ban. Nem kegyelmezett a barokkot gyűlölő építésvezetőség a nagy bálteremnek és a büfének sem. Leszedték megmaradt vakolatdíszesüket, freskóikat. Ezek jórésze aztán egy múzeum raktárában pusztult el. Kapukat helyeztek át, épületplasztikákat vertek le, így a timpanonban állt Sennyei-dom-borművet is. Szétverték az E épület „Királylépcső”-jét is, a III. Károly-féle barokk szoborsorral. Nem került el sorsát az úgynevezett diplomata lépcsőház sem, pedig ez majdnem teljesen ép volt. Folytathatnánk a sort. Pusztuljon a Habsburg-barokk, s vele minden, ami erre emlékeztet! - szölt a jelszó. A királyi vár termeinek jórésze persze még a harcok alatt s nem kis mértékben utána égett ki, maradék bútorait, értékeit széthordták, alig néhányat tudunk ma azonosítani. Az igazi tragédiát mégis a hatvanas évek helyre nem állítási politikája okozta.

Nézegetve a rompalotáról készült és hozzáférhető néhány fényképet, óhatatlanul eszünkbe jut a várhegy déli lejtőjén álló mindenkori paloták tragikus sorsa. ■

Rónay László

EURÓPA - MÁRAI SZEMÉVEL

Európa - közhelyessé kopott a mindennapi szóhasználatban. Európába igyekszünk, az európai vonat után nyargalunk, érzéseinket is úgy igyekszünk csiszolni, hogy rájuk illjék az európaiság minősítése. Közben megfeledkezünk arról, hogy a jó értelemben vett európaiságnak komoly hagyományai vannak közgondolkodásunkban, művészetünkben, politikai életünkben. Jó példája lehet e fogalom gyakorlati - és nem erőltetett - megvalósulásának Márai Sándor élete és írósága.

A polgári hagyomány

Márai Sándor nem egyszer hangzottatta különböző műveiben, hogy az európai polgári hagyományt nem a főváros őrizte, alakította, hanem azok a vidéki kisvárosok, amelyekben évszázadok során apróbb-nagyobb módosulásokkal ugyan, de érintetlenül élt az ősök hagyománya, a szorgalmas munkára orientált szemléletmód, s az a természetes, mely a polgárfiakat otthonossá tette földrészünkön, amikor felkerekedtek és céhtag őseik nyomába indulva, gazdag tapasztalatokkal megterakodva tértek meg napnyugati örjárataikról.

Gyakorlatilag szinte teljesen mindegy volt, Kassán épült-e a biztonságot és védelmet adó, vastag falú polgárház vagy Lübeckben. Itt is, ott is üveges könyvszekrények sorakoztak a falak mellett, megrakva régi és új könyvekkel, amelyeket e házak lakói nem díszeknek tekintettek, hanem olvasták őket, hiszen a hagyomány elválaszthatatlan eleme volt a művészetek kedvelése, gyakorlása. Bécsben is, Kassán is ugyanaz a Schubert-impromptu zendült fel a lefüggönyözött ablak mögöl. Nemzedékről nemzedékre öröklődő súlyos ezüst evőeszközökkel terítették meg az asztalokat, amelyek körül szertartásos fegyelemmel gyűltek össze a család tagjai a közös étkezésekre. Amikor a családfeje asztalt bontott, szobalány szedte le a porcelán tányérokat, olykor fehér kesztyűben. Szertartása

volt az együttélésnek, s ehhez Márai még azon a napon is ragaszkodott, amikor barátja értesítette, hogy a németek megszállták Magyarországot, s osztagaik útban voltak a Vár felé.

Abban sem volt rendkívüli, hogy e szertartásos és szerves műveltségű polgári otthonokból időnként lázadó fiatalok menekültek el, hogy új életformával ismerkedjenek meg, hogy tapasztalataikkal gazdagodva térjenek meg esetleg évek, évtizedek múltán. Márai Sándor még gimnazista korában megszökött otthonról. Aztán tizennyolc éves korában véglegesen és végzetesen eljegyezte magát az irodalommal, ekkor már Budapesten, ahol mindössze egyetlen szűk esztendőt töltött. 1919-ben indult első nyugati útjára, amelynek során lehangoló tapasztalatok éppúgy érték, mint olyan benyomások, melyek egész életére kihattak, s meghatározták szemléletmódját, kultúráját.

Neveltetése, a hagyományokkal való szerves kapcsolata megóvta attól, hogy gyökértelenül, céltalanul kóboroljon Európa országútjain, melyeken magyar emigránsok csapatai jártak-keltek, mind neurotikussabb idegenkedéssel, beilleszkedésre képtelenül. Berlinben döbbenetes élménye volt a világháború utáni zűrzavar, az elképesztő méretű infláció. Frankfurtban otthonra talált, egyre-másra írta cikkeit, elbeszéléseit a nagy tekintélyű helyi lapba. Lehetett volna Alexander Márai - így jegyezte írásait. S hogy mégsem így történt, annak az lehet a magya-

rázata, hogy a „Város” hagyománya, öröksége ekkor is sokkal meghatározóbb volt gondolkodásában, mint új környezetének izgalmas benyomásai.

Nyugtalan tudásszomjjal ismerkedett meg az új művészeti irányzatokkal, ismeretségeket kötött jelentős írókkal, művészekkel: Franz Kafkáról elsők között adott hírt az egyik kassai újságban, Thomas Manntól pedig fordítani akart. Új ismeretekre, benyomásokra vágyott akkor is, amikor áttette székhelyét a francia fővárosba, amely oly jelentős szerepet játszott korábban a magyar művelődés történetében.

Márai azonban egy másik Párizst ismert meg, a háború utánit, amely gögösen bezárkózott, s idegen testként igyekezett kivetni magából a világ minden tájáról ide sereglett emigránsokat. Presztízse volt a városnak - ez az ő jellemzése -, s ezette lehetővé, hogy az újonnan érkezettek felszívódjanak benne. De otthont építeni nem volt, nem lehetett módjuk.

Az író párizsi éveiről kevesebbet tudunk. Egyik-másik barátja elmondja: egyszerű polgári otthonban élt feleségével, ritkán keresett kapcsolatot a magyarokkal, annál szomjasabban, izgatottabban olvasta az akkori népszerű francia írókat. Naplóiban nemegyszer emlékezik vissza ezekre az évekre, a nagy olvasmányélményekre, a felszínes és felkapott írókra, de azokra is, akik igazi, nagy hatást tettek rá. Ezek a kései reflexiók azonban már a megszépítő idő fátylán keresztül idézik

a múltat, amely sokkal keservesebb lehetett számára, mint emlékezései sejtetnék. Jóval többet árul el *Idegen emberek* című regényében a Franciaországban élő magyarok csüggedt, reménytelen életérzéséről. A regény főalakja ösztöndíjjal él Berlinben, amikor szinte megmagyarázhatatlan fordulattal átrándul Párizsba. Itt mindinkább elveszíti célját és akaratát, egyik napról a másikra él, sodródik az eseményekkel, sorsa azt példázta, hogy előbb-utóbb valóra válik Spengler jóslata, bealkonyul a civilizációnak. Vasziljefff. a regény egyik legérdekesebb alakja azt fejtegeti az egyik kávéházi eszmecsere során, hogy a kultúra a következő nemzedék számára már nem lesz meghatározó, talán fontos sem, a pénz, a szerzés és az erőszak kultusza válik jellemzővé. S mintha igazolná komor próféciját a valóság: két rendőr tűnik fel, amint magatehetetlen testet vonszolnak maguk mögött, a hörgő férfi feje odaodacsapódik a kövezethez, aztán már csak elhaló vinnyogását hallani. A szemlélők épp a Louvre díszes épületére látnak, amely e pillanatban a hagyományos kultúra jelképe a szemükben, aztán Vasziljefff megszólal, s megvetéssel csak annyit mond: „Európa”.

Nem kedvezőbb Európának az az arca sem, amelyre 1933 után tekintethetett Márai. Az Újság tudósítójaként tanúja lehetett Hitler egyik beszédének, amelyet a Sportpalastban dörgött el. A díszletezés, a mesterségesen felkeltett, őrzöngésbe átcsapó lelkesedés azt a meggyőződését erősítette, hogy Európába újra beköszöntött az erőszak, a manipulálható tömegember uralmának korszaka. Hiába a nemes eszmék, a nagy eredmények, a rossz legyőzhetetlen, a világ s benne Európa is a szegénység és a gazdagság egymás számára átjárhatatlan birodalma, s a szegények nem tehetnek egyebet, mint belenyugosznak sorsukba. Ezt hirdeti ironikus esszéjében, *A szegények iskolájában*, amelyet felháborodva fogadtak ugyan kortársai, de a mű kihívó megállapításait azóta sem sikerült megcáfolni.

A megmaradást, az európainak mondott életértékek megőrzését, az „idegenekkel” szemben való megőrzésének lehetőségét két magatartás, kétféle hagyomány biztosíthatja ideig-óráig. Erről szól a *Féltékenyek*. A

regénybeli „apa” a szívós, munkás, a hagyományaiból erőt, kitartást merítő és adó polgár jelképe, a „Város” püspöke pedig a vallásos érzés megkötő erejét példázta. Ám az apa meghal, az idegenek átveszik az uralmat, s a „Város” csendesesen romladozik. Az írónak pedig nem marad más lehetősége, mint hogy belenyugodjék: a régi Európa eltűnően van, hagyományai még életre kelthetők a lélekben, egy-egy „örjárat” során, de fel kell készülni arra, hogy új földrész születik, melynek a háború új erkölcsöket diktál. Spengler után Alexis Carrelt olvasta ekkoriban, s ő is feladatának, kötelességének érezte, hogy független ítélezként megkeresse a válság legmélyebb okait.

Márai szerint Európa pusztulásáért és átalakulásáért a nyugati politikusokat terhelte elsősorban a felelősség, hiszen ők hagyták, hogy Hitler felfegyverkezzék, és újrarájzolja a földrész térképét. Propagandajelszavakat hangoztattak, megnyugtatták „a biztonságérzettől kókadtt polgárságot”, „mindenki hazudott, fecsegett és árulkodott”, „a politikai térképen Európa nemzeti atomokra bomlott, a szellemi, izlésbeli térképen egyre nagyobb egységé szűrült”. Megszűnt a szellemi ellenállás lehetősége, az írók és a művészek immár képtelenek gátat vetni az üzleti szellem behatolásának, a „nagyvárosi kispolgár”, engedve a hatalmas érdekszférák nyomásának, „üzletet csinált az irodalomból”.

„A szavak elvesztik értelmüket a locsogó közhasználatban” - írta az új európai életérzést jellemezve a *Kassai őrzőjárat*-ban. A megtisztulás reményét már csak a független, az eseményeken kívül álló művész jelképezi számára, s ezt a művészmagatartást idealizálja mind elkeseredettebben, szemben a háborúval, a pusztulással, reménytelenséggel. Naplói is bizonyítják, milyen szívósan elkötelezetten hitt a művész küldetésében, s abban, hogy Európa legjobb hagyományait nem temetheti maga alá a keleti barbár invázió. Némi iróniával figyelte a győzelmesen hazakocsikázó orosz csapatokat, a győztes és szomorú dalokat éneklő katonákat. Ők most találkoztak Európával, s Márai szerint ez a találkozás bomlasztja majd fel a bolsevizmust. (Amikor e jóslatát leírta, legfeljebb nevetni lehetett raj-

Márai Sándor Az egykori kassai patriciusház

ta, mint keserves utópián. Az idő az íróigazolta.)

A háború utáni első európai utazása lehangoló tapasztalatok birtokába juttatta. Nyomor, reménytelenség mindenütt, a pusztításoktól érintetlenül maradt Svájcban pedig önzés, bezárkózás, a megszerzett és megmaradt jómód rettegő őrzése. Szinte menekült haza, hogy aztán újra meneküljön - immár a végleges hazatlanságba. Amikor vonatja átcsattogott a két világrendszer elválasztó hidon, egyszeriben megérintette a szabadság rettegése. Ez a rettetet hajtja át egyik legszebb regénye, a *San Gennaro vére* titokzatos főhősét is, aki a szabadságot választja, s az öngyilkosságba menekül következményei elől. Mert az új Európa nem tudja befogadni azt, aki lelkében szabad...

Az elhagyott és elveszített Európa akkor jelenik meg nosztalgikus fénytörésben Márai naplójegyzeteiben, amikor szembesült az amerikai életformával, az ottani elüzletiesedett kultúrával, a reklámok manipulációival és a görcsös sznobizmussal. Csoda-e, hogy újra meg újra visszatért kedves olvasmányaihoz, íróihoz? Hogy vissza akarta állítani azt a mítoszt, amely a valóságban már nem létezett, de mindenkinek tudatát, gondolkodását áthatja, aki az európai műveltségben gyökeredzik? Amerikában lett igazán európai, egy életszemlélet, életérzés egyik utolsó mohikánja.

A képzelet Európája

Márai életművének egyik legvonzóbb sajátossága, hogy meghaladta a hétköznapi valóságát. Egyik cikkében arról elmélkedett, hogy a hőseit akkor érzi sikerülteknek, ha tíz centiméterrel a valóság fölött lebegnek. A valóságos és sokszor megtapasztalt Európa mellett és fölött talán azért is vallott egy „másik”, a lélekben élő, de ott életre kelthető, mindig csodálatos arcát mutató földrészről. Ennek térségében nem érvényesek Spengler jóslatai, hiszen a jobbak, a szellem

Gellért Oszkarral egy ünnep
könyvhétén

MAGYAR ÍRÓ 1939 ŐSZÉN

Levél a szerkesztőhöz

Kedves Barátom,
felszólítottál, adjak számot, «mit csinál az író a háborúban, hogyan viseli el a felelősséget, milyen a magatartása ez időkben?» A kérdést személytelennek érzem; ezért felelek reá. Mert máskülönben a számadás X. vagy Y. úr lelkiállapotáról e napokban, mikor hatmillió francia és ugyanannyi német néz farkasszemet a nyugati beton-alvilág lőrésén át, igazán nem közügy. A kérdés személytelen, s természetesen csak személyesen tudok felelni reá, mert «az írók lelkiállapotát» nem ismerem. Csak következtetni tudok e lelkiállapotra, műveikből, s abból a mindennél rejtélyesebb együttérzésből, mely a nagy veszély idejében minden szellemi embert összetart.

Az alapérzés, mely eltölt e napokban, hogy túl kell élni. Hidd el, nem egy becses életet óhajtok minden áron megmenteni. Becsülöm az életet, de csak bizonyos feltételek mellett; a megaláztatást, mely nemcsak személyemet töri meg, hanem hitemet mindenben, amiért élni érdemes, nem élném túl könnyű szívvel. Alapérzésem mégis az, hogy túl kell élni ezt a háborút, nemcsak mert az élet a legnagyobb ajándék, nem is, mert X. Y. úr kiváló művekkel gazdagíthatná még irodalmunkat. Megértem azt is, ha az író eldobja a tolat és fegyvert ragad, mert veszélyben látja kedveseit, az otthont, a nemzetet. Most nem erről a természetes készségről beszélek. Mikor azt mondom, hogy túl kell élni, parancsnak vélek engedelmeskedni, mert hiszem, hogy az írónak kell végül megmenteni valamit, amit a katonák, diplomaták és politikusok nem tudnak többé megmenteni, bárki «győz» is a végén, s akárhogyan rajzolja majd az új térképeket.

Az ember a törvényt, melynek jegyében élni és halni kénytelen, csak a veszély órájában ismeri meg. Azt, hogy az írás több, mint a tehetség természetes kifejezése, több, mint nemes mesterség, fenkölt hivatás, soha nem éreztem és tudtam olyan erősen, mint e napokban. Nincs időm érzelegni, nincs időm siratni az «európai kultúrát», a reimsi katedrális, vagy a kölni dómot. Pusztuljanak el, az erők, melyek emelték a kultúra e nagy kifejező emlékjeleit, nem elég elevenek többé, megvédeni a kultúrát magát. Könnyeseppent nem fogok ejteni a Louvre-ért, ha bomba találja; ismétlem, nincs időm többé érzelegni. De gyászolok minden embert, aki odavész e háborúban. És minden eszközzel meg akarom védeni azt a nemcsak kövekbe és festményekbe rögzített életformát, azt a láthatatlan és íratlan életérzést, melynek gyűjtőneve Európa.

Ezt az életformát, ezt az életérzést más nem mentheti meg e pusztulásban, csak az irodalom. Ezekben a napokban megtudtam, hogy az írás kötelesség. Sokáig nem érti az ember ezt. Az ifjú író álmodik és remél valamit. A férfikor - s eljött a pillanat, mikor egy szellemi nemzedék átveszi az ösöktől és elődöktől a szolgálatot az őrhelyeken -, arra tanít, hogy nem elég álmodni és kifejezni, igen, még teremteni sem elég. Meg kell védeni valamit: hogyan mondjam el ezt?... Meg kell védenem hazámat Európán belül, a szellem fegyvereivel, melyeket nincs okom lebecsülni. Tudom, hogy egy igaz mondat van olyan támadás és védelem, mint egy bombavető, vagy léghelharító ágyú. A szó, melyet az igazság ereje hevít és a lelkiismeret

pajzsa véd, minden. Most az írókról beszélek. Lehet, hogy egyikünk, másikunk idő előtt elhull abban a szellemi önvédelmi harcban, mely osztályrészünk az általános háborún belül; lehet, hogy egyéni sorsunk hamarabb pusztít el, mint az ellenfelek támadása. De az írók, a magyar írók és Európa minden kis és nagy nemzetének írói, csak ők hivatottak e napokban megmenteni egy életformát, amely életérzés is volt, s amelynél különbet, vívódóbbat, hősiesebbet, emberibbet nem ismerünk e földön. Talán soha nem hittem olyan erősen Európa küldetésében, mint e napokban, mikor e földrész, ez életforma, ez életérzés ellen megnyíltak a pokol kapui. Minden író Josephus Flavius kissé, akit Vespasian elküld Jeruzsálem falai elé, hogy legyen szemtanú és adjon hírt örök időkre a Város pusztulásáról. Minden író tanú ma, feljegyző, biztosító. Soha nem tudtam ezt ilyen erősen. Hogyan élek e napokban? S a többiek, a szomszéd utcákban, s a szomszéd országban, hogyan élnek?... Nem tudom. Néha azt hiszem, az írók kegyelemben élnek. Nekünk kell majd elmondani, milyen volt, nekünk kell számot adni az eseményeknél is fontosabb cselekményről, arról, ami az emberek lelkében történt ez időben, Európában. Írni kötelesség, tanúnak lenni kötelesség. És más is: tartani a lelket az emberekben, egy szóval, egy jellel, biztatni, akár kis dolgokról is beszélni, helyükön maradni, hangot és jelt adni, hogy a lélek erősebb

Meg kell védeni és meg kell menteni egy életformát, melynek gyűjtőneve Európa. Ez a dolgunk. És más dolgunk is van: meg kell találni azt a varázsszót mely visszaadhatja az európai embernek küldetésébe vetett hitét. Lehet, hogy eljön az idő és nincs is messze, mikor az írók hasonlatosak lesznek a pusztában vándorló első keresztényekhez. Meg kell tölteni a küldetésérzet igényével az európai ember lelkét. Az emberek várnak erre a szóra. Nem lehet csak úgy élni hatalmi körökön belül, győzelmek és szerződések között, egy félelmesen erős civilizáció mindegyre merevebb életformái között. Meg kell építeni azt a társadalmi rendszert, amely megengedi, hogy a tehetség különösebb ellenállás nélkül mesterséges torlaszok nélkül juthasson a mélyből a felszínre, vissza kell adni az európai embernek feladatát, az építés és elrendezés nagy feladatkörét. A védekezés csak egyik része a feladatnak, megint fel kell építeni azt a csodálatos kupolát, melynek árnyékában hinni tudnak az emberek. Hinni, miben?... Hinni az emberiségben, az együttérzésben, a segítség feladataiban, a kiegyenlítés műveiben, hinni Európában.

Ez a dolgunk. Megvetem a defetistákat, akik megtagadják és temetik ez években Európát. Én bölcsnek, igaznak és hatalmasnak látom ma is ezt az életformát, s hiszek az európai emberekben, kinek bölcséjénél. Horatius szavával, két isteni nővér állott: a Tudás és a Szánalom. Mást nem tudok mondani most sem, mikor ez az ember s ez az életforma legnagyobb válságát éli. mást nem tudok dadogni akkor sem, ha meg kell halni, így vagy úgy.

Márai Sándor

A JELENKOR

a magyar függetlenségért küzd!

Olvassa, terjessze, kérje mindenütt!

emberei, a nagy hagyomány őrzői és elkötelezettjei alkotnak benne szilárd szövetséget, melynek egyik meghatározó eleme az „ihlet”, az a képességük, hogy életre kelthetik mindazt, amit őseik hagytak rájuk. A „magatartás” ad erőt és reményt, s ez a magatartás Európa minden részén egységbe forrasztja ismerőit és megvallóit. A magatartás - Márai egyik kulcsfogalma - akkor is ki-kezdhetetlen, szilárd tartást ad birtokosának, amikor idegen körülötte a világ. Az „öreg hajós”, Szindbád, a csodálatos *Szindbád hazamegy* főalakja, sérthetetlen, holott a halálba utazik egy olyan városban, amely immár teljesen idegen számára. Meglehet, eltűntek a régi, beépítetlen terek, melyek a szabadság ígézetét sugallták, elmerültek a régi kedves arcok, de lelkében életre keltheti őket, társalkodhatik velük, miközben kedvetlenül ízlelgeti a megváltozott ízű, leginkább a csigerre emlékeztető borokat. A magatartás legfontosabb elemét János mester fogalmazza meg a *Kassai polgárok*-ban: „Elviselni és megérteni”. S Márai, a független szellem birtokosa, miközben elviseli a valóság csüggesztő tényeit, igyekszik megérteni és reflektálni is, abban a tudatban, hogy a valóság ismerete rávezetheti egy szebb, hitelesebb, igazabb lét ismeretére. Ezt a törekvését átértézték hasonló gondolkodású kortársai, nem véletlen, hogy gondolkodásukra, szemléletükre elhatározó befolyást tett az *Egy polgár vallomásai*, melyből kihallották a pusztulni látszó életértékek biztató üzenetét.

Ez a polgár, Márai polgára, eltekintve az önéletrajzi elemektől, bárhol élhetett volna, élt is Európában. Megírhatta, meg is írta vallomását, mely egyszerre volt napló, regény és emlékirat, s ezeknek természete szerint nemcsak a valóságból merítette anyagát, hanem a „ködfátyol” mögött rejlt, de jeleiből megtapasztalható múltból is. A múlt kimeríthetetlen, mint a tenger, időnként békés és boldog szigetek jelennek meg kutatója előtt; e szigetek egy hajdan volt, békés polgári Európa lenyomatái, kimondhatatlan édességükkel, patriarchális nyugalomukkal.

Ilyen volt valójában Európa? Vagy csak az emlékező tudatában jelenik meg ilyenek? Nem érdemes firtatni, a lényeg az, hogy van

egy ilyen Európa is, szebb, igazabb, békésebb a valóságosnál. Ebben nincsenek szegények, hiszen mindenkit szerény jómódhoz segíthet az őseitől örökölt szorgalma, aki netán megszorult, annak készséggel hiteleznek a bankok - régen nem mentek tönkre -, mert a bankárok is hisznek a polgári erkölcsökben, és tudják, hogy a fiatalember, aki hozzájuk fordul, évek után megállapodott üzletember lesz, s fiai, unokái is ehhez a bankhoz fordulnak majd, mert nem a szerzés mohósága, a gyors pénzcsinálás vágya vezérli őket, hanem a tisztességes haszon reménye. Ezek az egyszerű vagy sosemvolt polgárok nem harcoltak, nem gátolta tevékenységüket az erőszakos osztályharc, s nem választották el őket egymástól nyelvi határok sem, egyrészt azért, mert szemvillanásból is megértették egymást, működött közöttük a dolgosak titkos szövetsége, másrészt úgy nőttek fel, hogy nyelveket tanultak, tudtak, s ismerték e nyelvekhez tartozó kultúrákat is, melyek közös kultúrjavaik voltak.

Ebben az Európában nem voltak és soha nem lesznek határok, melyeket fegyveresek őriznek, s amelyeken csak útlevéllel lehet átjutni, ha egyáltalán átengedik az útlevél birtokosát. Határtalanságával a lehetőségek végtelenségét jelképezte s egyfajta megértést, mely csak azok között jöhet létre, akik bíznak egymásban, mert tudják, senki sem akar ártani a másiknak. Talán ezért sem vállaltak e virtuális polgárok politikai szerepet. Nem törekedtek hatalomra, de tekintélyük volt, melyet munkájukkal, kultúrájukkal vívtak ki. Tudósok és állami hivatalnokok nőttek ki körükből. Szigorú, már-már aszketikus realizmus jellemezte őket, tiszteletben tartották a józan valóság törvényszerűségeit, irtóztak mindentől, aminek nem látták át a következményeit. Ezek a generációk nem is ismerték az irracionálizmust. Bár nemzedékről nemzedékre vállalkoztak tagjai nagy utazásokra, tapasztalatgyűjtésekre, ezzel inkább őseik vándorló ösztönét folytatták és teljesítették ki. Modern Odüsszeuszok voltak, akik egy-egy vándorútjukról mindig visszatértek a békés otthonba, a könyvszekrényekhez, a hatalmas ovális asztalokhoz, és méltósággal elmondták ebéd előtt az asztali áldást.

Megállapodottak, higgadtak voltak ezek az idealizált polgárok, ugyanakkor igazi személyiségek, független gondolkodók, individuumok, akiket sosem fertőzött meg a csordaszellem. Nem hittek tünékeny jelszavaknak, megalapozatlan célokat hirdető profétáknak. Ez az Európa kivetette magából a profétákat és profétálókat. Ez az Európa és ez a polgár nem hitt az utópiáknak, ha nem érezte mögöttük a tervezés higgadt céltudatosságát, biztonságát. Ez a polgár sosem akarta utolérni Európát, mert benne élt, ismerete múltját, megtervezte jövőjét. Nemzedékek követték nemzedékeket, de az ideálok változatlanok maradtak, s az a határtalan szabadság ígérete is, mellyel azonban sosem éltek vissza, sosem gyártottak belőle jelszavakat.

Gyönyörű Európa volt ez. A képzetet Európája. Mint a Boldogok Szigete, amelyet sosem lehet megtapasztalni, de mindenkinek homályos tudomása van róla, aki gondolkodik és érez. Az igazi írónak pedig már az antikvitástól kezdve kötelessége elhítni kortársaival, hogy igenis létezik, meghódítható, ha másként nem, hát úgy, hogy tiszteletben tartjuk a hagyományokat, felelősen gondolkodunk, nem építünk homokra, hanem sziklára, és tisztában vagyunk tetteink következményeivel.

Meglehetősen ritkán idézzük Márai Sándor verseit. Talán csak a megragadóan és döbbenetesen tragikus *Halotti beszéd* a kivétel. 1919 novemberében jelent meg a Kassai Munkásban az a verse, amelyből az alábbi részlet való:

*Bábelünk málladozik s toronyából
feléd kiáltunk
ígéret földje, Kánaán; egy új
generáció:*

*A termő medencét vágyjuk, a
Kertet, hol összepihennek
a Bárány és az Oroszlán, az ős
törvény betelik..*

A század végén bizvást elmondhatjuk, hogy a Kánaánt nem értük el, s lehet, hogy messzebb van, mint Márai nemzedéke hitte. De ha a bőség birodalmát nem is, egy békés, nyugalmas világot talán felépíthetünk annak a józan európaiságnak a szellemében és példája alapján, melyet Márai képviselt. ■

A CSEH (KÖZÉP-)EURÓPAISÁG

Rögtön az elején le kell szögeznünk: Közép-Európa ma oly divatos és elterjedt fogalma a cseh gondolkodás történetében nem dicsekedhet túl nagy hagyománnyal, ami világosan megmutatkozik a kifejezés bizonytalan használatában is. Hasonló a helyzet a tágabb „Európa”-fogalommal is. Kísérjük meg tehát feltenni a kérdést: Mit jelent a csehek esetében az Európával és különösen annak közép-ső részével való azonosulás? Az európai orientáció, teljesen világos, nem a földrészhez való kapcsolódást jelenti, hanem kontinensünk nyugati feléhez, a nyugati civilizáció eszméihez való csatlakozást. Az európaiság liberális, katolikus vagy protestáns értelmezése közötti különbségek ebből a szempontból nem játszanak döntő szerepet. A közép-európaiság kérdése ennél összetettebb. Ahhoz, hogy megértsük, mit jelent az európaiság és közép-európaiság Csehországban, hozzájárulhat a történelmi visszapillantás, azon nézetek rövid áttekintése is, amelyek kapcsolódtak ezekhez a fogalmakhoz, mégpedig különösen a modern cseh nemzet kialakulásának korában, a XIX. század első felében, tehát abban a korban, amelyben sztereotípiáink többsége gyökerezik.

Ám már a fogalom keletkezésének lelegején sajátos paradoxonnal kerülünk szembe. Az ún. nemzeti megújulás Csehországban főleg a nyelv kérdése körül zajlott (a magasabb és műveltebb társadalmi rétegek németül beszéltek) - s a maroknyi hazafi szájából gyakran hangzik el a felszólítás, hogy utol kell érünk a „művelt népeket”. Ám ugyanakkor a német nyelv elutasítása, azé a nyelv, amelyen éppen akkor keletkeztek kitűnő művészi és filozófiai alkotások, és a cseh nyelvhez való közeledés, amelynek nyelvtanát előbb le kellett fektetni és modern terminológiával kibőví-

teni, bizonyos mértékben mégiscsak az európai kulturális közösségtől való elkülönülést jelentette. Ezért volt vitatható, ahogyan a hazafiak megkíséreltek túllépni a kulturális alsóbbrendűség nyomasztó érzésén.

Mindenekelőtt szélsőséges historizmusra támaszkodtak, a „dicső múlt” példáin bizonygatták a cseh nép fejlettségét, és ezzel nemzetük kapcsolatát is az európai művelődéssel. A cseh történelmi tudatban az első helyre a huszitizmus került - paradox módon ismét éppen az a kor, amikor az eretnek csehek kizárták magukat a keresztény Európából, és ezért hosszú kulturális elszigeteléssel fizettek.

A hazafiak által használt másik mankó sem az európai Nyugatra támaszkodott, hanem épp az ellenkező irányban, Oroszországban keresett támaszt. Keleti orientációjuk lehetővé tette, hogy megfélekedzenek arról a tényről, hogy kis nemzet fia, és a nagy szláv világhoz való tartozás melengető érzését szuggerálta; az erős orosz birodalom léte, ráadásul a Napóleon fölött aratott győzelem friss dicsfényével körülragyogva, lehetővé tette azoknak a nézeteknek az elutasítását, amelyek szerint a szlávok képtelenek az önálló állami létre.

A cseh nemzeti mozgalom aránylag gyors kibontakozása persze gyorsan meghozta a szükséges korrekciókat. A cseh ruszofilizmus első válságát az 1830-as novemberi lengyel felkelés okozta, amikor az ifjú nemzedék egyértelműen a lengyel felkelők mellé állt. A szláv koncepcióra határozott csapást mért Karel Havlíček Borovský *Szláv és cseh* című cikkével 1846-ban. Az orosz viszonyokat és vele a szlávságot személyes ismeretei alapján elutasította, és a cseh önállóság alapjára helyezkedett, amelyet egyébként - és ez fontos a jövő szempontjából - a Habsburg-monarchiával való poli-

tikai szövetségben képzelt el. Cikkének befejezésében ezt írta: „Az osztrák monarchia a legjobb garancia nemzetünk és az illír nemzet fennmaradására, és minél nagyobbra nő az osztrák császárság hatalma, annál biztosabb a mi nemzetünk léte.”

Az 1848. március előtti korszakban azonban a cseh politikai gondolkodásban, bármennyire is tekintettel kellett lenni a metternichi cenzúrára, kezdenek megjelenni az első eszmefuttatások közép-európai helyzetünkől fakadó küldetésünkről. Így pl. 1847-ben egy folyóirat oldalain Václav Nebeský azon töprengett, hogy „száz éve már, hogy a politikai és egyházi viszonyok és irodalmi jelenségek a Nyugattal kötnek össze bennünket”, miközben a természetes nyelvi bilincsek a szláv Kelethez kapcsolnak bennünket. Ezen tények konkrét következményeit kísérelte meg levonni Jan Erazim Vocel, konzervatív politikai gondokodó. Ugyanabban az évben. 1847-ben ezt írta: „Éppen ez helyzetünk jelentős előnye, hogy valamennyi szomszédunk irodalmát át tudjuk tekinteni, és hatalmas készletekből válogathatunk. Ezeknek az irodalmaknak sikeres bemutatása volna a hozzánk legjobban illő feladat, mivel nyugati szomszédaink tekintete elől a szláv világot sűrű köd rejti.” Néhány hónap múltán Vocel a csehek eme közvetítő szerepét kiterjesztette a kereskedelem és az ipar területére is: „A vasutak majd pótolják hazánkban a természetes víziutak hiányát, és így fővárosunk fontos kereskedelmi központtá válik az Adriai-, a Balti- és az Északi-tenger között. Így tehát a cseh ipar előtt nagy jövő áll, és úgy tűnik, mintha a cseheknek az volna a feladatuk és hivatásuk, hogy az ipari műveltséget, amelyet a Nyugattól átvettek, Keleten továbbadják.” Azon szívósan továbbélő nemzet kezdeténél állunk tehát, amely

szerint a csehek küldetése, hogy hivatalkossanak a Nyugat és Kelet között, és ezáltal mindkét fél számára nélkülözhetetlenek legyenek.

De a közép-európai politikát a szó igazi értelmében csak a fordulóponthoz 1848-as év folyamán fogalmazta meg František Palacký híres *Frankfurti levelében*, amelyben elutasította a részvételt a német egységesítő törekvésekben. Érdemes ezért szó szerint felidézni ennek a dokumentumnak az egyik kulcsgondolatát: „*Tudják, hogy Európa dél-keleti felén, az orosz birodalom határa mentén sok nép él, eredetüket, nyelvüket, történelmüket és erkölceiket tekintve jelentősen különbözőek egymástól - szlávok, románok, magyarok és németek, nem is beszélve a törökökről és a szkipetárokról -, amelyek közül magában egyik sem elég erős, és a jövőben sem lesz elég ereje ahhoz, hogy túlságosan hatalmas keleti szomszédjával sikerrel szembeszálljon; erre csak akkor lesznek képesek, ha szoros és szilárd kötélek köti őket össze. A nemzetek ezen szükséges kötélekének igazi éltető ereje a Duna; a központi hatalomnak sohasem szabad messzire helyezkednie a Dunától, már ha tényleg jogot formál az életre és a megmaradásra. Ha nem állna fenn már régóta az osztrák állam, akkor Európa, sőt az emberiség érdekében mihamarabb létre kellene hozni.*” Ezzel tehát a cseh gondolkodásban úgy jelenik meg Közép-Európa, mint a Németország és Oroszország közé eső, kis nemzetek által lakott terület, melyek mindkét szomszéd kolosszustól egyformán veszélyeztetve vannak önálló fejlődésükben. A gyakorlatban Közép-Európa az osztrák monarchia területét jelenti. A nemzeti-ségileg, illetőleg a történelmileg helyesen föderalizált Ausztria kialakításának szándékát és az erre irányuló törekvéseket azután a cseh politika is kétségbe vonta, míg a régi birodalom meg nem bukott.

Aprágai pütkösi felkelés és az egész Európára kiterjedő forradalmi hullám levonulása után tovább hatottak ezek az eszmék, még ha a cseh politikusok nehezen viselték is el, hogy lojális és dinasztiahű magatartásuk dacára nem kapták meg jutalmukat, sem a cseh kulturális autonómia, sem a nyelvi jogok kibővítésének formájában. A történelmi jog melletti kitartásukkal, a monarchia megőrzése racionális szükségszerűségének hang-

súlyozásával a cseh politika két tűz közé került. Míg a bécsi udvari körök bizalmatlanul tekintettek autonomista törekvéseikre, amelyekben a forradalom előszelét érezték, addig a másik oldalon a német liberálisok a reakció, ha nem egyenesen az ellenforradalom fő támaszának tartották őket.

A hatvanas évek kezdetén, az osztrák alkotmányosság megújítása után, és különösen a Poroszországtól elszenvedett 1866-os vereséget követően a vezető cseh politikusok

---

František Palacký emlékműve Prágában

Tomáš Garrigue Masaryk

azt gondolták, hogy Ausztria, elvesztve itáliai provinciáit és megfosztva a német ügyekre gyakorolt befolyásától, erejét arra fogja összpontosítani, amiben a cseh politikusok Ausztria szerepét mindig is látták, hogy segítse a kis közép-európai népek fejlődését, és megvédje őket a Nyugatról és Keletről fenyegető veszedelemmel szemben. De kegyetlenül csalódtak az 1867-es osztrák-magyar kiegyezésben, amely megüti alapvető követeléseik teljesítését, és a császár cseh királlyá való koronázását. František Palacký már 1865-ben óvott a dualista törekvésektől *Az osztrák állam eszméje* című írásában. Ebben régebbi, 1848-ból származó nézeteit fejtegette, és figyelmeztetett arra, hogy a többi nemzet fölötti német és magyar uralom törvényesítése a monarchia végének kezdetét jelenti, és az ország szláv lakosait Oroszország karjaiba kergeti. Eszmefuttatását azonban öntudatosan így fejezte be: „*Mi szlávok ezt őszinte fájdalommal, de félelem nélkül nézzük majd végig. Léteztünk már Ausztria előtt is, leszünk utána is.*”

A csalódottság ellenére azonban a cseh politika továbbra is a biztonságos osztrák (közép-európai) talajon mozgott. Az orosz kártya újbóli kijátszását jelentette 1887-ben a moszkvai néprajzi kiállításon való tüntető részvétel, de ez csak látványos politikai demonstráció volt, csupán epizodikus értékkel, akár csak azok a kísérletek, amelyek az európai Nyugattal való szorosabb kapcsolat kiépítését célozták, mint pl. František Ladislav Rieger párizsi útjai.

Működésük új vonásokat a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveit hozták a cseh politikai gondolkodásba. Ezek legmarkánsabb képviselője a prágai egyetem tanára, Tomáš Garrigue Masaryk volt. Ő, az önálló Csehszlovákia későbbi első elnöke, egészen a világháború kirobbanásáig a reformprogram mellett kötelezte el magát, ám Ausztria megőrzésével. Álláspontjának elméleti indoklásában azonban Masaryknak sikerült meghaladnia a műveltségünk közötti ellentétet. Mint specifikusan cseh jelenséget elutasította a „nemzeti megújulás” addigi romantikus elképzelését, és a nagy időbeli rálátás perspektívájából, összhangban saját koncepciójával, amely szerint a cseh történelem alapelve a humanitás, ezt írta: „*A szlávok nemzeti mozgalmai akkor zajlottak, amikor*

Franciaországban kihirdették az emberi jogokat, amikor a német filozófiában és irodalomban jelentkezett a humanista ideál, és amikor az angol filozófusok megalapították a természetes humanista erkölcsöt (...), éppen ezért újjászületésünk teljesen természetes történelmi fejlemény és az ősszeurópai fejlődés része.” Emellett teljesen érthető, hogy Masaryknak, az orosz viszonyok egyik legjobb kortárs ismerőjének és a karizma egyik legélesebb kritikusának kényszerűen el kellett vetnie a romantikus, orosz védnökség alatt álló össz-szláv ideológiát. Az önálló állam feltételeit taglaló Világforradalom-ban még egyértelműbben fogalmazta meg ezen meggyőződését: „*Fejlődésünk kezdetei óta Európában nemcsak Németországgal állunk politikai és funkcionális kapcsolatban, hanem Franciaországgal, Itáliával és Angliával is; kapcsolataink a bizánci és orosz Kelettel a régebbi időkben gyöngék, szörvénysak voltak.*” A csehek visszatérése Európába, érte ezen a nyugati Európát, ezzel valószínűleg meg.

A két világháború közötti Csehszlovákia politikai orientációja valóban egyértelműen a Nyugat felé irányult. Közép-Európa ekkor úgyszólván eltűnt politikai gondolkodásunkból, vagy legfeljebb a dinasztia restaurációjától való félelemre korlátozódott. De a cseh politikát ismét keserű csalódás érte, amikor a nyugati hatalmak tragikusan csődöt mondtak a náci Németország expanzív törekvései-vel szemben. A müncheni egyezmény ebben az értelemben az európai Nyugattal szembeni hosszú évekig tartó bizalmatlanság kezdetét jelentette; az Új Európa náci propagandája, és általában az európai gondolatvilág visszaélése („*Deutschland kämpft und stirbt für Europa*”) európai identitásunk meggyöngyölését eredményezte.

A felszabadulás után, amely a nemzet többsége számára összekapcsolódott a cseh városok utcáin vonuló orosz tankok képével, egészen logikusan ismét felelevenedett a keleti orientáció számos régebbi romantikus elképzelése a szlávágról és Oroszországról. Ezek olyan tényezők voltak, amelyek segítették az országban a kommunista párt aránylag sima hatalomátvételét. A sztálinista módszerek drasztikus gyakorlati élménye később kijátszódnak és a cseh nemzeti lét nyugati-európai alapjainak felidézéséhez vezetnek. Az orosz tankok újbóli

megjelenése Csehországban 1968 augusztusában végérvényesen véget vetett keleti irányultságunknak - sőt cseh nézőpontból Oroszország megszűnt Európához tartozni.

Csak Európa keleti és nyugati részre való felosztásának tragikus ténye ösztönzött néhány értelmiségit arra, hogy az elvesztett közép-európai identitásról elmélkedjék. Alapvető jelentőségű ebből a szempontból Milan Kundera *Közép-Európa tragédiája* című esszéje 1985-ből, amely nagy vitát váltott ki.

Közép-Európa fogalma ezzel egyértelműen helyett kapott a cseh politikai és kulturális szótárban - történelmi gyökereit azonban nem tagadta meg. Még ha tanulmányunkban a közép-európai identitást igyekszünk is politika-mentesen felfogni, és nem földrajz értelemben, hanem mint egy meghatározott kulturális összetartozás kifejlődését, akkor sem túl nehéz e homályos fogalom mögött fölismer- ni a jó öreg k.u.k. monarchia körvonalait. Fontos szerepet játszanak ebben nosztalgikus érzelmek is, amelyek kényszerűen eluralkodnak szí- zadunk emberén, akinek kollektív tapasztalatába belemaródott a sztálinizmus és a náciizmus, a Gulag és a Holocaust, amikor visszapillant a XIX. század második felének idillikus (nekünk legalábbis annak tekintő) korára. A csehek esetében ezeket az érzelmeket felerősíti, ha Prágára gondolnak, erre az egykori közép-európai kulturális központra, amelyben keveredtek a cseh, a német és a zsidó hatások; tulajdonképpen így éled föl ismét a régi eszme, hogy a cseheknek közvetítő missziójuk van a közép-európai térségben.

Reméljük, hogy ez a visszatérés a cseh közép-európai gyökerekhez nem csupán üres nosztalgia, hogy azok a tragédiák, amelyeket kontinensünknek éppen ezen a részen a túlhajtott nacionalizmus okozott (bizonyára nem véletlen, hogy éppen az osztrák költő, Franz Grillparzer volt az, aki figyelmeztetett arra, hogy az új kor rossz irányban halad. „*Von Humanität durch Nationalität zur Bestialität*”, tehát ezek a tragédiák megértetik végre a közép-európai igaz feladatát. Azt a feladatot, amelynek meghatározásához František Palackýval kezdődően a cseh gondolkodás is hozzájárult: hogy biztosítsa mindazon nemzeti- ségek szabad fejlődését és békés együttélését, amelyek ezt a térséget lakják.

Kiss Szemán Róbert fordítása

UTAZÁS KÖZÉP-EURÓPÁBAN ERHARD BUSEKKEL

Egy immár múlttá vált európai korszakban, 1987 őszén Erhard Busek, Bécs akkori alpolgármestere e szavakkal világította meg közép-európai kezdeményezéseinek általános keretét és indítóokait:

„Az európai hatalmi viszonyok több mint negyven éve a Jaltában és Potsdamban rögzítettek szerint állnak... A status quo fennmaradása a szuperhatalmak érdekében állt, és ezen belátható időn belül nemigen lesz változás. De a status quón belül hosszú távú folyamatok zajlanak, s ezeket figyelmesen elemeznünk kell, és észrevennünk, milyen eseményeket tartogatnak országunk és különösen Bécs számára; és látni kell, hogy fennáll a lehetőség egy új Európán belüli dinamikára, s ezt a lehetőséget nem volna szabad elszalasztani és kihasználatlanul hagyni. Kétségtelen, hogy manapság a szuperhatalmak európai jelenléte gyengülőben van, ami ránk, európaiakra ismét az önmagunkért való helytállás nagyobb terhét és esélyét hárítja... Ez azt jelenti, hogy Ausztriának mindkét irányban aktív európai politikát kellene folytatnia: egyrészt helyes és szükséges, hogy az Európai Közösségbe való belépésre törekedjünk... De ugyanakkor meg kell ragadnunk azt az esélyt is, hogy közelebb kerüljünk keleti szomszédainkhoz, és az ottani népeknek segítségére legyünk szabadságjogaik kiszélesítésében. Az Európai Közösség még nem Európa... Ausztria szószólója lehetne azoknak az európaiaknak, akik nincsenek benne az Európai Közösségben, és nem is léphetnek be, akik azonban becsben tartják Európát mint közös szülői házat, ahol valaha majd újra együtt lehetünk...

Jalta realitása ellene mond Európa áthagyományozott szellemi-kulturális egységének, mely még mindig, s ma sokkal érezhetőbben, mint az elmúlt évtizedekben, eleven, tudatos és áhitott egység. Európa szellemi-kulturális egységének

ez az eleven tudata ugyan nem söpörheti félre Európa politikai megosztásának kemény valóságát - de miért ne volna lehetséges modus vivendi, hogy egyfelől pragmatikusan tudomásul vesszük a politikai megosztást, másfelől elkötelezetten ápoljuk és erősítjük a szellemi-kulturális egységet? Igenis lehetséges, az utóbbi évek személyes tapasztalatai erről győztek meg. Ugyanezt tapasztalták azok a bécsi és Ausztria más részeiről való barátaim és ismerőseim is, akik elkísértek számos látogató és felderítő utamon. Azt, hogy sem mi, sem a keleti szomszédországokban élő népek nem tudjuk a vasfüggönyt eltüntetni; de látjuk, hogy kezdenek rajta kiütni rozsdafoltok, s fúrhatunk rajta kis lyukakat, melyeken át a megértés, a közös remény és az emberi szolidaritás erős kötelékei fonódhatnak...

Az idézet egy olyan beszédből való, amely csak érinti a Közép-Európa-gondolatot, de Közép-Európa-filozófiájának alapgondolatát és szerteágazó gazdagságát Erhard Busek ekkor már számos cikkben, tanulmányban és előadásban kifejtette. Ezeket bárki elolvashatja, nem szükséges itt részletesen felidézni őket. Az alábbiakban nem is az a célom, hogy megpróbáljam hitelesen tolmácsolni Erhard Busek közép-európai motivációit - azt úgyis csak ő maga tehetné meg. E sorok írója, aki a közép-európai vállalkozás készséges résztvevője volt, a közép-európai ügyekben úgyszólván „hittestvér” lett, s az említett utazások némelyikében részt vett, személyes indítékairól és tapasztalatairól kíván számot adni.

Az előbbi, inkább csak taláalomra kiválasztott idézetet két okból iktattam ide. Egyrészt azért, hogy a mai olvasónak emlékezetébe hozzam, mennyire másképp festett csak néhány éve is az európai környezet. A Közép-Európa-gondolat felmérhetetlen spirituális hatással járult hozzá Európa kettéosztásának leküzdéséhez. Ez a gondolat mára megvalósult, mert sohasem arra irá-

nyult, hogy Európa mély kelet-nyugati elválását felváltta Kelet-, Közép- és Nyugat-Európa hármasságával, hanem mindig az volt a cél, hogy a szellemi-kulturális Közép-Európa-konceptió segítségével megelőlegezze a kontinens manicheista kettéválasztásának megszüntetését, s ezzel előkészítse politikai egyesülését. Arról volt szó, hogy konkrét személyes kapcsolatokban bizonyosodjunk meg Európa szellemi egységéről, és ezeket a kapcsolatokat az egyesülés mozgatórugójává tegyük. A közép-európaiak elégedettek lehetnek: ismét szabad európaiaknak lenniök. Épp ez volt a céljuk.

Az idézet közlésének másik oka egyszerűen az, hogy szó esik benne azokról az utazásokról, melyeket Erhard Busek és útítársai tettek a nyolcvanas években a Jaltában elsüllyesztett közép-európai kontinens felderítése és újrafelfedezése végett.

Erhard Busek „Közép-Európa-projektuma” - hogy egyik könyvének címére utaljak - kezdettől fogva jelentős részben e térség bekalandozásának, beutazásának terve volt. Nem az utazási irodák szervezte kényelemben vagy az üzleti utak sikerorientáltságában, hanem a korábbi utazások rég elfelejtett viszontagságai között: utazás az ismeretlenbe, a megérkezés bizonytalanságától és kellemetlen meglepetésektől kísérve; hiányos térképekkel, rossz utakon, tiltott övezetekben, senki földjén, utánpótlási nehézségekkel; mindig megfigyeltetve és a kémkedés gyanújában, kitéve a hatósági útonálló zaklatásának; de jutalmazva a nagyvonalú vendégbarátság és a meglepő felfedezések boldogító élményeivel.

A Közép-Európa-eszmére kritikusai csak legyintettek, és azzal intézték el, hogy veszedelmes agyrém, nosztalgikus „álomország”, vagy idealista elmejáték, pedig ezekben az utazásokban a gondolat kezdettől fogva testközeli realitásokkal telítődött. Közép-Európa fogalmával egyidejűleg útnak indult - a szó szoros értelmében - a közép-európai tapasztalás is, és a tapasztalat haladásával az elképzelés is tovább alakult és konkretizálódott. A feltételezett közös pontokat és a megértés keresett síkjait nem egyszerűen „megtaláltuk” és kipipáltuk, azok inkább ezekben az utazásokban létesültek - nemcsak tapasztaltuk, de tapasztottuk őket.

Ezeket az utazásokat mindig ausztriai meghívások követték, de azok nem pótolhatták volna őket. Egy lengyel, egy cseh vagy egy magyar előadását nyugodtan végighallgatni, s nyugtázni hitvallását a közös európai szellemtörténet mellett - ez valami egészen más, mint saját bőrünkön megismerni a szocialista országok hétköznapijait, mint személyes látogatással tenni bizonyosságot előttük,

hogy a vasfüggönytől nyugatra élő európaiak nem feledkeztek meg róluk. Ehhez hozzájárult az utazások magánjellege, miáltal el lehetett kerülni a szocialista országokban közmondásos „delegáció” nevű szörnyszüleményt és a hivatalosságok érintkezésének üres internacionalitását. Ezzel szemben emberi kapcsolatok születtek, amelyek kimondatlanul is kortársi mivoltunk, európai szomszédságunk és sorsközösségünk megismerését segítették. Persze, kár volna tagadni, hogy osztrákságunk előnyünkre is vált; sohasem akartunk ugyan e tőkből költenni, de döreség lett volna kamatairól lemondani.

Utazásaink során szót válthattunk neves írókkal csakúgy, mint diákokkal, parasztokkal és papokkal, orvosokkal és társadalomtudósokkal, szakszervezeti emberekkel és színészekkel, diplomás fűtőkkel és szamizdat-kiadókkal, festőkkel és újságírókkal, továbbá sok-sok bátor kisemberrel, aki az utcán megszólított, ki egy kis keresetlen helyzetismertetést adott, ki apró cse-reügyet ajánlott, ki pedig csak barátkozni akart, de mindegyikük a remény egy kis jelére várt, s már ennyi meggyőzött bennünket, hogy utazásunk fontos és nem hiábavaló.

Az utazások többnyire aprólékosan elő voltak készítve; az ottani bizalmas embereink mint afféle összeesküvők válogatták ki a beszélgetőpartnereket és egyeztettek velük az időpontot: s ehhez jött a számtalan nem tervezett kapcsolat, mely az utazás kiszámíthatatlanságából és véletlenjeiből adódik.

Nem volt olyan beszélgetőpartner, aki nem lett volna rajta e találkozásokon. Mind-egyiküknek fontos volt, hogy kapcsolatokat teremtsen kifelé, hogy ismertesse országa helyzetét, s hogy pontos képet adjon nekünk a további fejlődés lehetőségeiről és esélyeiről. Tudták, hogyan tudósít róluk a nyugati média, és mindent elkövettek, hogy ezt a képet korrigálják. A Nyugat keveset vagy majdnem semmit se tudott a szocialista országok valós helyzetéről. vagy rossz kritériumok szerint ítélte róla; ami nem illett bele az előre kialakított képbe, azt észre se vették, vagy csak legyintettek rá mint érthetetlen ostobaságra. Az uralkodó nyugati közvélemény egyik ilyen alapvető tévedése a volt keleti blokk „reformjait” illette.

A hetvenes évek végétől kezdve a kommunista országokban különféle nemzeti szabású „reformokat” hirdettek meg; mindenekelőtt Jugoszláviában, Magyarországon, Bulgáriában, Lengyelországban. A Szovjetunió Gorbacsov „glasznosztj”-ával és „peresztrojka”-jával csak a nyolcvanas évek közepén állt be a sorba. Sajátos helyzete miatt és az önfenntartás ösztönét követve az NDK nem kanyarodott erre az útra.

Románia rég egy örült despota önkényuralmába hanyatlott, s menthetetlenül belesüllyedt az éhségbe és nyomorba. Meggyőződéses merevségből csak Csehszlovákia elagott vezetői tartottak ki a sztálinista kurzus mellett; ők már 1968-ban megtanulták a maguk reform-leckéjét, amelyet aztán a többi pártállami rendszer sem úszott meg. Azt a leckét, hogy a szocializmusban a felülről diktált reformok óhatatlanul szétfolynak az atomizált és kiskorúságban tartott társadalom homokjában, ha pedig létrejön egy differenciált, pluralista és önszervező társadalom, az sarkai-ból fordítja ki a párt monopolizált vezető szerepét s ezzel magát a szocializmust. 1968 tanítása ez volt: hogy a „páncélos kommunizmus” nem elkerülhető üzemi baleset, hogy páncélosok nélkül huzamos kommunizmus sincsen.

A nyolcvanas évek aztán mind világosabbá tették, hogy a reális szocializmus nem menthető meg „reformokkal”, fennállását csak azzal lehet meghosszabbítani - esetleg évekre vagy évtizedekre -, hogy fenntartják a hiánytalan ellenőrzést a lehető legatomizáltabb társadalom felett, s mind kifelé, mind befelé fenntartják az erőszakos fenyegetést.

De a szocializmus „sztálinista torzulásának” meghaladási kísérlete, a „liberalizálások” vagy a „demokratizálás” sehogyan sem hozták közelebb az „igazi” szocializmus remélt eszményképét, hanem logikusan elvezettek a szocializmus történelmi leáldozásához.

Még a nyolcvanas évek közepén sem akadt, aki meg merte volna jósolni 1989/1990 békés forradalmait, a Varsoói Szerződés és a KGST felbomlását, nem is beszélve az SZKP betiltásáról és a Szovjetunió feloszlásáról. Viszont a szocialista országokban számos értelmiségi már nagyon korán megmondta, hogy a különböző „reformkurzusok” megfeneklenek: a civil társadalom felépítése nélkül ezeknek az államoknak valóságos reformja nem lehetséges, ám ez a civil társadalom szöges ellentétben áll a reális szocializmus lényegi elemeivel. Arra számítottak, hogy a kommunista rendszerek nem fognak harc nélkül lemondani a társadalom totális ellenőrzéséről, s önfenntartásuk végett újra meg újra erőfitogtatáshoz és erőszakos fenyegetésekhez fognak folyamodni.

A szocialista országokban működő demokratikus ellenzék reményét tehát az táplálta, hogy kívülről a Nyugat majd a nyomás és a leszerelés váltogatott eszközével kordában fogja tartani a kommunista hatalmi apparátust, belül pedig lassan fel lehet építeni egy differenciált, autonóm, önszabályozó intézményekkel és beleszólási jogokkal ellátott modern társadalmat. Ezt a hely-

zetértékelést ugyan a másképpgondolkodók és ellenzékiek nyugaton is újra meg újra előadták, de süket fülekre találtak. Az uralkodó nyugati közvélemény ugyan felemelte szavát a prominens másképpgondolkodók emberi jogainak megsértése ellen, de reményeit a kommunista „reformerekbe” vetette. Európában a korai nyolcvanas évekre az atomháborútól való rette-gés nyomta rá a bélyegét, s általános volt a félelem, hogy Reagan offenzív politikája és a NATO utófégyverkezési határozata csírájában fojtja el ezeket a reménytelinek vélt pártállami reformkezdeményeket. A kinyilvánított cél az volt, hogy a kommunista reformereket kell támogatni ósztálinista ellenlábasaikkal szemben, s ez hamar határt is szabott a keleti blokkban születő ellenzéki mozgalmak iránti nyugati rokonszenv-nek. A Solidarność-ot a nyugati szakszervezetek nem kényeztették el szolidaritásukkal, a német és az osztrák szakszervezetek fenntartották kapcsolataikat a hivatalos szakszervezetekkel. Hasonlóan járt a magyar Duna-kör. az egyházi ellenállás csoportjai Csehszlovákiában, és nyugaton sokáig vonakodtak tudomást venni az erdélyi kisebbségek szisztematikus elüldözéséről is.

Sőt, a beijedt Nyugat még meg is fedtte a szocialista országok növekvő tiltakozó ellenzéki mozgalmait, hogy követeléseikben és igényeikben túl messze mennek, csitították őket, nehogy ellene dolgozzanak a sokat ígérő „reformoknak”, és veszélyeztessék a magától értetődőnek elkönyvelt kettéosztottságban fennálló törékeny kelet-nyugati egyensúlyt. A számos helyszíni szemle Erhard Busek felderítő útítársait alaposan kigyógyította a „reformokhoz” fűzött illúzióikból. A hivatalos gyárlátogatásokat elkerülve világosan lehetett látni, hogy az egész termelő apparátus teljesen elavult, nem menthető meg új gépek és nyugati technológia behozatalával sem, hanem csupán a gazdaság szervezetének alapvető változtatásával, amelynek pedig megint csak a társadalmi szervezet radikális megváltoztatása lett volna a feltétele. *Ennek* a reformnak azonban nem volt semmi előjele. A reális szocializmus elmaradását nézve a napnál is világosabban látszott, micsoda jelentősége van az információnak és a kommunikációnak mint termelési tényezőnek - ezek azonban kivonják magukat az állami tervezés és a gazdasági reformok alól, és csak szabad társadalmi cserében válhatnak működőképessé. Ugyanez a kép mutatkozott a reménytelenül elkorhadt infrastruktúra minden területén - a közlekedésben, lakásvi-szonyokban, környezetvédelemben, egészség-ügyben stb. A szokásos leszűkítő ítélet, misze-rint pusztán „anyagi elmaradásról” és a „fogyasztás alacsonyabb szintjéről” van szó, elfed-

te a szocialista országok dilemmájának sarkalatos pontját: az állam, amely a társadalom minden anyagi és szellemi funkcióját a maga végrehajtó szerveinek monopolizálta, azokból mindenki mást kizárt, a féltékenyen magának tartott feladatok közül a külső katonai biztonság kivételével immár nem tudott ellátni egyet sem. Ezen a dilemmán már nem tudott enyhíteni a nyugati pénzek behozása és a mértéktelen fegyverkezési költségek csökkentése sem. Csupán a nyílt anarchia és a maffiózó bandák terjedtek a drága pénzen fenntartott és mindenütt jelenlévő rendőrség szeme láttára.

Mindenütt szemmel láthatóvá vált, hogy független társadalmi intézmények nélkül, plurális érdektagolódás, szabad kommunikáció és információ nélkül, lojális állampolgárként magukért felelő egyének nélkül többé nem lehet államot csinálni. A párt-„reformerek” azonban épp ezektől a konzekvenciáktól rettentek vissza, mert a hatalom megosztására és elvesztésére vezettek volna. Azt remélték, hogy ha a fegyverkezési költségeket átirányítják a termelő- és elosztóapparátusba, akkor emelni tudják a fogyasztás szintjét, s ezzel ösztönözni és csillapítani az elégedetlen lakosságot. Nyugaton is messzemenően elfogadták ezt a véleményt.

Csak azt nem vették észre - és ez minden közép-európai helyszíni szemlén élményszerűen tapasztalható volt -, hogy ezt az értékelést a szocialista országokban sok ember mélyen megalázó perspektívának érezte, épp legfontosabb szándékuk félreismerésének és figyelmen kívül hagyásának. Mert ők emberi méltóságot és szabadságot követeltek, egyéni felelősséget és közreműködést az állami és társadalmi életben.

A nyugati látogatónak egyébként az is érzékelhetővé vált, hogy a „fogyasztás” nemcsak a bírvágyalás a hedonizmussal függ össze, hanem elemi módon az emberi méltósággal is. Aki hónapokig leszakadt gombbal kénytelen járni, mert se céna, se tű nem kapható, aki olyan társadalomban él, amely elfelejtette, hogyan kell elkészíteni egy használható körömollót, egy működő tucat-golyóstollat vagy egy olyan villát, amely évés közben nem görbül el, az úgy érzi, méltóságában is megrendült, tehetetlenségre és primitívségre van ítélve. Ebben az értelemben nem pusztán fogyasztói mohóságról van szó, hanem a kultúra nélkülözhetetlen eleméről. Mindenesetre a Nyugat érzéketlen materialistáinak és a kommunista nómenklatúrájának meg sem fordult a fejében, hogy nem csupán banán, hús, kávé, papírzsebkendő, divatos póló vagy olcsó digitális óra a tét, hanem valami egészen más: az egyén szabadsága és önrendelkezése, szabadon választott társadalmisága, az európai

szellemtörténetre hivatkozó emberkép és társadalomkép. Ez a reális szocializmusban beválthatatlan igény volt az, melyhez képest minden „reform” elégtelennek bizonyult, s amely előtt végül le kellett tenni a fegyvert, az ösztálinistáknak csakúgy, mint a reformkommunistáknak.

Ezt a szocialista országokban kibontakozó folyamatot akarva-akaratlanul gyorsították három teljesen különböző külső tényező.

Először is a NATO sokat vitatott utófégyverkezési határozata hamar rámutatott a Varsói Szerződés-beli országok gazdasági teljesítőképességének hatáira. Kiderült, hogy a rakéta-fegyverkezés területén akkor még fennálló technológiai egyenrangúság a Nyugat újabb erőfejlesztése nyomán már nem tartható fenn. Ezért minden eddiginél átfogóbb leszerelési tárgyalások indultak meg, és a történelmi reykvíki csúcstalálkozón Ronald Reagan és Mihail Gorbacsov bejelentette, hogy a Hiroshima óta tartó nukleáris versenyfutásban először sikerült tényleges visszakozzt elérni. Az évtizedes úgynevezett enyhülési politika után, mely nyugaton és keleten csak a nukleáris megsemmisítés potenciáljának állandó növekedéséhez vezetett, Reagan fegyverkezési nyomása és Gorbacsov új gondolkodása eredményeként először következett be tényleges enyhülés és leszerelés, és az atompattot kölcsönös bizalom és együttműködés váltotta fel. Ezzel pedig a szocialista államokban - és e szempont fölött nyugaton gyakran átsiklanak - egycsapásra hatástalanná vált a belső hatalom fenntartásának egyik fontos eszköze, hiszen elesett a külső fenyegetettség érve, s ez a belső militarizálást is alapjában kérdőjelezte meg. Ezek után a sokat emlegetett és rettegett „nagy testvér” sem tűnt már olyan nagynak nemzetközi síkon, hogy hinni lehessen egy 1956-os vagy 1968-as típusú beavatkozásban; s ha abban továbbra sem igen lehetett reménykedni, hogy hasonló esetben a Nyugat most majd nem fog közömbösen úgy tenni, mintha mi sem történt volna, mégis egyre inkább számítani lehetett arra, hogy egy efféle beavatkozás elkésredett ellenállásba ütközik, és a többi „szocialista testvérországból” nyílt nyugtalanságot kelt. A kommunista vezetőségek azt is tudták, hogy a válság kieleződése esetén a katonai apparátus nem lesz már engedelmes eszköz a kezükben, hanem könnyen átáll a lakosság vagy pedig a sztálinista reakciók oldalára, esetleg a katonák maguk veszik kezükbe a hatalmat, miként Jaruzelski tette 1981-ben. Vagyis bár Reagan fegyverkezési fenyegetése, valamint a NATO utófégyverkezési határozata látszólag fokozta a hidegháborút, ténylegesen azonban annak végét készítette elő, és elvette a pártállami hatalom egyik fontos legitimációját.

A szocialista országokban lejátszódó fejlődést kívülről gyorsító másik tényező eszmei volt: a hivatkozás Európára és szellemtörténeti gyökereire. Ezt a hivatkozást, illetve ennek kommunistaellenes felhasználhatóságát ugyan nem a lengyel pápa találta ki, de Karol Wojtyła volt egyik első és messze látható zászlóvivője ennek az európai hagyományra, Európa szabadságban és felelősségben fogant ember- és társadalomképére mutató hivatkozásnak. Ez nemcsak Lengyelországra hatott, hanem Litvániára, Szlovákiára, Magyarországra, Horvátországra és Szlovéniára is, és nemcsak a keresztényekre, hanem az ateistákra és antiklerikálisokra is, hatott értelmiségiekre, művészekre, írókra, és mély aggodalmat váltott ki a kommunista hatalmi központokban. Mivel ez a hivatkozás az európai szellemre egyetemes volt, nem lehetett egyszerűen egyházpolitikai beavatkozásokkal engedményekkel hatástalanítani. Arra bátorította az embereket, hogy ne feledjék az őket megillető méltóságot, szabadságot és felelősséget, hogy szabad együttműködésben alulról épülő társadalmat emeljenek, s közösen alakítsák államukat. Bárhogy vonják majd meg II. János Pál pápaságának végső mérlegét, a lengyel Karol Wojtyła felbecsülhetetlen érdeme marad, hogy felismerte a közös európai hagyományra való hivatkozás sodró erejét, és fennszóval kimondta a vasfüggöny mögötti népek vágyát. Nem annyira a pápa szava, hanem a nyomán ébredő milliósoros önbizalom lendített oly nagyot az 1989/90-es *annus mirabilis*-ba torkolló fejlődésen.

A közös szellemi gyökerekre való hivatkozástól látszólag függetlenül, valójában szorosan abból következően - harmadik külső tényezőül - az emberjogi mozgalom járult e fejlődéshez. Az Amnesty International, a Helsinki-csoportok, a nyugaton alapított disszidens és emigráns sajtó, a nyugati közvélemény fokozott érzékenysége, s hogy a nyugati kormánytagok vették a bátorságot, és kommunista tárgyalópartnereik előtt szóvá tették az emberi jogok megsértését: mindez egyre nagyobb súllyal nehezedett a hatalom birtokosaira, akik mind több engedményre kényszerültek. Bár a kiutasítások (Szolzenyicin és sokan mások) vagy a belső száműzetés (Szaharov és sokan mások) még cinikus erődemonstrációk voltak, hamarosan át kellett térniük arra, hogy „önkéntes” kiutazást ajánljanak - visszaút nélkül. Néhány nyugaton közismert másképpgondolkodóval különösen liberálisan bántak, hogy elvegyék mártírlóriájuk fényét, otthon pedig elidegenítsék őket korábbi barátaitól és harcostársaiktól. Mindenesetre az államhatalom egyre zsarolhatóbbá vált, amit a nyugati

media és kormányok mindvégig csak kevésbé ismertek föl.

Kelet-közép-európai felfedező útjaikon azonban kiderült, hogy a nyílt találkozással személyes beszélgetőpartnereinket mintegy „védelem alá helyeztük”. A honi terepen végzett társadalmi-politikai tevékenységük miatt a rendőrség amúgy is ismerte és állandó megfigyelés alatt tartotta őket, telefonjukat lehallgatták, postájukat ellenőrizték. Nem árthatott nekik, ha a rendőrség most tudomást szerzett róla, hogy nyugaton is ismerik őket és kapcsolatot tartanak velük. Egyes nyugaton alig ismert ellenzékieknek egyenesen hasznára vált, hogy külföldről rendszeresen érintkeznek velük, mert megóvta őket a rendőri zaklatástól.

Egyébként a legcsodálatraméltóbb elemény, amiben nekünk, nyugati látogatóknak részünk lehetett, hogy megtapasztaltuk a szabadságot a szabadságnélküliségben. Azokban az államokban, amelyekben minden tilos, ami nincs kifejezetten megengedve és megparancsolva, a szabadság nem úgy létezik, mint előre adott, intézményesen biztosított, elvont tér. Nyitva a megvalósítás előtt: hanem a szabadság mintegy alkalmilag létezik, pontszerűen, a tett kilobbantja, a tett múltán kialszik. Sok alkalommal világosodott meg számunkra érzékletesen a „veszem magamnak a szabadságot” fordulat jelentése. Sok emberrel megismerkedtünk, aki nem birtokolta eleve a szabadságot, hogy azt tegye, amit helyesnek tart. Csak e mérés begyakorlása teremt pontszerű szabadságtereket, melyek szokásjoggá akarnak lenni, és végül intézményes biztosíték után kiáltanak. A jogilag biztosított szabadság általános kivívásában azok jártak élen, akik előlegképpen vették a szabadságot.

Nem valami exkluzív tapasztalatok voltak azok, amelyeket Erhard Busek és kísérei tettek közép-európai felderítő útjaikon. Bárki gyűjtött nagyon hasonló tapasztalatokat, aki vette a fáradságot, és ugyanolyan kíváncsian és jószomszédi előzékenységgel elutazott ezekbe az országokba. A hivatalosságok hivatalos vendégként persze csak a hivatalosan elvárt tapasztalatokra lehetett szert tenni, míg ha az ember kedvéhez igazodva utazott, igaz kedvét lelhetette és kedvetlen igaztalanságokba ütközhetett.

Az Erhard Busek kezdeményezte közép-európai utazásokra az volt a jellemző, hogy lekötelező vendéglátókkal lebilincselő beszélgetéseket folytattunk, amelyekből nemcsak számos emberi, személyes kötelék köttetett, hanem közös cselekvések és vállalkozások is. Így pattant ki 1981 tavaszán Lengyelországban a bécsi *Institut für die Wissenschaften vom Menschen* gon-

dolata, de ekkor született a stájer mezőgazdasági kamara és a falusi Solidarność együttműködése is, mely a dél-lengyel parasztnak egy magánúton szervezett géphasználó szövetkezetet segített lábra állítani. Máig tartó akció, hogy a bécsi orvosoktól összegyűjtött főlegesen gyógyszermintákat eljuttatják vidéki kórházaknak, az innen küldött bébiélt és ruhát papok osztják szét, hogy ösztöndíjasokat hívnak Ausztriába. Az egyetemi rektorok dunai konferenciája a nyolcvanas évek közepén kezdődött a közép-európai közösségre hivatkozó határátlépő kezdeményezésből, és jó néhány kultúrhistoriai könyv, szimpózium, munkamegbeszélés és előadássorozat, nemzetpolitikai viták, történelmi párhuzamok és a megélt szomszédság készítettek elő azt a szellemi talajt, amelyből rögtön a vasfüggöny lehullása után szárba szökhetett egy olyan intézmény, mint a Pentagonale, amely csak egy a számos új együttműködési forma közül.

A közép-európai utazások nem a látnivalókra mentek, bár Gdansk és Dél-Szerbia között az európai művészet kiváló darabjai láthatók. Kéj-utazások sem voltak, ámbár néhány mulatságos jelenet vagy a szívből jövő bőkedvű vendégszeretet esetei megragadtak emlékezetünkben. Nem segélycsomagosztogatások voltak, ámbár számos konkrét segélyakció született belőlük, és az utasok is hálásak lehettek a sok-sok segítségért és nagyvonalú előzékenységetért. És végképp nem voltak ezek az utazások egy missziós keresztahadjárata részei, ámbár az egész vállalkozást részben küldetéstudat motiválta; inkább az útról hazatérők érezték missziójuknak, hogy odahaza továbbadják és terjesszék új tapasztalataikat, de mindenekelőtt az odaát megismert emberek reményeit és várakozásait.

Az imént említett küldetést, amely a Közép-Európa-projektumot keresztvíz alá tartotta, azt hiszem, Manès Sperber fogalmazta meg abban a felhívásában, amelyet 1977-ben mondott el egy Erhard Busek által szervezett szimpóziumon a XX. század bécsi múzeumában - a szimpózium tárgya: „Bécs - város a határon” -, és melyben megindító szavakkal hívott fel erre a tudatos határátlépésre:

„Abból a távlatból, amelyhez tartom magam, a kérdés most ez: vajon Bécs, habár város a határokon. képes-e ismét a közép városa lenni, közepe Közép-Európának Délkelet- és Kelet-Európáig? És azt hiszem, képes lehet...”

Manès Sperber a „Közép-Európa” szót olyan zavarba ejtő magától értetődőséggel mondta ki, mint néhány évvel később Milan Kundera s Konrád György: három európai rálátású író, akitől abszolút idegenek a Habsburg-nosztalgiai

vagy a dunavölgyi érzelmességek. Az ő Közép-Európájuk azonban nem egy másik bolygón terült el, hanem földrajzilag és kulturálisan ugyanazt a térséget jelentette, melynek közvetítő közepe egykor Bécs volt („sőt, még mindig az, és megint az lehetne”, hogy egy másik közép-európai újralfelfedezőt, Jörg Mauthét idézzem). Ezáltal ez a Közép-Európa-fogalom világosan elválik a korábbi német uralmi elképzelésektől, de attól a „Mitteleuropa”-tól is, amelyre az irodalmilag művelt olasz körökben esküdtek Goriziától Milánóig, és főleg a századvég kákániai dekadenciáját, a szecesszió, a jugendstil és az expresszionizmus bécsi formáit értették rajta. Senki sem érthette félre, milyen Közép-Európára gondolt Manès Sperber. Látta, hogy Európa megosztása realitás, de nem beletörődéssel: látta Bécs periférikus helyzetét, látta a semlegesség apró előnyeit is, és tudatos határátlépésre hívott föl, át Közép-Európába - nem nosztalgikus visszatérésre a korábban volthoz, hanem felderítő előőrsek kiküldésére a lehetséges jövőbe. A Kreisky-féle szigetlelkűségnek ezekben az években az ilyenféle határátlépés volt az egyetlen reális esély arra, hogy az adott európai viszonyok között Bécsből és Bécsnek tegyünk valamit, kapcsolatokat teremtsünk, hogy túllépjünk az önelégült érzélgősségen egy olyan városban, amelyben egy napkirály élvezi a hatalmát, s egy trónörökös próbálja kiszakítani magát a városi igazgatás gondjai közül.

A Közép-Európa-projektum tehát kitörés volt az osztrák illuzionizmusból, kísérlet, hogy Európa valóságos viszonyainak világában valódi feladatokat találjunk, és új esélyeket dolgozzunk ki magunknak és szomszédainknak. Kreisky külpolitikája az európai felosztottságban Ausztria számára nem látott aktív cselekvési terepet; arra is kevés lehetőséget látott, hogy Ausztria mint semleges fél hasznossá tegye magát a Nyugat-Kelet-konfrontációban, hanem merészen arra törekedett, hogy Ausztria mint semleges fél hasznot húzzon a Nyugat-Kelet-konfrontációból. Az NDK teljes elismerése nyomán az állami ipar komoly megrendeléseket könyvelhetett el. Románia és Gierke Lengyelországa nagyvonalú hitelekhez jutott. A Szocialista Internacionálé pártjai a jugoszláv öngazgató szocializmust tanulmányozták, modelljellegét dicsérték, és saját elvi programjukba is belevetették; az eurokommunista hősök - a keleti blokk gondolkodó embereinek keserű bosszúságára - széles nyilvánosságot kaptak, és megbízásokat az egykori császári vadászkastélyokban végzendő kutatásokra. Ausztria zajos világpolitikai tetszésnyilvánításokat élvezhetett közel-keleti és észak-afrikai ingyenes elkötelezettségével, tudatosan -

és kockázatmentesen - ütközve Izrael és az Egyesült Államok politikájával.

Nem tagadva a Kreisky-féle külpolitika belső elkötelezettségét és némely okos vonását, az egész úgy értékelhető, mint Ausztria földrajzi helyzetét eltüntetni próbáló varázslat. Világos, hogy előbb-utóbb ki kellett derülnie, hogy a kísérlet szemfényvesztő, és a realitások kiütköztek. Ott, ahol Ausztria valószínűleg elterül - az európai demarkációs vonal mentén, a nyugati világ peremén, szorosán a keleti blokk halott határán ott próbálta maga köré a feledés tengerét dagasztani s magát szigetté nyilvánítani.

De az az excentrikus elhelyezkedés, amelybe Kreisky hozta Ausztriát, azzal fenyegetett, hogy valójában csak erősíti Bécs peremre szorítottságát, és csak jobban elvágja közeli környezetével való kapcsolatait. Bécs jövője nyilván nem lehetett sem az, hogy München vagy Milánó kihelyezett elővárosa legyen, sem pedig az, hogy az iszlám világ második Mekkája válna, jövője az lehet, ami önmagából jön, földrajzi helyéből, történetéből, változatos európai kapcsolódásait mindig híven tükröző kultúrájából. Saját örökségének, saját erőinek, saját tárgyalóképességének mozgósításában kell tehát keresni az utat, melyen Bécs visszatér saját köre közepébe, és egy, jóllehet kemény határoktól szabdalva, de gazdag környék középpontjává fejleszti magát. Mivel pedig Ausztriának nem állt módjában, hogy a halott határt zöld határrá változtassa vissza, nem maradt más, mint átlépni ezt a határt, vagy átcúszni rajta.

A Közép-Európa-projektum tehát kitörés volt az excentralitásból, vissza a saját középpontba; a sziget-lét illúziójából vissza a reális vonatkozások világába; az osztrák köldöknézés szükségességéből vissza az európai külvilág napi kihívásaihoz; az osztrák történelemtúlíságból is tudatosan vissza a kormeghatározó csetepatékba; kísérlet, hogy tágabb horizontok között találjuk meg magunkat; előrefutás térben és időben, mely sose tévedt idealista felfuvalkodásba, hanem mindig konkrét maradt, azon fáradozva, hogy hol lehet rozsdafoltokat találni a vasfüggönyön, hogy lehet nagyobbítani őket és lyukat fúrni rajtuk. A határátlépő kapcsolatok kötésével a Közép-Európa-projektum nem elhanyagolható módon segítette leleplezni, hogy mennyire mesterséges és arcpírítóan neveléses egy Európát kettészelő vasfüggöny. A Közép-Európa-projektum felforgató vállalkozás volt, a szó legjobb értelmében.

Az, hogy a Közép-Európa-projektumról kizárólag múlt időben beszélek, az eredeti vállalkozás most sorra vett felforgató, előírászerű, anti-

cipáló vonásainak szól. Ezek időközben mind feleslegessé váltak. A Közép-Európa-projektum első fele teljesült, célba ért; amibe a maga módján be akart segíteni, valóságosra vált. A Zágráb, Budapest, Kijev, Krakkó, Ljubljana, Prága, Pozsony, Varsó és a többi közötti kapcsolatháló gyakorlatiasan, normálissá vált hétköznapiságában szövődik tovább.

Európának nincs többé kettészelő halálhatára, helyette ismét van közepe. Excentrikus szigeti üdüléséből és félreeső peremhelyzetéből Ausztria visszarukkolt Európa középebe. Védett, de ingerszegény környezetben élte önelégülten háború utáni életét. Most megint ingergazdag helyen van, mindenfelől kommunikációra, részvételre és szellemi mozgékonyra ingerelve - szóval arra, hogy legyünk benne a közepében.

A közép-európai kitörés eredeti motívumai elestek. De a határátlépés feszültsége nélkül is jó okai vannak a közép-európai utazásnak.

Az egyik ok, hogy a volt szocialista országok embereinek most már konkrétan beváltuk Európa ígéretét. Nemcsak segítségnyújtással, hanem személyes beszélgetésekkel és kulturális kapcsolatokkal. Hiszen számukra Európa nemcsak gazdasági, hanem elsősorban szellemi és emberi ígéret volt.

Egy másik ok - és ez különösen az osztrákokat érinti -, hogy az itteni népekkel vállvetve ki kellene dolgozni egy új Közép-Európa-projektumot, úgyszólván egy második részt, amely átfofó kereteket adna a nemzeti ellentétek kielégítő megoldásához, eligazítana az európai egységben munkáló sokféleség kérdésében. Egy új tervezetet, melynek célja, hogy Közép-Európa minden népe, nemzetisége és kisebbsége számára biztosítva legyen az élettér, a kulturális sajátosság és méltóság, és a „kis különbségek nárcizmusa” - melyet a közép-európai Sigmund Freud diagnosztizált *Rossz közérzet a kultúrában* című tanulmányában - annak büszke tudatává lényegüljön át, hogy saját azonosságuk Európa belső sokféleségének alkotóeleme, amely megőrződik, és belesimul az egységbe.

Erhard Busek Közép-Európa-projektumába kezdettől beleértődött a sokaság egységének és az egységbeli sokaságnak ez a dialektikája. De ez az anticipáció még megvalósulásra vár. Ausztria dolga, hogy ebbe a vitába mint relativizáló mércét bevigye nemzetfölötti történelmi tapasztalatát, bevigye a maga nemzeti-német leckéjét s végül nemzetté válásának újabb tapasztalatát. Csak akkor érne szerencsés véget Közép-Európa hosszas Odüsszeiája: hazatérvén az igazi Európába.

Farkas János László fordítása

Értekezésem kissé a priori választott címe arra ösztönöz, hogy elsősorban a szlovák-magyar viszony jelenéről gondolkozzunk el. A jelenről, melyet olykor mindössze a rideg „nem értjük egymást” szavakkal jellemeznék, ahogy erről a közelmúltban Kiss Gy. Csaba írt. Ennek a hol látszólagos, hol talán valóságos „nem értjük egymást”-nak gyakran az az oka, hogy a szlovák-magyar viszony általában a történelem szemszögéből ítéltetik meg, olykor az aktuálisan és

sen Magyarországot sem kerülte el a proletár internacionalizmus fantomja, de a magyar nemzet- és államtudatnak olyan mély hagyományai voltak, hogy ezek a jelenségek viszonylag problémamentesebben ültetődtek át a szélesebb társadalmi tudatba, sőt az uralkodó kommunista ideológiába is. Ennek volt következménye a hatalomátvétel utolsó felvonása, mely a nemzeti kommunista reformerek vagy a nemzeti reformkommunisták jegyében zajlott, akik könnyebben illeszkedhettek be a

„NEM ÉRTJÜK EGYMÁST”

partikulárisán kiszínezett történelméből, és a múltbéli trauma, úgy tetszik, nemcsak a jelent, hanem a jövőt is meghatározza, legyen szó akár az egyénekről, a lakosságról, a politikusokról, akár pedig - főként az utóbbiak közvetítésével - a nemzetekről és államokról.

Napjainkban az együttélés és együttműködés gyakorlatában - egyéni és kollektív szempontból egyaránt - bizonyos hézagok vannak, melyeket nem volna szabad tágítani a múltbéli traumákkal. Legfőbb ideje volna józan, racionális, tárgyilagos elemzésnek alávetni őket. A jelenkori szlovák-magyar viszony vizsgálatára most a szociológiai-történelmi, valamint a lélektani-kulturális módszer látszik a leggyümölcsözőbbnek: ez összeköti a tudományos értékelést az empirikus hitelességgel, és nemcsak a diagnózist adja meg, hanem a létező nemzeti és nemzetiségi nézeteltérések és torzulások terápiáját is. A szociológia, szociálpszichológia, historiográfia s néhány rokon tudomány együttműködésének eredményei pozitívan tükröződhetnek vissza a gyakorlati életben, sőt a gyakorlati politikában is, ami azonban nem gyors, hanem fokozatos és nehéz akadályokkal tűzdelt folyamat lesz - annak ellenére, hogy ma a politikában többféle társadalomtudomány képviselői vállalnak aktív szerepet.

Az utóbbi évtizedekben Szlovákia - Magyarországnál sokkal inkább - bele volt rántva, bele volt taposva a proletár internacionalizmus importált sztereotípiájába. Ez a transzparens természetesen jobban elfedte a még ki nem fejlődött szlovák nemzeti identitást, amelyet politikai torzulások és azok interpretációja ferdített mind a saját identitás reflektálásakor, mind az identitás összehasonlításakor és ütközésekor a történelmileg és földrajzilag legközelebbi szomszédokkal. A cseh identitást ez a transzparens nem érintette annyira, mert az régebben már lényegében azonosult az egész cseh-szlovák államiság fogalmával (jóllehet napjainkban a cseh identitás is sürgetőbben kutatja vagy felel fel újra a saját, azaz cseh államiságát). Természe-

avagy:

a kölcsönös fogékonyság

szükségéről

(a szlovákok és

a magyarok

között is)

mai politikai életbe. Az utóbbi negyven esztendőben a magyar politikai életből a nemzet kategóriáját sohasem rádírozták ki olyan határozottan, mint nálunk.

Talán az újra és újra feltámadó múlt is teszi, hogy térségünkben a nemzet kategóriájának hangsúlyozása konfrontációs töltetet is hordoz;

olykor a nem mindig tárgyilagosan meghatározott, saját nemzetét sújtó fenyegetettségből indul ki, az elnyomottság érzéséből csakúgy, mint a felsőbbrendűségéből. A nemzetközpontúság, az etnocentrizmus végül is mindig bizonyos öntúlértékelésből, önmitizálásból, szupremáciából fakad, de autarkiából és türelmetlenségből is, és ellentéte a nyitott, polikulturális, nem konfrontáló, dialogikus alapelveknek. Az etnocentrizmus természetesen keményebben, olykor konfrontálódóan lép fel a kisebbséggel szemben. Mindez a múlt és a régebbi múlt maradványa. Mindenesetre az elmúlt évtizedek proletár internacionalizmusa és a „megbonthatatlan egység” eljuttatott bennünket a mai állapotba, a volt „testvéri” népek és országok hol erősebb, hol gyengülő elidegenedéséhez, amelynek, mint az események tanúsítják, még fegyveres megnyilvánulása is lehet.

A tartalmilag lényegében kiüresedett proletár internacionalizmus persze csak megtézte a szlovákok és magyarok közti ellentéteket, amelyek itt régóta sokasodtak: szembeszökően főként a múlt század utolsó harmadától, majd a monarchia széthullása nyomán. Keletkeztek újabb latens vagy nyílt konfrontációs és konfliktusos területek is, ahol nem oldották meg például az államjogi elrendezés kérdéseit (nemcsak Csehszlovákiában) csakúgy, mint a nemzetiségi kisebbségeket (nemcsak Magyarországon). Ezeknek a meg nem oldott, le nem zárt, be nem fejezett kérdéseknek és eseményeknek a következményei ma Kelet-Közép-Európában olyan erővel jelentkeznek, amilyenről nemrég még sejtelmünk sem volt.

Másságunk, különféleségünk gyökerei bizonyára indo-

kolhatók és érthetők; ezek történelmi gyökerek, de éppen ezért köztük vannak hasonlóságunk, hasonló történelmi sorsunk gyökerei is, ha tetszik, ha nem. Ebben az összefüggésben a múlt század sztereotípiáinak szintén fontos szerepük van, ha azok gyakran torzok, hamisak is; a magyaroknál említhetnénk a nagymagyar nemzet, a messianizmus tudatát (amelyet csak egy kis lépés választ el az egyféle regionális nagyhatalom fikciójától); a szlovákoknál gyakori az a priori kicsiség tudata csakúgy, mint a mártír komplexus vagy az ahistorikusság (amely nemcsak hogy gyakran indokolatlan marad, hanem főként a személyes vagy lokális tájékozatlansággal és kulturátlansággal függ össze); a sztereotípiák e kosarába tehetjük azonban a magyar nemzetállam eszméjét is, amely tulajdonképpen a történelmi Magyarország sírásója volt.

A le nem zárt múltból fakadó traumák tehát egyként sújtják a magyarokat és a szlovákokat, Közép-Európa más nemzetéről most nem is beszélve. Ezeket a traumákat azonban elfogulatlanul és tárgyilagosan kell vizsgálnunk. A monarchia szétesését megelőző magyarosítást éppúgy, mint a rövidebb időszakokat (a bécsi döntés után vagy a második világháborút követően), amelyek rövidségük ellenére nagy történelmi drámákat rejtenek magukban, és politikai meg egyéni-lélektani hatásuk egyként messzemenő. A lakosságcsere, a reszlovakizálás és az asszimiláció csak néhány közülük, de mindegyik összefügg kapcsolatainknak történelmileg talán legalapvetőbb kérdésével, a magyarországi szlovák kisebbség és a szlovákiai magyar kisebbség diametrálisan eltérő fejlődésével az utóbbi hetvenvalahány, azon belül is az utóbbi harminc-negyven évben. És persze itt vannak a szolitererek is, főként Trianon, ha a bécsi döntést és a lakosságcserét nem vesszük figyelembe. Ezen eseményeknek, történéseknek, a velük társított alakok interpretációjának is gyakran, sőt a leggyakrabban nemzeti trikolór színezetük van; feljogosítanak arra, hogy a mi és az ő nacionalizmusukról beszéljünk, főleg pedig a mindkét oldalon meglévő előítéletekről, amelyek meghatározzák a szlovákok és a magyarok sztereotipizált tulajdonságait, ahogy némely friss szociológiai felmérés is bizonyítja, mely a Szlovák Köztársaságban élő szlovákok és magyarok viszonyát vizsgálta (illetve azt, hogy Szlovákiában milyen kép él a szlovákokban a magyarokról és a magyarokban a szlovákokról, aminek azonban kétségtelesenül általánosabb érvénye is van). Ha már itt tartunk, bizonyára tüneti értékű, hogy a szlovákok például tavalyelőtt összel (nyilván a nyelvtörvénnyel kapcsolatban is) a nemzetiségi kérdéseket a gazdasági és szociális kérdések elé helyezték (ma viszont már a hatodik helyen állnak, a Szlovákiában élő magyaroknál ellenben a másodikon). Ugyancsak alighanem tünet értékű, hogy abban az időben Szlovákiában a szlovákok és magyarok

viszonya még a szlovákok és csehek viszonyánál is feszültebb volt. És talán még ennél is érdekesebb, hogy a magyarok iránt azok voltak elutasítóbbak, akiknek nincs mindennapos kapcsolatuk és tapasztalatuk a magyar lakossággal (és így könnyebben, azaz leegyszerűsítve és egyoldalúan fejlődik ki bennük az ellenségkép vagy a fenyegetettség érzése).

Igaz, hogy az előítéletek a történelemben gyökereznek, de főként egy torz, hamis és a mindkét félre jellemző félretájékoztatás nyomait magán viselő történelemben és történelmi tudatban. A nemzeti kisebbségek kérdése mind térségünkben, mind a szlovák-magyar viszonyban - ma sürgetőbben, mint a közelmúltban - alapvető, sőt talán történelmi jelenséggé vált. Ez a kérdés magában foglalja a történelmet, az olyan fogalmakat, mint a nacionalizmus, határ vagy irredenta, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Nem véletlenül figyelmeztetett az emigráns magyar politológus, Borsody István arra, hogy Közép-Európát még mindig azok a nemzetiségi konfliktusok uralják, amelyek a Habsburg-monarchia utolsó évtizedeiben keletkeztek.

Az Európai Utas a szlovák-magyar (vagy magyar-szlovák) viszonyt az európai együttműködés egészének szempontjából is igen fontosnak véli. Az álláspontokat tisztázó írásokkal és a megértést és a közeledést elősegítő gesztusokkal igyekezett eddig is a jószomszédságot elősegíteni.

E témakörben további írásokat közlünk, és várunk a két fél képviselőitől. A szerk.

Csepeli György szociálpszichológus ehhez egy helyen azt fűzi hozzá, hogy a néhai monarchia területén keletkezett országok a kölcsönös gyűlölettel csak erősítették az egymás iránt táplált előítéleteket. Így a nacionalizmus és az antiszemitizmus impulzusai komoly társadalmi feszültségekből fakadtak. Nem elhanyagolható körülmény az sem, hogy itt radikális lélektani és szociálpszichológiai átalakulás történt, amikor egyének és csoportok élete szinte egyik napról a másikra többségi életből kisebbségi életté változott. Ezt az átalakulást egyelőre inkább az irodalom (elsősorban a próza) kísérelte meg feltérképezni, a tudomány kevésbé, és lezáratlanságának következményeit ott találjuk sok mai vita és ellentét mögött. Így aztán a szlovákok és a magyarok nemzeti és nemzetiségi érzékenysége, a sérelmezettség, a történelmi sérültség érzése határozza meg, de főképp torzítja kapcsolatainkat mindkét oldalról; még egy olyan, látszólag technokrata kérdésben is, mint a Gabčíkovo-Nagymaros vízmű építése, amit egyes politikusok a nemzetiségi érzelmek felkorbácsolására igyekeznek kihasználni, és a Szlovákiában élő magyarok állítólagos genocídiumát ecsetelő katasztrófálatomásaikkal nem csupán a hazai közvéleményt befolyásolják (amit a közvélemény szándékos manipulálásaként is értékelhetünk).

A kisebbségi kérdés, ha tetszik, ha nem, kölcsönös kapcsolataink neuralgikus pontja, és történelmi gyökerei ellenére (vagy talán éppen emiatt) erősen aktualizálódott. A Cseh-Szlovák Köztársaság és

Magyarország területén élő nemzeti kisebbségekkel való bánásmódról kialakult nézeteltérések Zbigniew Brzezinski szerint még „a határokkal kapcsolatos nézeteltéréseké is fajulhatnak”. Térségünkben a határok és értelemszerűen a kisebbségek kérdése is a monarchia szét hullásával és az azt követő nemzetközi jogi aktusokkal függ össze, amelyeket elsősorban főleg a magyarok büntetésként és tragédiaként fogtak fel. A magyar kisebbségek a környező országokban az addigi „nemzetállamból” keletkeztek, és nem alkalmazkodtak (ehhez természetesen az utódállamok is hozzájárultak, amelyek sok esetben nem nyújtották a kisebbségeknek az együvé tartozás egyértelmű érzését, bár e tekintetben kétségkívül Madsaryk volt az új helyzet iránt a legnyitottabb), pontosabban nem is akartak alkalmazkodni, mert a helyzetet csak átmenetinek tartották.

Ma, amikor a múltnak e maradványait valamiképp gyógykezelnünk kell, hivatalosan mindnyájan a törvénybe foglalt európai normák tiszteletben tartását valljuk, e normák értelmezésében azonban már nem vagyunk olyan egységesek. A nemzeteink és országaink közötti egyetértés feltétele, azt hiszem, nagymértékben az ebben a kérdésben kialakított konszenzus, amelyet azonban a megértésnek kell eredményeznie, nem pedig ultimátumoknak és egyoldalú lépéseknek. Az álláspontok merevsége e területen ugyanis ütközési felületeket képezhet a politika más területein is. Ezért ma a nemzetiségi kisebbségek kérdését is mielőbb dinamikusabban, nyitottan kellene kialakítani. Egyszerűsödnie kell számolni a Magyarországon élő nem magyar kisebbségek lesújtó állapotával is, amely már nem oldható meg a jóakarattal megnyilvánulásaival és hangoztatásával, hanem csak konkrét és gyakorlati intézkedésekkel. Azt hiszem, ebben az összefüggésben megemlíthetem a Magyarországi Szlovákok Szövetsége elnökének, magyar parlamenti képviselőnek, Jakab Máriának nem is oly régen elhangzott véleményét: „... a mai magyar kormány sem tett a kisebbségek érdekében egyáltalán semmit. Éppen ellenkezőleg, valamiféle nagymagyarország megerősödését érzékeljük.” Már csak a kisebbségi helyzet ilyen, talán kissé túlfűtött értékelése is, úgy vélem, komolyan befolyásolhatja a szlovákok és magyarok viszonyát nemcsak parciálisan, hanem általában és perspektivikusan is. Egyetérthetünk ugyan a magyar köztársasági elnökkel, Göncz Árpáddal, aki szerint a magyarok „elfelejtették, hogy itt szlovákok élnek”, de éppen emiatt az ilyen állapot gyógykezélése igen bonyolult és sürgető.

A magyar politika a kisebbségi kérdésben két dologban hajthatatlan: tekintettel a történelmi, földrajzi, demográfiai, statisztikai, lélektani és egyéb különbségekre, a szlovákiai magyar kisebbség és a magyarországi szlovák kisebbség között, elutasítja a kölcsönösség elvének alkalmazását. A nem-kölcsönösség elve talán megengedi az úgynevezett anyaország kiemelt szerepének hangsúlyozását, de nem kellene, hogy okot adjon valamiféle különleges bánásmódról: az európai normák általános érvényűek, nemcsak kölcsönösen vagy nem kölcsönösen. Ezért a szlovákok és magyarok viszonyának, úgy is, mint két olyan nemzetének és államának.

amely a hazai ügyek demokratikus rendezésére törekszik, nem kellene implikálnia a különbségeket a nemzeti kisebbségek kérdésének megoldásában. Különösen akkor, amikor a demokratikus és polgári elvek valódi tiszteletéről beszélünk. A magyar kisebbségi politika másik kérdéses pontja a mindennemű kinyilvánított kritika hiánya az elmúlt rendszerek (a Horthy- és a Kádár-rendszer) nemzetiségi politikáját illetően (e kettő között azonban különbséget kell tenni). Az ilyen, bizonyos mértékig kétségkívül nagyvonalú, de szükséges lépés, amely tárgyilagosan megnevezi a régi (néhány kérdésben végső soron a szlovák politikával összehangolt és koordinált) ellenségeskedéseket, megfelelő alapja volna a terápianak, amely egyként eredményt hozhatna a „nagy” politikában és a lakosság életében.

E gyógykezelés során a nemzetiségi kisebbségek kérdéséről le kell törölni bizonyos patológikus mázt, melynek kialakulásában része van a mitizáló történelmi publicisztikának csakúgy, mint a partikuláris politikának. A racionális, tárgyilagos, mindenekelőtt szociológiai-történelmi tudományos megközelítés és a korrekt politika a gondolkodás és cselekvés stabilizációs eszköze ebben a nem éppen stabil közép-európai térségben és nem éppen könnyű kérdésben. Ezekkel az eszközökkel kell kizárni a gyanakvást, az egyoldalúságra való hajlamot, mely sajnos, még mindig kísérőjelensége a szlovák-magyar viszonyoknak.

Egymás mellett élni és nem bízni egymásban sohasem jó, nemcsak két nemzet vagy állam szomszédságában. Márpedig a szomszédságra, vagyis az együttélésre mi úgy - szólván történelmileg predesztinálva vagyunk, erre vagyunk ítélve. Ez napjainkban nemcsak emberi, hanem politikai imperatívusz is, térségünkben annál is inkább, mert a kisebbségek könnyen válhatnak szomszédos nemzetek és országok ellenségeskedésének stimulátoraivá (ma, szinte érthetetlen módon, ilyen destabilizációs, sőt robbanó ereje van kapcsolataink negatív befolyásolását illetően egy olyan messzemenően szakmai ügynök is, mint a Gabčíkovo-Nagymaros vízerőmű). Ez kétségkívül egyedülálló jelenség, mely méltó az elemzésre, egyebek közt szociálpszichológiai elemzésre. Hiszen nem egészen véletlen, hogy éppen ebben a térségben érvényesülnek egyre erősebben a nacionalista programok, amelyek a kisebbségi kérdés ki-robbanásával számolnak. A közép-európai térség új dezintegrációjának szakaszában a kisebbségi kérdésnek (de például a határok kérdésének is) valószínűleg így is nagyobb súlya lesz, mint ahogy most elképzelhetőnek tartjuk. Minél előbb fogunk hát hozzá a kérdések diagnosztizálásához, főleg pedig gyógykezeléséhez, annál jobb - mindannyiunknak. Egyelőre igyekezzünk meghosszabbítani az első lépés: - elindítani a nyílt eszmecsere, párbeszédet, és úgy érzem, eközben kölcsönösen tiszteletben tartjuk egymást. Ha elérjük a kölcsönös figyelem, empátia állapotát, a mai szkepszist a szlovák-magyar viszony optimistább látomása váltja fel. A szlovákok és a magyarok illetően kilépése a múltból a jövő felé meggyőzhet bennünket afelől, hogy éppen e kölcsönös figyelem, empátia és megértés állapotában küzdhetjük le a múlt által felhalmozott előítéleteket és sztereotípiákat, és lehetünk vonzók nemcsak egymásnak, hanem a világ számára is.

Körtvélyessy Klára fordítása

BESZÉLGETÉS A MAGYAR TOSCANÁBAN

Vendégségben Kosáry Domokosnál

Közeledek Dörgicse felé. Balatonakalitól néhány kilométer, itt található Kosáry Domokos menedéke. Ide bújika a pesti gondok, a közélet, az Akadémia elől. Ismerős nekem ez a táj, mennyire ismerős, hiszen választott szűkebb pátriám volt húsz éven át, kicsit odébb, Szigligeten, ahol az én menedékem volt egykoron, Ennélsemgyönyörködtetőbb és léleknyugtatóbb tájat nem ismerek, pihenésre, jó szellemi munkára alkalmasabbat. Dörgicsén egy természetesebb parasztházból, annak gazdasági épületeiből, veteményeséből és gyümölcséből alakították ki Kosáryék a tuszkulániumukat.

A professzor és akadémikus külön felségterülete: a csűr. Amit csak lehetett, megtartott az eredeti külsőből, kapuból, architektúrából. Jókora, járkálásra alkalmas tér, közepén nagy asztal - saját készítmény,

mondja az Akadémia elnöke magától értetődően -, a sok szék üldögélésre, beszélgetésre hívogat. Sőt, ülésésre is, hiszen legutóbb, július végén, itt zajlott a frissen alakult Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia alapító tagjainak egyik ülése. E tágas csűrben, emeletmagasságban galéria, körbe lehet sétálni a megakartott könyvespolcok között. A galéria egyik kiszélesített sarkán a házigazda íróasztala. Varázslatos hely, itt élni lehet, letelepedni, végleg.

Itt üldögélünk Kosáry Domokossal 1992-ben, egy augusztusi délutánon, erős kávét és illatos dörgicsei rizlinget kortyolva. Felettünk a gyönyörű, csupasz gerendázatú fedélszék. Mondjuk egy Barcsay-képről. És afelett? Mandulafákra boruló Magyar Toscana.

Ha nincs az első világháború és Trianon, akkor én ma talán nyugalmazott akadémiai tanár vagyok Selmechányán. Lehet, hogy így jobban jártam, de azért ez a Trianon elég nagy ár volt.

G.: *Első, kézenfekvő kérdésem az volna: mi volt az életedben az a mozzanat, mely téged afelé irányított, hogy történész légy, és ez legyen az életed?*

K.: Furcsa választ fogok adni. Ma is sajnálom azokat a gyerekeket, akiknek korán kell szakmát választani. Én tizenhét éves koromban érettségiztem, és két dolog között hezitáltam: történész legyek vagy kísérleti fizikus? Ez utóbbi talán meglepő, de az a magyarázat, hogy a felmenőim között inkább mérnökök voltak, bányászok, orvosok. Aztán úgy éreztem, hogy a nehezebbet kell választanom. Általában az életemben mindig a nehezebb feladatokat választottam. Amikor meghallottam, hogy létezik az Eötvös-kollégium, ahol többet kívánnak, mint a többi egyetemistától, akkor oda jelentkeztem. Úgy gondoltam, hogy a technikai dolgokat meg tudják oldani a mérnökök meg a természettudósok a maguk megfogható tudományával. Ez a könnyebb. A társadalom: az a keményebb dió, az ember a nehéz feladat, kiszámíthatatlanabb, közveszélyesebb. Közrejátszott az is, hogy öt éves koromban a család elmenekült Selmechányáról, ahol születtem, és ahol a nagyapám volt a bányászati

akadémia utolsó rektora, dédapám volt az alsó-magyarországi bányagazgató. Ha tehát nincs az első világháború és Trianon, akkor én ma talán nyugalmazott akadémiai tanár vagyok Selmechányán. Lehet, hogy így jobban jártam, de azért ez a Trianon elég nagy ár volt. Egyszóval mégis úgy döntöttem, hogy én a nehezebbet választom saját alternatívám közül, és jelentkeztem történelem-latin szakra. A latin ugyanis kell a történészeknek. Befolyásolt az is, hogy bár nincs és nem is volt bennem semmi romantikus nosztalgia a szétesett régi világ után, de azért szerettem volna megérteni, miből fakadnak ezek a huszadik századi változások, mért dobálnak embereket százezer- és milliószámra ide-oda, mi az oka, hogy irtózatos gyűlöletek és hadseregek teszik tönkre a gyönyörű Európát. 1913-ban, amikor én születtem, az egyesült Európa közelebb volt a megvalósuláshoz, mint ma. Apám úgy utazgatott, hogy nem kellett útlevél, névjegy az egyik zsebében, egy kis osztrák-magyar pénz a másikban, és beutazta egész Európát. Csak Oroszországba és Törökországba kellett útlevél. Hát itt még nem tartunk. Ezt a világot - a győzteseket, Angliát és Franciaországot is - az első világháború tönkretette. Ez izgató, hogy mi ez az iszonyú, öngyilkos hajlam, mely elpusztítja a működő világot, és elűzi helyükről az embereket? Ez a megoldatlan rejtély, nem az, hogy a villamosság hogyan terjed a drótban.

G.: *Találtál-e történészként valamiféle magyarázatot ezekre a győzhetetlen borzalmakra, az ember természet alvilágára?*

K.: Ez úgy hangzik, mintha én orvosságot kerestem volna, pedig én a dolgokat csak meg akartam érteni. Olyan egységes magyarázat, mely valamiféle világmagyarázat igényével akar fellépni, nem létezik, én ebben nem hiszek. A marxizmus ezzel az igénnyel működött, és csődöt is mondott. Egy alapvető konklúzió és magyarázat mindenesetre van, mégpedig az, hogy az emberben benne lakik az ördög. Benne lakik egy csomó olyan tulajdonság és

hajlam, amely ha szabadon garázdálkodhatik, tehát nincs *belső* kontrollja, nevelés, környezet és a többi valamint nincs egy *külső* kontrollja tehát alkotmányos politikai berendezés, szabályrendszer, akkor ez az ördög elszabadul. Hadd hivatkozzam megint a marxizmusra, mert Marx sem akart olyan diktatúrát amilyet Sztálin csinált: ő természetesen vette, hogy az a fajta alkotmányos berendezés, mely a nyugat országokban automatikusan működött, mert kitalálták a XVII-XVIII. században, ez majd meg fogja magát védeni. De ha az emberi társadalmakban nincs meg egyrészt *belső* értékrend és szabályozottság, másrészt a politikai, igazgatási struktúrák rendje, akkor az ördög elszabadul - ez az emberekben benne van. Na már most, arra kell vigyázni, ne adjunk alkalmat, hogy az ördög elszabaduljon. Ez persze egyszerűen hangzik, a valóságban nem ilyen egyszerű.

G.: *Marxról beszéltél meg a történelmi konzekvenciák levonásáról. Marx jóhiszeműségét feltételezve, azt a következtetést mindenesetre levonhatjuk abból, amit tanaiból csináltak, hogy sohasem szabad túlzott gondolati rendszereket létrehozni, mert akkor nagyobb a veszély, hogy dogma és diktatórikus igazolás lesz belőle.*

K.: Úgy van. Mert lehet, hogy bizonyos mennyiségű igazság van abban, amit mond. de több az, ami hiányzik belőle, és akkor ezek a hiányok főlhalmozódnak, és ellenkezőjére fordítják az egészet.

G.: *És persze mindez mindig az ember érdekében történik. Minden ideológiának ez az alapállása.*

K.: Igen, de ha ezek az emberek tudnák, mik a valódi érdekeik, és aszerint cselekednének, akkor ez a világ földi paradicsom lehetne. De nem azt követik, hanem a vélt érdekeiket, sérelmeiket, emócióikat, egyszóval az ördögöt.

G.: *Tulajdonképpen mindig az a legörjítőbb mindenféle politikai és társadalmi konfliktusban, háborúban, hogy az ember látja, milyen végtelenül egyszerű volna a megoldás. - A másik kérdésem hozzád ar-*

ról a döntéséről, hogy történész leszel, vagyis a két lehetőség közül a nehezebbet válaszd: mért nehezítetted magadnak még ezen belül is a pályát? Mert ahogy én eddigi működésedet és eddigi életművedet ismerem, te egy különleges fajtája vagy a történészeknek, akitől tökéletesen távol áll mindenfajta szakmai bezártság - azt a szót, hogy szakbarbárság, veled kapcsolatban még tagadólag sem akarom kimondani. Már a tematikád maga, tanulmányaid, könyveid címe is egy különleges szemléletvilágról tanúskodik, mindenfelé ablakokat nyit, sőt ablakokat vágsz szilárdnak hitt, hagyományos falakba. Valahogy feszegeted a hagyományos történelmi kereteket. Mint például abban a hatalmas vállalkozásban, melynek a címe Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, s melyet én főművednek neveznék. Nem tudom, egyetértesz-e ezzel...

K.: Eddigi! Eddigi főművem.

G.: Egyszóval ez a több mint hét-száz oldalas könyved is olyan vállalkozás, melyre nem lehet egyszerűen azt mondani, hogy történelmi áttekintés, mert olyan sokféle és olyan mélyre hatol a választott korban, mert szinte nincs olyan eleme a magyar életnek, amelyet ne vizsgálna. Ilyen egyetemes és ennyire analitikus képet egy korról történész alig adott.

K.: A történész szakmában fontosnak tartom nemcsak az adatok felsorakoztatását és a múlt rekonstrukcióját, hanem mindezeknek az elmondását is. Nem elégít ki, ha csupán kimondom, hogy ez vagy az így és így volt valamely korban, és ezzel lezárom az ügyet. Kötelező a elismeréseinket olyan formában elmondani, hogy érdekes, érthető, világos legyen, igényes és jó magyar nyelven, ami nemcsak a szakmabelieknek szól. Valószínűleg ezért szeretek tanítani, ez is a világos közlés egyik formája. Sajnos, nem nagyon hagytak engem tanítani. A másik alapelvem, hogy mindig a kézenfekvő, közhelyszerű igazságokat kell a leginkább megkérdőjelezni, amiket senkise von kétségbe, mert ezek a leggyanúsabbak. A magyar történe-

lemnek volt egy hagyományos képe, amely valahogy ránk maradt elődeinktől összes előítéleteikkel együtt. Amikor kijutottam Párizsba 1936-ban, akkor jöttem rá, hogy ezzel nem lehet az égvilágon semmit kezdeni, hiába szajkózzuk, ez csupán a mi magányos tam-tam dobzólonk, amit ott senki se ért. Más kérdés, hogy szomszédaink saját előítéleteikkel ugyanígy járták a világot.

G.: Csak valahogy tőlük inkább elfogadták. Az ő előítéleteiket hajlamos volt akceptálni a világ.

K.: Kérlek, ennek két oka volt. Először is ügyesebbek voltak, hagyományosan ügyesebbek, és a nemzetközi politika nekik kedvezett. Másodsor: szomszédaink érveiben visszamenőleg szintén volt bizonyos igazság. Itt van a nemzeti-ségi kérdés a múlt században. Mondhatjuk, hogy kérem, ez egy liberális úri ország volt, itt mindenki csinálhatott, amit akart, vállalkozhatott, amire akart, de a lényeg, ami a nemzetiségek vágytak, a kollektív nemzeti jogokat, a magyarok nem adták meg, és olyan kijelentéseket tettek, melyeket önmaguk ellen lehetett fordítani. Persze, ezek tizenkilencedik század végi és huszadik század kezdeti normák szerint mérhető injúriák voltak - mi volt mindez ahhoz képest, amit aztán ez a század elnyomás és mások meggyötrése terén produkált? Benünket a szomszédaink azóta is kalapácsnak titulálnak, holott réges-rég mi vagyunk az üllő.

De ebből a történelmi képből sok hagyományos tévedést természetesen tartottunk. Még az olyan kiváló elmék is, mint Szekfű Gyula, aki nekem tanárom volt, még ő is őrzött ilyeneket, pedig ő nagyon sok mindent megkérdőjelezett a rossz tradíciókból. Ezek a tradíciók nagyrészt használhatatlanok, amint kilépünk a világba - ez volt az én nagy rádöbbenésem Párizsban. De tovább megyek: számomra a nagy haza mindig Európa volt. Ez ma természetesen hat és közhely, de én ezt nem most találtam ki. Ezt én még fiatalabb Eötvös-kollégistaként alakítottam ki magamban, és ma bekövet-

kezőben van az, amit én akkor megálmodtam.

Amikor 1936-ban végeztem, ezért akartam körülnézni ebben a nagyobb hazában. A magyar történészek hagyományosan a német szellemi orientációban működtek. Csakhogy akkor már hatalmon volt Hitler, ezért Németországba nem akartam menni. Elmentem tehát Párizsba és aztán Angliába, hogy ott nézzek körül az egyetemi, tudományos világban. Ott láttam, otthoni gondolkozásunkból mennyi minden nem illeszkedik ebbe a tágabb szellemi horizontú világba.

G.: Az Eötvös-kollégiumról beszéltél, melynek nagy kisugárzása volt, nimbusza, legendája. A magyar szellemi elit műhelye. Mondanál néhány nevet az évfolyamtársaid közül?

K.: Jékely Zoltán. Sótér István, Szabó Árpád, Lotz János... Elég válogatott társaság voltunk, mind vittük valamire, és még a többi nyolc is, akit nem említettem.

G.: Azt mondtad. Angliában folytattál stúdiumokat.

K.: A nemzetközi politika történetét hallgattam a londoni egyetemen, mégpedig Seton-Watsonnál, aki Magyarországnak nagy bírálója és ellenfele volt, engem viszont me-

---

... az emberben benne lakik az ördög. Benne lakik egy csomó olyan tulajdonság és hajlam, amely ha szabadon garázdálkodhatik, tehát nincs belső kontrollja, nevelés, környezet és a többi, valamint nincs egy külső kontrollja, tehát alkotmányos politikai berendezés, szabályrendszer, akkor ez az ördög elszabadul.

gint éppen az ellenvélemény és az ellenfél érdekelt, ezért iratkoztam be éppen hozzá. Akkor azzal jöttem haza, hogy nekünk egyetlen lehetőségünk van, ha valahogy újra egyensúlyba akarunk kerülni (és ez a hagyományos magyar úri fölény pozíciójából nem megy): az, hogy ezeket a kérdéseket regionálisan közelítsük meg, tehát összehasonlító módszerrel vizsgáljuk ezeknek az országoknak a történetét.

Ez olyan új megközelítés, amit senki sem utasíthat el, ebben a többiek is kénytelenek helyretenni magukat. Így gondolkotam, amikor 1939-ben hazajöttem Londonból. 1940-ben alakítottunk egy kelet-közép-európai munkacsoportot.

1941-ben megalakult a Teleki Pál tudományos intézet, és ez lett az intézet programja. Persze, aztán 1949-ben, mint reakció, antikommunista és imperialista nyugati képződményt, szétverték. Egy idő óta próbálják újjáéleszteni, csak az a baj, hogy akkor volt egy főként Eötvöskollégistákból álló garnitúra, felkészült, nyelveket ismerő, irodalmilag művelt, egyszóval jó szakemberek. Most nem nagyon van kiből újjászervezni.

G.: Világos, ha marad ez a csapat, akkor neveli a következő csapa-

---

Mondhatjuk, hogy kérem, ez egy liberális úri ország volt, itt mindenki csinálhatott, amit akart, vállalkozhatott, amire akart, de a lényeg, amire a nemzetiségek vágytak, a kollektív nemzeti jogokat a magyarok nem adták meg, és olyan kijelentéseket tettek, melyeket önmaguk ellen lehetett fordítani.

tot. Ez így volt minden területen, és ez az elmúlt negyven év legnehezebben helyrehozható rombolása: a minőségi szellem újratermelődésének folyamatosságát verték szét.

K.: De folytathatnám kritikus megközelítésem elemeit. Mint például az a bizonyos magyar függetlenség. Amit aztán a marxisták átvettek mint valami csokoládéteget, hogy a kinint is le lehessen nyelni. Ez szervesen hozzátartozik a nemzeti romantikához. Ez a nemzeti romantika számomra fájdalmasan emészthetetlen valami, a nagy tévutak egyike. Azt állítani például, hogy a magyarság utolsó négyszáz éve harc a függetlenségért, ostobaság. Mintha olyan naiv lett volna ez a nemzet, hogy négyszáz évig nem vette észre a leghetesebbet és a lehetetlent. Ne vette volna észre racionálisan, hol az ajtó? Mindig a falnak ment? Ez egy öngyilkos szemlélet. Magyar autonóm állam létezett, de hát a világpolitika erőviszonyai úgy alakultak, hogy mi is, szomszédainkkal együtt, birodalmi közegbe kényszerültünk. Inkább az volt a kérdés, hogy tudunk ebbe beilleszkedni. Ezek a kritikai észrevételeim nem nagyon vágtak egybe a nemzeti romantika felfogásával. Engem annál inkább izgatott, mert úgy éreztem, itt kell azokat a falakat lebontani, melyek önszemléletünk és a valóság között vannak.

G.: Nem szívesen mondom, hogy te vagy talán az utolsó polihisztor a történészek között, mert ez a „polihisztor” meghatározás nem elég rangos korunkban, nagyon populizálódott, és némi amatőr csengése van. Mégis, keresem a megfelelő terminust személyiségedre, annyira rendhagyó. Megint hivatkozom nagy művedre: elképesztő az anyag bősége, és hogy hányfelé tudsz kitékinteni, a művelődésen túl még a civilizációs rétegeket is vizsgálod, pedig bizonyos kényeskedők szerint a civilizációnak semmi keresnivalója a kulturális szféra közelében.

K.: Tudod, ez olyan vállalkozás, melyben egy kor művelődését bizonyos koordináták közé helyeztem, és azért fért el benne annyi adat, mert minden adatnak megvan a ter-

mészetes helye. Azt egyébként a franciáktól tanultam, hogy mindenfelé ki kell tekinteni, mert a szűk politikátörténet nem ad hiteles képet egy korról. Ugyanis: minden történelem, a legelvontabb matematika is az. Az sem véletlen, milyen korban mit fedeznek fel. Nemrégiben egy nemzetközi kémiai kongresszuson kellett megnyitót mondanom, katalízis-kongresszus volt, és ott jöttem rá, hogy ez a katalízis milyen hallatlanul fontos dolog, bizonyos értelemben meghatározza és meghatározta az életünket. Állítólag ők nyerték meg a világháborúban az angliai légi csatát, mert benzinjükkkel az angol repülők gyorsabbak voltak, mint a németek. Tehát a katalízis is történelem, nem hagyható ki a korból. Rendkívül érdekes és tanulságos mindezt úgy vizsgálni, mint a történelem részét. Egy francia történésszel egyszer azon tűnődtünk, hogy a tizenhetedik század a romlás százada volt, harmincéves háború meg minden egyéb, és mégis a nagyszerű tizennyolcadik század megannyi felfedezése és eredménye gondolati csíráként a tizenhetedikben jelent meg. És arra a következtetésre jutottunk, hogy egy prosperáló században a tehetségek arra mennek, amerre a prosperitás lehetőséget nyújt, míg egy nyomorúságos században nem tudnak sem a gazdaságban, sem a politikában kibontakozni, tehát elmennek a gondolat, az absztrakció felé.

G.: Hadd kérdezzem meg, mi volt az eredeti motiváció, ami téged e különben valóban roppant izgalmas XVIII. század kifaggatásához hajtott, a felvilágosodás iránt érzett nyilvánvaló vonzalmadon kívül?

K.: A felvilágosodás óriási emberi kaland volt. A XVIII. század fölfedezései a racionális kritikát alkalmazni kezdik, nemcsak a matematikában és filozófiában, hanem a hitvilág, politika, társadalom területén. Ez azonban olyan sokágú kaland volt, hogy az irracionálist is fölfedezik, a lélektant, az érzelmet. Gondold csak el, a *Sturm und Drang* is a felvilágosodáshoz tartozik! Csak aztán a német romantika kisajátította. A felvilágosodás min-

dent akart! Egy zárt, dogmatikus világmépből az ember kiszabadul, és fölfedezi a világot. De egyéb motívációim, hogy ehhez a korhoz fordultam, prózaiak. Amikor annak idején Rákosiék mindenünnen kirkáltak, kerestem a lehetőséget, hogy miből éljek. Akkor csináltam egy bibliográfiai rezümét a magyar történelemtől 1825-ig. Ezt ki is adták, megjelent három kötetben. Amikor ebben elérkeztem a XVIII. századig, akkor rájöttem, hogy ez szinte *terra incognita*, nem is tudjuk, mi minden történtekkor Magyarországon.

Rengeteg anyagot szedtem össze, számomra ez gazdag vadászterületnek bizonyult. Ez aztán mind ott van a későbbi könyvemben. De a megírás legközvetlenebb prózai oka az volt, hogy amikor ama bizonyos tíz kötetre tervezett *Magyarország története* vállalkozásába engem bevontak (a XIX. századba, hiszen sokat foglalkoztam Kossuthal, Görgegyvel), rájöttem, hogy én részben olyanok társaságában lennék, akikkel nem szeretek együtt lenni. Inkább visszamegyek a XVIII. századba. De amikor azzal a gárdával elkezdtem beszélgetni, kiderült, hogy a sínek itt sem fognak csatlakozni. És azt mondtam, hogy ők csak írják meg a XVIII. század történetét, én megírom külön a művelődést.

Ebből alakult aztán a későbbi könyv. Nagyon izgalmas folyamat volt, ahogy az egykori bibliográfiám sok kis süket részadatából egyszerűen összeállt egy épület. Ahogy rengeteg mozaikból kialakult a kép.

G.: Szerény szerzők rendszerint ilyen hétköznapi motívációkra szokták visszavezetni egy-egy fontos művük születését. De azért az is nyilvánvaló: nem véletlen, hogy ebben a hétköznapi kényszerben éppen a felvilágosodást választottad. Egyébként ami engem talán a leginkább megragadott ebben a könyvben: ahogy egy régi történelmi perhez nyúlsz. Ez a magyar politikatörténet egyik legkényesebb, legvitatottabb és irritációktól terhes komplexusa, a II. József-kérdés. Egy hatalmas és tragikus történelmi figura, egy nagy felvilágosult uralkodó korszakalko-

tó tettei keverednek itt hatalmas tévedéseivel. A jogos magyar nemzeti érzékenység keveredik a teljesen maradi és korszerűtlen rendi ellenállással. Legtöbbször mindkét félnek valamelyest igaza van, és egyik félnek sincs igazán igaza. Bécsből nézve rendkívül dühítő lehetett ez a magát megmakacsoló rendi ellenállás minden modernizációs törekvéssel szemben, s ez a tehetetlen düh aztán nyilván közrejátszott II. József átgondolatlan, a nemzeti érzékenységet sértő rendeleteinek megszületésében. Progresszív gondolkodású ember mégis úgy van ezzel a kérdéssel, hogy csak félszíven hagyományosan hazafi. A jozefinizmus e bonyolult kérdéskörében te mintha a magyar történetírásban szokatlan egyensúlyteremtésre és igazságtételre törekednél.

K.: Azért van múlt századi elődöm is, Szalay László, aki elsőrendű történész, és azt merészelté mondani, hogy amiért egy reform Bécsből jön, az még jó reform lehet. Ezt az egész modernizálási törekvést, amelyet II. József nevével fémjelezünk, általában úgy tekintik, mint egy jellegzetes, Bécs és Buda, illetve Bécs és Pozsony közötti párharcot. Holott ugyanez a jelenség fölfedezhető Európa összes peremvidékén, Svédországtól Portugáliáig, Poroszországtól Toscanáig. Ez nem valami különleges bécsi találmány volt. És nem is a feudális rendszer lebontására irányult, ez a liberálisok illúziója, hanem csupán az adott kiváltság-építménynek a modernizálására törekedett. Tehát szó sem volt valamiféle alternatív polgári liberális reformokról.

G.: Tehát a magyarságunkban való megtipratás vádja egyfelől, liberális polgári illúziók másfelől. Ez annyira visszhangzik nekem, hogy szinte cseng a fülem tőle.

K.: Igen, ezek gyakran visszhangzó dolgok. Egyébként a rendi makacsság nemcsak II. Józsefet utasította vissza, akkor is nemet mondott, amikor a reformot még a magyarok népszerűbb Mária Teréziája hozta. Ez akkor egy rendi nemzet volt, érinthetetlennek hitt jobbágy-

Ez a nemzeti romantika számomra fájdalmasan emésztetetlen valami, a nagy tévutak egyike. Azt állítani például, hogy a magyarság utolsó négyszáz éve harc a függetlenségért, ostobaság. Mint ha olyan naiv lett volna ez a nemzet, hogy négyszáz évig nem vette észre a lehetségest és a lehetetlent.

rendszerrel, és merő érdekből ellene volt a reformoknak - melyek természetesen Bécsből jöttek. E tekintetben tehát nem a rendi magyarországnak volt igaza, hanem Bécsnek. A reformok *hogyanját* tekintve viszont nem a bécsieknek volt igazuk, hanem azoknak a XIX. századi magyar reformereknek, akik mindezt a magyar körülményekre szabták. Nem az abszolutizmust akarták modernizálni, hanem a rendiséget nemzeti alkotmányossággal felváltani. Egyébként nem a nemzeti érzés volt, ami a nemességet leginkább II. József ellen fordította, a dolog ennél sokkal kiábrándítóbb: az adó. A nemesség nem adózott, és Bécs ezt a kiváltságot meg akarta szüntetni, sőt a paraszti árutermelést próbálta a nemesség rovására elősegíteni. Ennyit a nemzeti érzékenységről.

G.: A magamfajta könnyelmű csapongásokra hajlamos szépiro számára mindig nagy kihívást és csábítást jelent a történelmi analógiák felmutatása a jelen tükörképéért. Létezik a történész számára is egy efféle csábítás, vagy teljesen anyagszerűen nézed a jelenségeket, ahogy egy természettudós csipesz közé fog egy bogarat, és analizálja?

K.: A bogarat is lehet utálni vagy nem utálni. De gondolom arra cél-

A történész nem válhat személytelen médiummá. Sőt én odáig megyek, hogy hajlamos vagyok ironikusan vagy szenvedélyesen írni, ezt sem tartom hibának. Egy történésznek egyébként sem kell úgy írnia, hogy az rághatatlan legyen. Csak nem az igazság helyett kell szenvedélyesnek lenni, hanem mellette. Vagy az igazságot átfütendő.

zol, hogy az ember a saját kora bajait és problémáinak előzményeit hogyan próbálja kihámozni a múltból. Ez persze megvan bennem, ez a törekvés. Szerencsére megvan a kontrollja, a szakma íratlan szabályai korlátozzák ennek a szubjektív elemnek az érvényesülését. Az embernek gyakran azért nyílik rá a szeme valamire, mert érzi benne a mai tévedések és jelenségek előképét a messzi múltban. A történész nem válhat személytelen médiummá. Sőt, én odáig megyek, hogy hajlamos vagyok ironikusan vagy szenvedélyesen is írni, ezt sem tartom hibának. Egy történésznek egyébként sem kell úgy írnia, hogy az rághatatlan legyen. Csak nem az igazság helyett kell szenvedélyesnek lenni, hanem mellette. Vagy az igazságot átfütendő.

G.: Már csak azért is, gondolom én, mert ugyan a történettudománynak napi praktikuma nincs, ez csak a vulgármarxisták találmánya, de azért annyi praktikuma mégiscsak lehet, hogy bizonyos konzekvenciákat levonjunk a múlt feltérképezéséből.

K.: Az autótérképen láthatók a járható utak, és ha a térkép hamis, akkor nem jutunk célba. A történelem azt mutatja, hogy az időtérképen hogyan helyezkedünk el. És ha hülyeségeket mondunk, és illúzió-

kat táplálunk, teljesen félrevezetve az emberek gondolkodását, akkor az emberek döntésképtelenné válnak, illetve olyan döntéseket hoznak, melyekben a múlt dominál és nem a jelen. Én tehát a történészi tevékenységet tudományos munkának tekintem, amelynek azonban társadalmi funkciója van.

G.: Van egy tanulmányköteted, címét egyik esszédből kölcsönözted: A történelem veszedelmei. Hadd aktualizáljak kicsit: hogyan vélekedsz a politika veszedelmeiről, akár a jelen helyzetünket tekintve?

K.: Egyénileg sosem vettem részt a politikában, főleg a napi és a pártpolitikában. De úgy gondolom, van egy magasabb szintű emelete a nemzeti érdekeknek. Például éppen ebben a könyvben van egy csomó olyan tanulmány, melyekben megpróbálom az olvasó figyelmét ráirányítani arra, hogy esetleg vannak bizonyos jelenségek, melyeket nem jól lát vagy nem jól tanult, és hogyan lehetne ezeken netán módosítani. Konkrét példákon mutatom be, hogy mire tanították rosszul a múlt szemléletében, s hogy ez lerakódott benne, és rosszul befolyásolja ítéleteiben. A történész ilyen funkciója nem rossz értelemben vett olcsó politizálás, de a nemzeti érdekek magasabb szintre emelt tárgyalása - bizonyos értelemben mégiscsak politika.

G.: Most némiképpen magad tereltesd abba az irányba a beszélgetésünket, amiről egyébként is kérdeznünk akartalak. Munkásságod lényeges eleme annak az analízise, hogy mik az okai, korok szerint és általában, a magyarság tudattorzulásainak. Beszéljél erről?

K.: Először is szeretném leszögezni, hogy a manapság agyonemlegetett nemzeti identitászavar, meg hogy mi a magyar: számomra teljesen értelmetlen és érthetetlen problémák.

G.: Ha tudnád, mennyire örülök, hogy ezt mondd! A világból ki lehet engem kergetni ezzel a mondvasinált nemzeti köldöknézéssel.

K.: Én vagyok én, nevetséges, ki más volnék! Dolgozunk, végezzük a munkánkat, úgy, ahogy jónak látjuk, és lám, mi vagyunk a magyarok!

Miért kell ezt külön megkérdezni és nyilatkozatokkal igazolni? 1939-ben megjelent az a bizonyos *Mi a magyar?* kötet, Szekfű, Babits meg mások írásaival, most újra kiadták. Akkor ennek volt értelme, mert egy keresztény-konzervatív reformer tábor védekezése volt a hitlerizmus ellen. Abban a korhelyzetben ennek volt feladata, holott a nemzetkarakterológia nem reális műfaj. Bizonyos nemzeti magatartásformák persze léteznek, csak hogy ezek nem változatlanok, hanem korok szerint átalakulnak. Bármennyire álmodoznak róla egyesek, a volgai lovas nem létezik, amint a parlament előtt áll és lova időnként rúg egy magyarosat. De mondom, ennek a *Mi a magyar?* kérdésfeltevésnek akkor volt egy ilyen immunizáló feladata. Egy kérdést Szekfű Gyula jól megragadott, amikor a török hódoltság következményeiről írva arról beszélt, hogy a XVII. század közepén kezdett derengeni, hogy netán sikerül megszabadulni a törököktől, de nekünk csak akkor segít Európa, ha magunk is elkezdjük; tehát össze kell szednünk a dolgainkat, és akkor Magyarország önálló kezdeményező erőnek számít a régióban. Ez a Zrínyi-féle program. Amikor ez a rettenetes erőfeszítések ellenére sem sikerült, akkor a magyar politikai realitásérzék e sokkhatás következtében felbomlott. Ettől kezdve egy-két nemzedéken át tele van a magyar történelem e bizonytalanvá vált, sokkhatásban vergődő politikai gondolkodás epizódjaival. A szabadságharc kimúlásával 1849-ben megint jött egy sokkhatás. Ezért menekült aztán a politikai gondolkodás annyiszor irracionálisokba, és csökkent az általános depresszióban a szellemi igényesség. A nemzet önmagába süppedt, nem tekintett ki a világba, süllyedt a kulturális színvonal. A torzulás abban nyilvánul meg, hogy a politikai kérdéseket emocionálisan közelítik meg. Nem racionálisan, hanem sértődötten. Nem hajlandók az eseményeket tényszerűen mérlegelni, ahogy például a te családod neves tagja gyakorolta. Ilyenkor előjön az áruló legendája, a valódi problémák helyet-

tesítésére. Ez a torzulás még azt is fekezte, hogy teljesen kihasználjunk egy olyan fantasztikus felzárkózási lehetőséget, mint az 1867-es kiegyezés. Mert elfeledkeztek a parasztkérdésről, a nemzeti kérdésről és sok minden egyébéről.

G.: És még így is milyen egyedülálló korszak volt ez! Felépült egy korszerű, modern ország.

K.: Képzeld el, mi történik itt. ha észnél vannak! Visszakanyarodva tehát a nemzeti tudat torzulásaira: ha két olyan nagy politikai sokkhatás, amikről beszéltünk, ilyen szellemi-kulturális szintsüllyedést hozott. akKor az elmúlt negyvenegyháncs év sokkja is nyilván ilyesmit hagyott hátra. A politikát aránylag könnyű rendbe hozni. A gazdaságot nem könnyű, de ügyességgel megvalahogy. A kulturális válságot azonban, ezt a hatalmas szintsüllyedést, ezt nagyon nehéz rendbe hozni. Az a baj, hogy a hetvenen túli öregek és az eljövendő friss nemzedékek között irtózatosan hiányzik egy olyan széles réteg, mely Európát, műveltséget, nivót képvisel. Ehelyett mi most a helyzet? Nemegyszer előfordul, hogy minél kevesebbet produkált valaki az elmúlt évtizedekben, annál többre hivatottnak érzi magát, mert improduktív múltja önmagában politikai érdem. Alig győzöm hangoztatni, hogy az alkalmatlanság meg a tehetségtelenség nem lehet politikai érdem. Ezek az urak egyszerűen nem kellettek még a pártállamnak sem. Ha már annyit beszélnek identitászavarról: hát ez az! Nem az a kérdés tehát, hogy ki a magyar. Hanem az, hogy egy olyan elemet látok előretörni, amelyből hiányzik a kellő európai színvonal és szakmai fölkészültség.

G.: Nemrégiben vitakoztam erről egy írókollégámmal. Azt mondtam, hogy ez az egész nemzeti identitásvita nem egyéb pótcselekvésnél. És akik most annyit beszélnek arról, hogy a magyar népnek újra meg kell találnia a maga identitását, azok pont az ellenkezőjére gondolnak. mint amiről te beszélsz.

K.: Hát persze, ezek legszívesebben visszamennének Koppányhoz. Azoknak Szent István sem elég ere-

deti és ősi. Azt mondják, a kereszténység felvétele erőszak volt. Hát persze! De akkor most mit csináljunk, menjünk vissza nyereg alatt puhítani a húst?

G.: Ha mi ketten itt egymással szemben ülünk, akkor elkerülhetetlen, hogy meg ne kérdezzem: mi vezetett téged annak idején, mégpedig 1936-ban, tehát nagyon fiatalon, a Görgey-kérdéshez? Tanulmányt írtál róla, feltűnést keltettél szokatlan, éles okfejtéssel. A bűnbakká kinevezett, Kossuth által a vidáni levélben árulóvá kinevezett ember tragikumára érdekelt? Vagy az ismétlődő történelmi szituáció parabolája? Magyar sajátosság ez a bűnbakkérés és a nemzeti fiaskó retusálásához?

K.: Ez is a nemzeti romantika követelménye, az a feltételezés, hogy a nemzetet sosem érheti vereség, mindig kell valaki, akire rá lehet testálni a balsors előidézését. Ebben az esetben a nemzeti romantika egyébként eufemisztikus megfogalmazás, mert ez ostobaság. Ahelyett, hogy a saját valóságukkal szembenéznének, a felelősség mindig másé. Ők nem hibáztak és nem is hibázhatnak, mindent jól láttak és jól látnak ma is, és ezzel a csalhatatlan látással megáldva mennek neki mindig a falnak. De visszatérve 1848-hoz, engem ez a kor mindig nagyon vonzott. És előkészítője, a reformkor is. Az új Magyarországot megalapozó hatalmas történelmi tett volt, és mindig mérhetetlenül bosszantott, hogy ezt a felemelő korszakot, ezt a gyönyörű témát a legostobább nemzeti romantikával összemaszatolják. Az vonzott ehhez a tematikához, hogy a valóságot miként lehetne a hiedelmek és különböző ostobaságok lerakódásaitól megtisztítani. A Görgey-könyvet huszonkét éves koromban ebből a megfontolásból írtam, és ma is vállalom. Amikor most két éve engem az Akadémia élére megválasztottak, akkor éppen egy készülő könyvem vége felé jártam, ez ennek *A Görgey-kérdés története* című könyvemnek új, erősen bővített kiadása lenne. Ez közvélemény-történet, a magyar politikai gondolkodás törté-

nete: hogyan kezelte az utókor 48-49-et? A régi könyv úgy egészül ki, hogy ahol új adatokhoz jutottam, azokat beleillesztettem, és megírtam hozzá az utolsó ötven évet is, ahogy e kor megítélése változott.

G.: Nagyon fontos könyvnek számít, nyilván több, mint egy Görgey Artúr nevű személyiség passziótörténete. Sokkal inkább torzulásaink körképelemzése. Mikor jelenik meg?

K.: Hát, amikor akadémiai feladataimtól megszabadulok! Egy-két fejezet hiányzik belőle. De nem érek rá. Remélem még visszatérhetek saját szakmámhoz, és befejezem. A kérdés egyike a legizgalmasabbaknak a magyar történelemben. Például: ahogy a sztálinista történelemkoncepció rávetül a magyar nemzeti romantikára, és azt föléleszti, mert a maga céljaira akarja használni. Sztálinnak a harmincas években indított koncepciók pörökben szüksége volt a „belső áruló” fogalmára. Ezt azután átvették a mi sztálinistáink is, és az egészet visszamenőleg ráhúzták a magyar történelemre. A hazafias nemzeti romantika és a sztálinista belső árulók koncepciója egymásba ötvözve igazán csodálatos egyveleg, és ez a zagyva elegy sok helyt még ma is él az emberekben, annyira szívós.

Az a baj, hogy a hetvenen túli öregek és az eljövendő friss nemzedékek között irtózatosan hiányzik egy olyan széles réteg, mely Európát, műveltséget, nivót képvisel. Ehelyett mi most a helyzet? Nemegyszer előfordul, hogy minél kevesebbet produkált valaki az elmúlt évtizedekben, annál többre hivatottnak érzi magát, mert improduktív múltja önmagában politikai érdem.

G.: Valószínűleg azért, mert fölment a gondolkodás alól, nem kell bajlódni a tényekkel, emóciókra és reflexekre korlátozza a történelmi mérlegelést. Egyébként régi recept, a hitleráj is, a sztálinizmus is az ember legalantasabb ösztöneire és gondolati restségére apellál.

K.: Ez az a bizonyos ördög, amiről már beszéltünk. Felszabadítják azokat a rossz emóciókat és tulajdonságokat, melyek benne vannak az emberben, de melyeket féken is lehet tartani. A Görgey-kérdés kezelése is klinikai példája annak, hogyan lehet valamit rosszul megítélni, és ezáltal a saját gondolkodást is tönkretenni. Az új fejezetben persze nem csak a történelmi munkákról és azok politikai torzításairól lesz szó, hanem a szépirodalomról is. Irodalmunk nagy alakjairól, például Illyés Gyuláról, akivel sokat beszélgettem erről, és különböző időszakokban két teljesen ellentétes felfogást váltott Görgey Artúrról. Valamikor Görgeynek adott igazat, később pedig súlyosan támadta őt. 1948. január 1-jén különvonat indult Kiskőrösre, ez volt a 48-as centenárium első rendezvénye. Egy első osztályú fülkében ültem Révai Józseffel, mellette Illyés, én velük szemben, a fülke másik végében pedig egy színtelen valaki, aki egész idő alatt egy szót se szólt, ez volt Kádár János. Persze 1848-ról beszéltünk, és Illyés a legnagyobb hangerővel védte Görgey Artúrt, nagyon jó felkészültséggel, Révai ellenében.

G.: Akkor, 1948 januárjában? Hiszen egy év múlva megírta a Fáklyalángot!

K.: Igen, ez 1948 januárjában volt. Rám is hivatkozott Révaival szemben, hogy ugye én is tudom, hogy ez az epizód így volt, az meg úgy volt. Emlékszem egy példára, amit előhozott: amikor Görgey azt írta Kossuthnak, hogy most már küldessen olyan ágyúgolyókat, melyek bele is illenek az ágyúcsőbe, Kossuth visszaírt, hogy ilyet nem tud küldeni, de küld neki három lengyelt, mindmegannyi oroszlán! Harcos Görgey-párti volt Illyés akkor még. És aztán mindinkább az ellen-

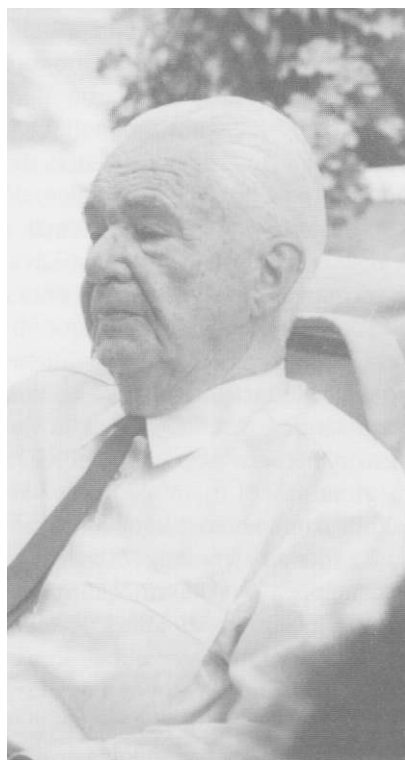
kezőjére fordult. A Fáklyaláng című drámája írása közben háromszor beszélt velem és tett fel kérdéseket. Ez már 1949-ben volt. Mondtam neki, hogy itt meg ott ez nem így volt. És mikor megmondtam, hogyan volt, azt felelte, hogy lehetséges, de ezt most nem lehet így megírni.

G.: Persze furcsa darab ez, mert lehet így is játszani, meg úgy is. Illyés gyakran működő zseniális ravaszága itt is megjelenik.

K.: A Petőfi-könyvében írottakat azonban nem lehet másként értékelni, mint nagyon igazságtalan támadást Görgey ellen. Egyszóval ez mind benne lesz ebben a bővített Görgey-könyvben, csak már befejezhetném.

G.: Az igazság az, hogy nekem személy szerint nagyon fáj, hogy még nem olvasható, de ami miatt el kell hanyagolnod, és amit most csinálsz, legalább olyan fontos: az újjászülető és a megmentendő Akadémia.

K.: Csak attól félek, hogy én ezt most valamilyen speciális helyzet következtében végezhetem, de *ad infinitum* nem fogom tudni csinálni, hiszen nyolcvanadik életévemben járok. Én ennek vállalását morális kötelességnek éreztem. Arra a következtetésre jutottam, hogy ezt most más nem nagyon tudná kézben

tartani, mert nem hallgatnak rá, szétverik az egészet. Tehát nekem ezt el kellett vállalnom. De jövő májusban lejár a mandátumom, és ha addigra olyan lesz a helyzet, hogy minden rendben van már, nyugodtan átadhatom valakinek.

G.: Mindig több mint barátja voltál az irodalomnak és művészeteknek. Nem véletlen tehát, hogy az írók és művészek régi sérelmét, nevezetesen, hogy Rákosiék 1949-ben kitették a szűrőket az Akadémiáról, éppen a te elnökséged idején és a te kezdeményezésedre orvosolta a nagy tekintélyű intézmény.

K.: Valóban képtelen helyzet, hogy annak az Akadémiának, melyben hosszú ideig Arany János volt a titoknok, a mai főtitkár megfelelője, 1949 óta nem lehetett tagja író, és egyáltalán: művész. Ezen végre változtatni kellett, és egyéves, kemény előkészítő munka, nem kevés konfrontáció után végre sikerült nemrégiben az MTA keretében annak társult. önálló intézményeként megalakítani a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiát. Megvallom, hogy örömmre szolgál, hogy ezen a méltánytalan helyzeten sikerült változtatni.

G.: Befejezésül hadd kérdezzem meg: az Akadémiától eltekintve milyen terveid vannak?

K.: Előbb-utóbb megírom az ön-életrajzomat. Ez egy történésznek, aki annyi mindent élt meg, mint én, szinte kötelessége. Aztán volt nekem ez a bizonyos bibliográfiai munkám, melynek most már négy kötetnyi régi anyaga nagyrészt készen áll, tehát alaposan kibővítve, és ebben a kézíratos forrásanyag is benne van már. Címe: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*. Aztán meg akarok írni egy egykötetes esszét Magyarország történetéről. Nagyon keményen, illúziók nélkül szeretném megcsinálni. Lám, ennyi terve van egy közel nyolcvanéves embernek. De makacs vagyok, és korom ellenére igyekszem befejezni, amit elkezdtem.

G.: Köszönöm neked ezt a hamis illúziókat romboló, remek beszélgetést. ■

Vezér Erzsébet

ÉVA ZEISEL KALANDOS ÉLETE

Egy magyar keramikus a világban

1987-ben ismerhettük meg Zeisel Éva világhírű kerámiaművészt az Iparművészeti Múzeum kiállításán. Én már korábban ismertem, rajta keresztül kerültem kapcsolatba a zseniális Polanyi családdal, pontosabban annak irathagyatékával. Édesanyja Polanyi Laura, a kiváló történész és pedagógus, nagyanyja pedig az irodalmi szalonjáról nevezetes Cecil mama. Férje, Hans Zeisel, osztrák származású szociológus, chicagói egyetemi tanár nemrég halt meg.

Apai nevén Striker Éva gazdag polgári családban született 1906-ban, Budapesten. Gyerekkorában az Andrassy út és a Körönd sarkán laktak, ahol édesanyjának modern kísérleti magánóvodája volt. Oda ugyancsak jómódú gyerekek jártak, köztük Koestler Artur, akivel Éva életre szóló barátságot kötött.

1918-ban szülei villát vásároltak a Svábhegyen, melyet hatalmas park övezett. Tizennyolc évesen Éva beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára, ahol Vaszary János tanítványa lett. Négy szemeszter elvégzése után otthagyta a főiskolát, és beállt tanoncnak Karapancsik Jakab budai fazekasmesterhez. Mint a többi tanonc, ő is lábával dagasztotta az agyagot, és elkísérte mesterét az úri házakba, és vitte utána a kályhacserpeket. Hat hónap múlva megkapta a segédi oklevelet. A Pesti Napló 1926. május 1-jei képes mellékletében gyönyörű fiatal lány fényképe látható a következő felirattal: Striker Éva, az első magyar női fazekasmester. Közben svábhegyi kertjükben égető kemencét épített, és

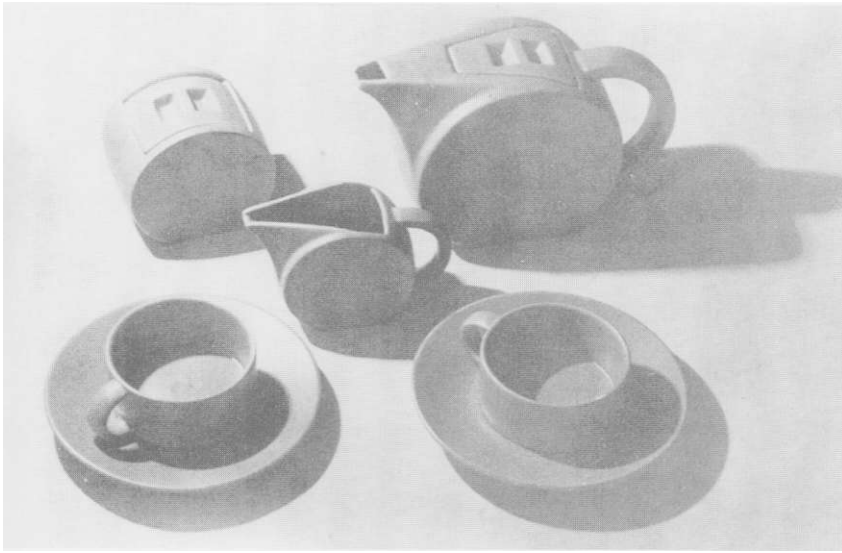
elkezdett saját tervezésű kerámiát készíteni a Kispesti Kőedénygyár részére. Egyik terve már ekkor, 1926-ban szerepel az amerikai Philadelphiában rendezett magyar kiállításon. Egy év múlva elszegődik Hamburgba a Hansa Kunstkeramik céghez. Itt egy munkásnegyedben lakik, és az ott élő egyszerű emberekkel barátkozik. 1928 tavaszán hazajön, majd az év végén újsághirdetés útján Schrambergbe szerződik az ottani majolikagyárhoz. Itt szintén a gyár egyszerű munkásai közt él, akik között már sok volt a náci. Főnöke évente két hónapra Párizsba küldte, hogy tanulmányozza a porcelántervezés modern formáit. Itt találkozott össze gyerekkori barátjával, Koestlerrel, akivel szerelmi kapcsolata kezdődött. 1930-ig dolgozott Schrambergben.

Mivel a svábhegyi kertet közben eladták, Évából végképp világgjára lett. Berlinbe ment, ahol a híres Carstens gyárban dolgozott. Berlin a weimari köztársaságban tudvaleg nagyon ellentmondásos, de igen érdekes város volt: a művészeket is erősen vonzotta. Éva munkái geometrikus formáival az akkor divatos *Neue Sachlichkeit* (új tárgyiasság) fegyelmét tükrözték. Minden forrásban volt: a politika, a tudományos és a művészeti élet. Ebben a légkörben Éva elemében volt. Victor Weisskopf, a világhírű fizikus így jellemezte őt ezekben az években: „Elragadóan vonzó volt mind fizikailag, mind pedig intellektuálisan. Nem afféle mozicsillag-szépesség: átsütött rajta az intellektuális

érdeklődés és a nyitottság. Mindig jelen volt, mindig figyelt.” Ő maga a reménytelenség városának, a nyugati civilizációtól megundorodott városnak jellemzi Berlint, melyet már megérintett a náciizmus szele. Ugyanakkor a Szovjetunióból egy születő új kultúráról jöttek hírek, ahol szakembereket toboroznak. Ez felkeltette érdeklődését. Cserben hagyta Carstenséket, és 1932-ben hirtelen elhatározta, hogy elutazik a Szovjetunióba, úgymond, kicsit szétnézni. Hogy vízumot kapjon, eljegyezte magát barátjával, Alex Weissberg osztrák fizikussal, aki Harkovban egy gyár igazgatójaként dolgozott. Csakhamar meglátogatta az Ukrajnai Porcelán- és Üvegyárat, ahol munkát ajánlottak neki, amit el is fogadott. Azzal bízták meg, hogy látogasson el távoli ukrajnai gyárakba. Itt tapasztalta, hogy komoly éhínség van az országban. Az egyik gyár ebédlőjében a munkásoknak csak egyharmada evett az asztalnál, a másik kétharmad körülöttük járkált, mert csak minden harmadik nap kaptak enni. A gyár igazgatója kettétörte darab száraz kenyerét, azzal „vendégelte” meg. Olyan nagy volt az éhínség, hogy a parasztek teljesen legyöngültek, és nem tudták learatni a búzát; városi diákok végeztek el az aratást. Ám közben gyönyörű utópiát álmodtak az emberek. Orvosok lyukas cipőben jártak az utcán. De az asszonyok, meglátva Éva ruháját, boldogan kiáltották: Nézzétek, milyen gyönyörű anyagot tudunk már gyártani. Ifjú kommunista káderek minden morzsa eldugott kenyeret elkoboztak a szeren-

*Éva Zeisel budapesti
műtermében, 1926-ban*

Teáskészlet, 1929

Teáskészlet, 1935

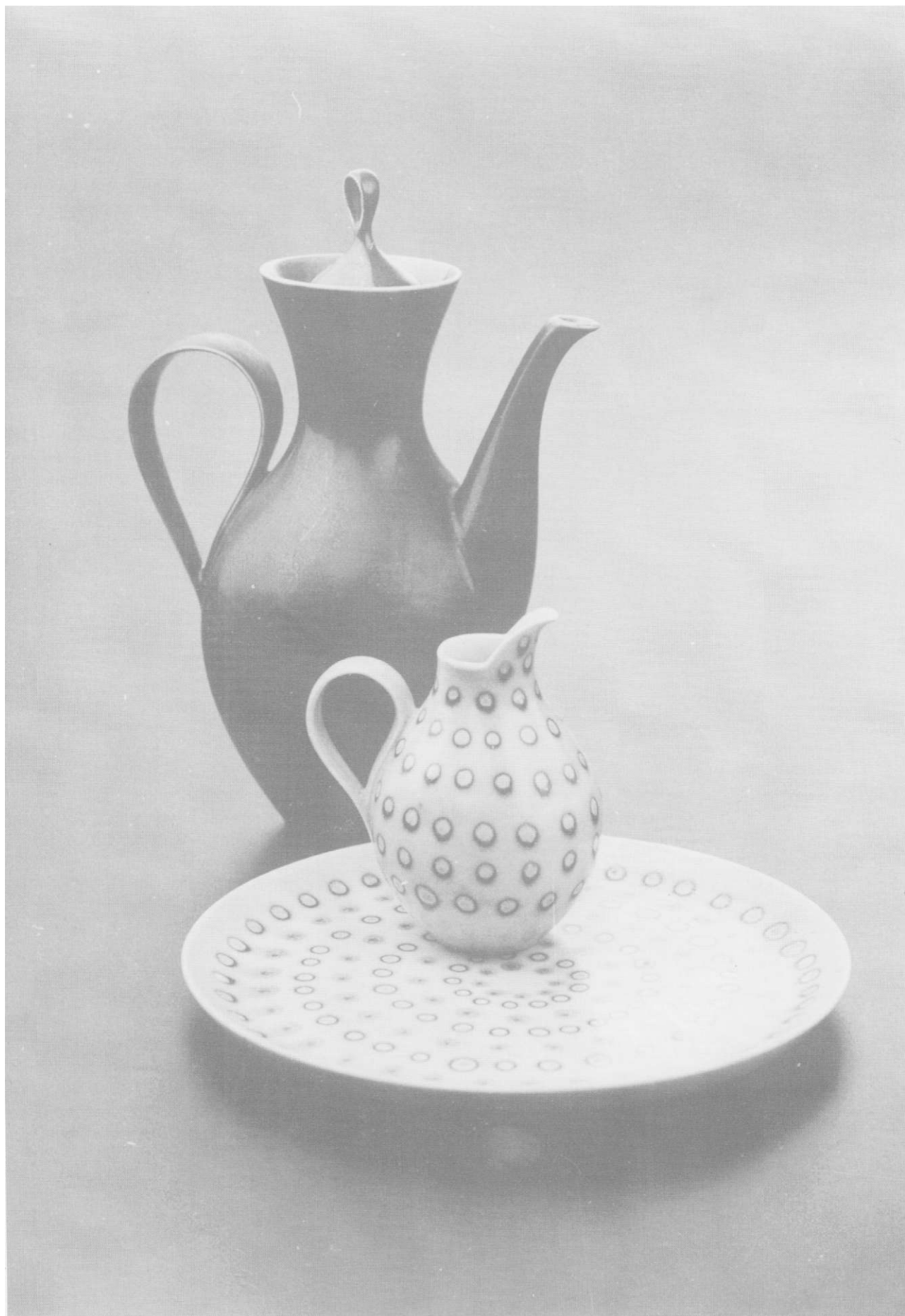
csétlenparasztoktól. (Lásd nálunk a padláslesöprést már kevesebb lelkesedéssel.)

1935-ben, huszonkilenc éves korában az orosz köztársaságbeli Porcelán- és Üvegipari Művek művészeti igazgatója lett.

1936. május 28-án hajnali négykor édesanyja ébresztette egy öleléssel. A titkosrendőrség várta a szomszéd szobában. A moszkvai Ljubjanka börtönbe vitték, majd három nap múlva egy leningrádi börtönbe. Hetek múlva kihallgatták, és közölték vele a vádat: egy Sztálin meggyilkolására szervezett összeesküvésben vett részt. Azt akarták kiszedni belőle, hogy az a mérnök munkatársa, aki őt följelentene, elhagyott szeretője volt. Majd azt, hogy behozatott Németországból egy mesterlövész modellezőt azzal a céllal, hogy az megölje Sztálint. A nyitott ablakon keresztül véletlenül hallotta meg az újabb vádat, hogy Párizsban az akkor ott élő Trockij futára volt.

Egyik kihallgatója, bizonyos Elias, aki később ugyancsak börtönbe került, segíteni akart rajta, ezért rábírt, vallja, hogy följelentője, Bihovszkij mérnök elárulta neki, hogy ellenforradalmár. Vallomása után, cellájába visszatérve, úgy érezte, hogy most már becsülete is odaveszett, ezért öngyilkosságot kísérelt meg. Ez vádlói szemében beismerést jelentett, ami súlyosbította helyzetét. Megrendítő verseket is írt a börtönben.

1937-ben egy szeptemberi napon váratlanul szabadult, és Bécsbe toloncolták. Máiig sem tudja pontosan, ki segített rajta, de bizonyára édesanyja szívós munkájának eredménye volt, melyben nagy részt vállalt nagybátyja, az akkor már világhírű Polanyi Mihály, aki összeköttetésben volt a világ leghíresebb tudósai-
val, többek közt Einsteinnel. Ugyanő járt közben Éva elvált férje, Alex Weissberg érdekében is, aki szintén

börtönbe került a Szovjetunióban. Weissberget 1939-ben a szovjet-német paktum után átadták a Gestapónak - mit is tehettek volna egy oszt-rák zsidó kommunistával? -, onnan a varsói gettóba került, majd a gettólázadás során kiszabadulva Párizsba ment. Ott *Hexensabbat* (boszorkány-

1938. október végén érkezett férjével New Yorkba teljesen reménytelenül. November végén azonban már hirdetés útján munkát szerzett. Közben megtudta, hogy édesanyját Bécsben letartóztatta a Gestapo. Kiszabadításában most Koestler és egy kvéker barátja jött segítségére. Szülei nemsokára ugyancsak kijutottak Amerikába. Egy év múlva már formatervezést tanít a brooklyni művészeti iskolában, 1946-ban pedig

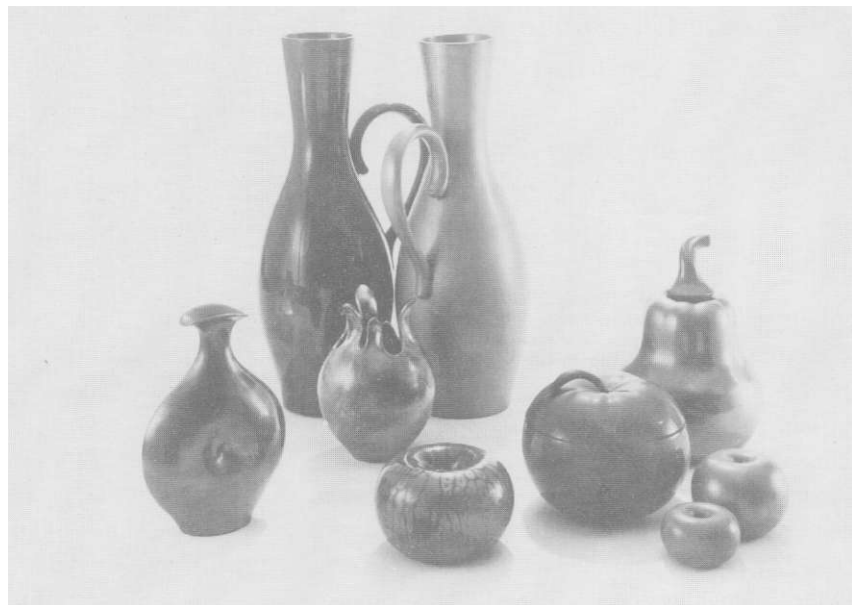
nelellemel is foglalkozott. Szilárd Leó mondta róla, hogy a Polanyi család zsenialitásának génjei benne is öröklődtek.

Mióta lehetett, rendszeresen járt haza, hogy itthon élő öccsét és annak családját látogassa. 1983-ban a washingtoni Smithsonian és a montreali Iparművészeti Múzeum életmű-kiállítást kezdeményezett, melyet aztán körülvittek a világ nagyvárosaiba. A pikantéria kedvéért megemlítjük, hogy a kiállítás Leningrádba is eljutott, ahol az újabb lexikonok úgy írják Éváról mint a szovjet kerámiaipar megalapítójáról.

Ugyancsak 1983-ban egyik hazalátogatása alkalmából két magyar cégnek is tervezett. Heteket töltött a pécsi Zsolnay gyárban és a kispesti Gránitgyárban. Azt akarta, hogy mivel pályáját magyar tervekkel kezdte, kiállítása is magyar anyaggal végződjék. Egyik kiállítási katalógusában így jellemzik: „Éva Zeisel az egyszerű magyar paraszti fazekasság szerzetét ötvözte egybe a modern európai formatervezés iránti tisztelettel”. Nyolcvanéves korában a sok külföldi kitüntetés mellett magas magyar kormánykitüntetést kapott.

Kiállítása 1987-ben jött létre a Budapesti Iparművészeti Múzeumban. Ernyey Gyula a kiállítás katalógusában többek közt így ír: „Munkái stíluskavalkádját egyetlen végighúzódó fonál fogja össze, amely figyelemre méltóvá avatja a nagy művek mellett a kisebbeket is; ez a mindenütt és minden korszakában kitapintható öröm hangja. A szellemi izgalom és a játékos munka öröme süt át minden alkotásán, az alkotás és végső soron az élet őszinte öröme.”

Nyolcvanhat éves korában is könnyedén utazik a világban. Csaknem évente eljön Budapestre is. Három otthona közül (Chicago, New York és New City) most, férje halála után Chicagót feladta. Legutóbbi látogatásakor éles eszével és remek humorával egy hét alatt átlátta, és így jellemezte a helyzetet: „Tudjátok, én sohasem voltam kommunista, tehát most nem muszáj antikommunistának lennem”. ■

A pécsi Zsolnay Porcelángyárban készült vázák, 1983

szombat) címmel kitűnő könyvet írt a szovjet börtönviszonyokról, melyhez Koestler írt előszót.

Megemlítem, hogy Éva 1987-ig még Amerikában sem beszél a szovjet fogságáról, nehogy Magyarországon élő öccsének kellemetlenséget okozzon. Még Koestlernek sem engedte, hogy önéletrajzában őt saját nevével említse.

De még csak 1938-ban vagyunk. Éva Bécsben nem várta be az Anschlusst, hanem annak hírére az utolsó vonattal Svájcban keresztül eljutott Londonba, ahol összeházasodott régi barátjával, Hans Zeissellel. Ekkor találkozott Koestlerrel is Párizsban, és beszélte el neki börtönélményeit, melyek a *Sötétség délből* című világsikerű regény élményalapjául szolgáltak.

egyéni kiállítása volt a New York-i Modern Művészetek Múzeumban.

Az ötvenes években már nemcsak amerikai üzemeknek tervez, hanem olasz, japán és német világcégeknek is, mint a talán legismertebb Rosenthal Porcelánművek.

Már híres tervező volt, mikor kertes villát vásárolt a New York állambeli New Cityben. A park egy dombra vitt fel. Mikor először jártam ott vele, kiszaladt a számon: „Éva, te itt a svábhegyi villákat építtetted fel.” Mondtam ezt anélkül, hogy azt a villát valaha is láttam volna, de megcsapott a park magyar levegője és szépsége. A legnagyobb természetességgel válaszolta: „Persze”. Egy interjúban pedig azt nyilatkozta, hogy ez volt az első hely, ahol a svábhegyi park után gyökeret vert. Remek műtermet rendezett be a házában. Szüleit is ott temette el, New Cityben.

A sokoldalúan zseniális Zeisel Éva 1968-tól évekig amerikai törté-

MÉG MINDEN NYITOTT

*Az alábbi beszélgetést 1992 júniusában folytattam
Magdalena Vásáryovával,
akit a magyar közönség inkább
a Sörgyári Capriccio aranyhajú hősnőjeként ismer,
semmint a Cseh és Szlovák Köztársaság
komoly bécsi diplomatájaként.
Csehszlovákia felbomlásával a nagykövet-asszony,
aki kezdetben szociológusnak készült,
újabb pályamódosításra kényszerül?*

Módos Márton: Nagykövet-asszony - azt hiszem, így kell most szólítanom -, önben olyan interjúalanyhoz van szerencsénk, akinek nem szokatlan a kamera és a reflektorfény. A két évvel ezelőtti váltás a nagyköveti posztra valószínűleg nem az első komoly változás volt az életében. hiszen korábban szociológusként dolgozott...

Magdalena Vásáryová: ...pontosabban szociológiát tanultam az egyetemen, de nem dolgoztam szociológusként...

M. M.: ...ezután következett a filmezés, most pedig a nagyköveti megbízatás. Mi lesz a következő szerep?

M. V.: Valóban sokféle szerepet játszottam el életemben. Az első minden bizonnyal a jó kislány szerepe volt. Bár gyerekként is játszottam már néhány filmben, de soha, semmiképpen sem akartam színésznő lenni. Ezt szentül elhatároztam, ezért is iratkoztam be aztán szociológia szakra az egyetemen. De nagyon nehéz volt szociológusként állást találni, így aztán azt gondoltam, hogy mégis megpróbálkozom egy kis időre a színházzal - és ez végül tizenkilenc éven át tartott. A színházi munka mellett filmeket is forgat-

tam, de néhány év után világos volt számomra, hogy nem fogom ezt örökké csinálni. Nem tudtam bizonyosan, mi lesz az új tevékenységem, akkor jött ez a felkérés. A nagyköveti megbízatást én nem személyes esélyként, sokkal inkább szolgálatnak éreztem, amelyet az új köztársaságnak teszek.

M. M.: Pár hete. egy nagy társaságban alkalmam volt egy vacsora során munka közben, nagykövetségként is megfigyelni önt, és bizony kívülről nem azt a benyomást keltette, mint aki „szolgálatban van”. Számomra akkor teljesen úgy tűnt, hogy jól érzi magát ebben a szerepben. Szívesen csinálja a „nagykövetesdit”?

M. V.: Már több mint húsz éve foglalkozom külpolitikával, mindig is az egyik fő érdeklődési területem volt. Szívesen olvasok történelmi könyveket is. Másrészt pedig nagyon szeretem az embereket, érdekel, hogy milyenek, miben különböznek egymástól. Az emberekkel való beszélgetés mindig nagy örömet szerez. A nagyköveti funkcióban pedig mindkét érdeklődési területem benne foglaltatik. Sajnos azonban nemcsak ezek a kellemes dolgok járnak együtt a diplomáciai

szolgálattal. Hiszen, ha úgy vesszük, a nagykövet állami hivatalnok is. Na persze, hivatalnoknak elég akkurátus vagyok, ahogy illik, sajnos ez vele jár. Egyidejűleg főnök is lettem, sok beosztottal, és az emberekkel bánni kell tudni, s talán ez a legnehezebb. Komoly felelősséget viselek. Ez pedig már nem olyan kellemes, ezt nevezem én „szolgálatnak”. Ebben a beosztásban nem teheti meg az ember, hogy napi nyolc óra munka után hazamenjen, és elengedje magát.

M. M.: A következő kérdésem amúgy is a magánéletére vonatkozott volna. Mennyiben változott meg az élete, a napirendje itt Bécsben? Ha jól tudom két lánya is van mennyi ideje marad rájuk?

M. V.: Sokkal rendszeresebb lett a napirendem, mint korábban. Színesnőként soha nem volt biztos hogy mikor fekszem, mikor kelek minden nap máshogy alakult. Mos egy kicsit fogolynak is érzem magam. Minden nap hétkor, legkésőbb fél nyolckor kelek, feküdni pedig éjfél és egy óra között fekszem. Regenerációra szinte semmi időm sen jut. Napi két-három órát pedig mindenképpen a gyerekeimmel kell foglalkoznom. Hogy milyen sajátos

ez a helyzet, azt jól mutatja, hogy engem itt Bécsben „nagykövet-asszony-úr”-nak szólítanak, hiszen korábban senki sem számolt azzal, hogy egy nő is nagykövet lehessen. Meg kell mondanom, ez valóban férfinak való állás. Napi huszonegy órán át készenléten kell lenni, és ez egy nőnek, különösen ha családja is van, igen nehéz. Mert ha a lánykáimnak nem megy a biológia, vagy ha baj van a kutyákkal, vagy bármi más, nekik ez természetesen

mind nagyon fontos, és akkor nekem is foglalkoznom kell vele. Törődnöm kell azzal is, hogy van-e valami a hűtőszekrényben, szóval csupa olyasmivel, amivel a kollégáim biztosan nem foglalkoznak.

M. M.: A bécsi politikai társadalom, amennyire én ismerem, nagyon férfias társadalom.

M. V.: Én szeretem a férfiakat!

M. M.: A mindennapi munkában segít önnek, vagy inkább hátrány, hogy „nagykövetasszony-úr”?

M. V.: Meg kell mondanom, hogy kezdő vagyok ezen a pályán, és ebből nem is csinállok titkot. Mindmáig egyfolytában kezdőnek érzem magam, és talán jobb nem megjátszani a profit két itt eltöltött év után sem. Azt mondhatom, hogy minden osztrák politikai elfogadott engem, és kezdettől fogva nagyon barátságosak és segítőkészek voltak.

M. M.: Térjünk most már át a politikára, hiszen ideje legnagyobb részében politikával foglalkozik...

M. V.: Hála istennek nem dolgozom a politikában, de „foglalkozom politikával”.

M. M.: Mint egy viszonylag új ország, jobban mondva egy új demokrácia új nagykövete, hogyan ítéli meg Ausztria kapcsolatát ehhez az új demokráciához, hogyan látják osztrák szemszögből az átalakult közép-európai országokat?

M. V.: Épp olyan jól tudja mint én, hogy két évvel ezelőtt nagy eufóriában éltünk, és ez nagyon-nagyon szép volt. Ami azonban engem illet, én tartok egy kicsit a túlzott eufóriától. Emlékszem, 1968-ban húszéves voltam, és akkor egyetlen hosszan tartó lelkesedésben éltünk. De ami utána következett, az nagyon szörnyű volt. Ezért mindig azt mondtam, hogy ezen az eufórián gyorsan túl leszünk. Amíg ugyanis a lelkesedés az uralkodó, nem látszanak az érdekek. Minden beárnyékolódik. Ezért örültem, hogy az eufóriának, a lelkesedésnek az időszaka, amely bár nagyon szép, fantasztikus volt, nem tartott hosszabban. És most már mindent realisabban látunk. Ausztriában Magyarországnak és Cseh-Szlovákiának is szomszédot és barátot kell látnia, akivel mindkettőjüknek hosszú közös határa van, de olyan államot is, amelynek most sok problémát kell megoldania. Hiszen ez a sokáig halott határszakasz most megnyílt, és ez Ausztria számára nehézségeket is jelent. Különösen gazdasági területen. Akár bátorításként is felfoghatjuk, hogy az osztrákok gazdasági téren már mint egyenjogú partnerekre tekintenek ránk. Érzik, hogy egyre inkább konkurenciát is jelentünk számukra, és jóval kevesebb előnyhöz, kedvezményhez juttatnak, mint korábban. Lengyelország, Magyarország és Cseh-Szlovákia társulási szerződést kötött az Európai Közösséggel, Ausztria nem kötött ilyet. Tagjai vagyunk a NATO Politikai Tanácsadó Testületének, ahol az osztrákok megintcsak nincsenek ott. Tehát ebben

az értelemben már egy kicsit előrébb is tartunk, és ez itt Ausztriában bizony okoz némi fejtörést. Ezek létező problémák, eltérések, amelyekről beszélnünk kell, és ha lehet, fel kell oldanunk őket.

M. M.: Egy nagyon zszurnaliszta jellegű kérdést szeretnék most feltenni. Némelyik közép-európai országban, persze főleg Magyarországon létezik egy bizonyos nosztalgia a régi Osztrák-Magyar Monarchia iránt. Másrészt viszont sokat beszélnek a regionális együttműködés fontosságáról. Ön szerint ez az együttműködés elsődleges, vagy másodrangú kérdés az Európai Közösséghez való csatlakozáshoz képest?

M. V.: Meg kell mondanom, hogy Cseh-Szlovákiában bizonyosan nincs nosztalgia az Osztrák-Magyar Birodalom iránt. De érzelmekkel egyébként sem megyünk sokra. Látni kell, hogy ezek a dolgok már rég elmúltak. Vitatkozhatunk azon, hogy mit kellett volna a bécsi udvarnak tennie mondjuk 1848-ban, hogy másként alakuljanak a dolgok, vagy hogy mennyire volt jó és mennyire volt egyoldalú az 1867-es kiegyezés, és hogy mit jelentett ez a birodalom többi népének, és így tovább, de mindez már elmúlt. Bizonyosan tanulmányoznunk kell ezeket a dolgokat, de ennél tovább kell lépnünk. Nem hiszem, hogy itt Ausztriában olyan nagyon erős érzelmek élnének eziránt. Azt sem látom, hogy a regionális politika, a „régiónk Európája” nagy érzelmeket váltana ki. Nem lehet egészen tisztán látni, hogy ki mit is ért ezen. Pedig itt a pontosság nagyon fontos. Mostanáig a nagy integrációs folyamatokban államok vettek részt. Számomra mint nagykövet számára ez a regionális együttműködés elsősorban a határhovezetekben történő kooperációt jelenti, vagy a városok, kerületek, esetleg tartományok közötti együttműködést. Talán naív vagyok egy kicsit, de azt hiszem, hogy a hagyományos kapcsolatok negyven évi befagyasztása után az emberek

most végre megismerhetik egymást, személyes kapcsolatok alakulhatnak ki, és így talán sok negatív folyamat megállíthatunk: a nacionalizmus terjedését, az idegengyűlöletet, az idegen iránt érzett „ösi ellenérzést”, a rasszista beállítottság elterjedését. Lehet, hogy tévedek ebben, de mindenesetre én nagykövetségként is mindent megteszek, ami lehetséges, hogy ez sikerüljön. Ami számunkra az osztrák tartományokkal, esetleg a magyar megyékkel kialakítandó együttműködést megnehezíti, az az, hogy három különböző nyelvet beszélünk. Hiába könnyebb Csehországban a némettel, Szlovákiában, különösen Dél-Szlovákiában a magyarral boldogulni, mégiscsak három különböző nyelvről van szó. Tisztában kell lennünk azzal, hogy innen, Béctől hatvan kilométerre van az a pont, ahol már a kilencedik század óta három különböző világ találkozik: a magyaroké, szlovákoké és germánoké. Ez fantasztikus, engem lenyűgöz, és igyekszem a régió történetét tanulmányozni, hogy több információm legyen, nemcsak az álmodozáshoz, hanem a hasznos víziókhöz.

M. M.: Térjünk vissza a mindennapi élethez. Két éve Bécsben él, hol érzi inkább otthon magát, Bécsben vagy Prágában?

M. V.: Sem Bécsben, sem Prágában. Otthon vagyok... hát nehéz megmondani, hogy hol. Bratislavában, Pozsonyban lakom. Otthon érezni Banská Stiavnícán, magyarul Selmecebányán érzem magam. Most Bécsben élek, itt bizonyosan nem érzem magam otthon, de itt lakom, és egészen idegenül sem érzem magam, biztosan nem.

M. M.: Meddig szeretné ezt a „szolgáltatást” folytatni, ha önön múlna ennek az eldöntése?

M. V.: Ezt tényleg nem tudom megmondani. Tudja, a diplomata sok mindenben olyan, mint a katoná. Ha parancs érkezik, mennie kell. Hogy utána mit fogok csinálni, nehéz megmondanom. A gyerekeim

(Déri Miklós felvételei)

10 és 11 évesek, szükségük van az anyjukra még legalább hat évig, mire a saját lábukon is megállnak. Nagyon alaposan meg kell vizsgálnom, mit tudok feláldozni, mit nem szabad feláldoznom, mennyi fizikai erőm marad még — hiszen már majdnem negyvennégy éves vagyok - mit is akarok majd hat-hét év múlva, ötvenévesen csinálni.

M. M.: Tartja még a kapcsolatot filmes kollégáival, akikkel korábban együtt dolgozott?

M. V.: Személyes kapcsolatot? Hát persze, hogy tartom. Két nappal ezelőtt kaptam egy levelet Jiří Menzeltől. Ez mindig nagy öröm.

M. M.: Azt mondta, hogy nem akar a filmezéshez vagy a színházhoz visszatérni.

M. V.: Nem, valóban nem akarok. Úgy érzem, elvesztettem a játékhoz, a színjátszáshoz való képességemet.

M. M.: Esetleg oktatóként, professzorként szeretne dolgozni, a diplomáciai vagy a filmakadémián?

M. V.: Hát a filmakadémián bizonyosan nem, ahhoz túl keveset tudok a színházról és a filmről, soha nem is tanultam, és nem is foglalkozom vele, különben is van egy tanult szakértőm otthon, a férjem. Én mindig politikával, külpolitikával foglalkoztam, mint mondtam, már húsz éve, illetve az elmúlt két évben itt Bécsben. Sok mindent csinálhatok még. Mindig is szerettem azt, hogy nem csak egy ajtót, egy lehetőséget tartok egész életemre, hanem többet is, és ha lehet, ki is nyitottam őket.

M. M.: Jár itt Bécsben szórakozni, elmegy moziba vagy színházba néha?

M. V.: Nagyon ritkán. Inkább csak hivatalos alkalmakkor, protokollból. Sajnos, nagyon sokat dolgozunk. Brazil kollégám azt mondta: „Magda, az isten szerelmére, miért választott magának ilyen időszá-

kot, amikor ennyit kell dolgozni, korábban, öt, nyolc, tíz évvel ezelőtt minden sokkal egyszerűbb volt, minden reggel teniszeztünk, legalább hetente egyszer golfoztunk, öt levelet ha kaptunk, de most, integráció, dezintegráció, konfliktusok. Rengeteg dolog van, és legkésőbb reggel nyolctól este tízig el vagyunk látva dologgal.”

M. M.: Azt mondta, több ajtót is nyitva szeretne tartani. Melyik vezet aztán haza, melyik városban szeretne végleg letelepedni, ha felhagy a nagykövetségi szolgálattal, Selmechbányán vagy másutt?

M. V.: Nem, nem, már több mint húsz éve Pozsonyban lakom, de rendszeresen hazamegyek Banská Stiavnícára, ez sok erőt ad nekem. Ott született az apám, nagyapám szinte az egész életét ott élte le, és én is ott töltöttem az első tizenhét évemet. Ez mindig sok erőt ad a továbbdolgozásra. Nem tudom. Talán külföldi tudósító leszek. Még nem tudom. Még minden nyitott. ■

JÓ HÁZBÓL VAL

Nyári egyetem

Amszterdam, 1992 nyara. A szabadság mintavárosa idén másodszor várja nyári egyeteme látogatóit Európa és Amerika legkülönbözőbb tájairól. Jönnek is a diákok, ki stoppal, busszal vagy repülővel, hogy egy-két hetes kurzuson tanulják szakmájukat, mániájukat, találkozzanak eddig ismeretlen emberekkel és nézetekkel. Ahogy a kurzusnyitó összejövetelen körbenézek, jórészt letagadhatatlanul kelet-közép-európai figurákat látok. Kissé még szoronganak - erről ismerni meg őket a legkönnyebben -, bár a köszöntésképpen udvariasan kezükbe nyomott pohár jéghideg sör gyorsan közös nevezőt teremt. Az amerikai, holland, dán, osztrák fiatalok jóval oldottabbak, többen máris szakmai tapasztalataikat ecsetelik az imént bemutatott kurzusvezetőknek. A hangulat mindenesetre igen közvetlen, az egyetem szervezőstábjá még a diákoknál is fiatalabbnak látszik, azt hiszem, barátságos tíz nap indul ezzel a délutánnal.

A színházi tér titkait tanulmányozó tanfolyam tanára egy mindig mosolygós, gyors észjárású, szimpatikus kínai. Ping Chong a New York-i La MaMa Theatre rendezője, látványtervező, performer és koreográfus. Rendíthetetlen derűt és érdeklődést sugároz. Varázslatos egyéniség. Az első napok beszélgetéssel telnek, inkább kérdez, mint állít. Faggatja huszonnégy diákját a körülöttük zajló világról, a technicizálódás országonkénti mértékéről; arról, hogy kinek-kinek mekkorára szűkült szellemi tér áll rendelkezésére. Diákat és videoszalagot mutat általa készített vagy fontosnak tartott performanceokról, úgy tanít, hogy az csupán közvetlen élménycserének hat. Mesél és meséltet. Mi pedig igyekszünk megszabadulni a nyelvi nehézségek, és még inkább a régió szerinti hovatartozás nyomása alól. Kelet-Nyugat különbözősége azonban mind-

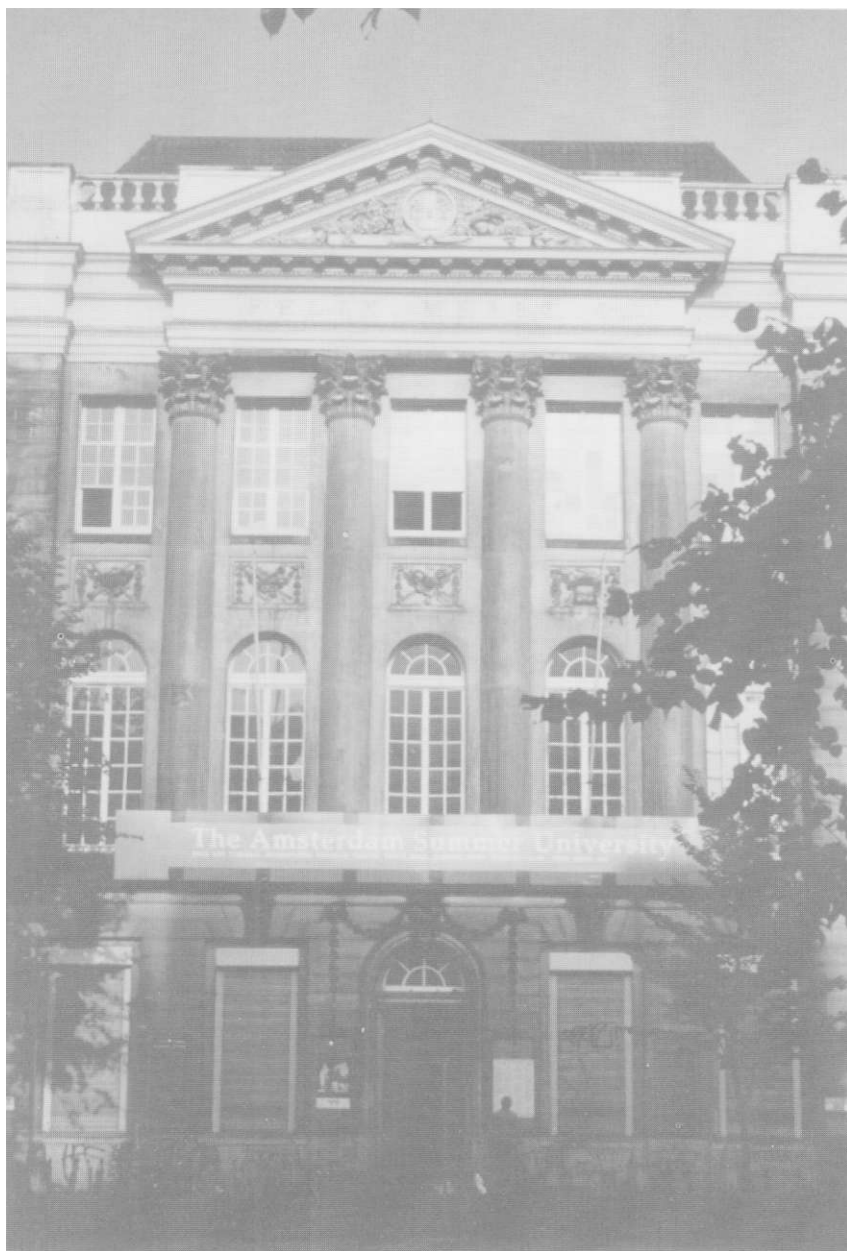
untalan előkerül a beszélgetésekben. Hogy miért olyan közismert az amerikai performance-művészet, és miért szorulnak ki a köztudatból a legalább ilyen fontos lengyel vagy cseh műhelyek munkái? Miként képezheti magát egy horvát színházi ember, hogyan derülhetne ki a bolgár díszlettervezők tehetsége a világ

előtt? A kelet-európai diákok hazájuk panaszos képviselőjeként beszélnek immár, a nyugatiak viszont mintha kicsit unnák ezt, nem nagyon reagálnak a burkolt segélykérésekre: figyeljetek ránk! Csak a két amerikai bábművész vitázik lelkesen, úgy látszik, ők átérzik a közös munka égető szükségét.

Szegő György

Ó JÓ EMBEREK

Hollandiában

A délután minden nap a konkrét színpadi helyzeté. Tér, emberi test és csupasz székek: ez minden esz-közünk. Órák hosszat tologatjuk összeráncolt homlokkal, némán szé-keinket a csodálatos architektúrájú díszteremben. Figyeljük az oszlopok, a beáradó fény, a lassan antropomorfr tulajdonságokat öltő, néha

Az Amszterdami Nyári Egyetem épülete, a Felix Meritis

fenyegető, máskor szelíd, komor vagy groteszk „testtartású” székek és saját mozgásirányaink egymásra hatását. A látszólag gyerekes és hiábavaló bibelődés komoly koncentrá-

ciót igényel. Az első két estére szervezett közös múzeumlátogatáson szinte összeesünk a fáradtságtól.

Harmadnaptól alig észrevehetően összeszokik a kurzus. Kiderül, ki kivel tud együtt dolgozni (az igazat megvallva, legtöbben már huszonévesen alig képesek az összmunkára), milyen lehetőségekkel élhetünk néhány fős csoportokkal kidolgozott performance-ainkban. Sajnos, az első pillanattól problémát jelentő kelet-nyugati mentalitásbeli különbségek most, a közös munkában, még élesebbek. Ahogy folyik a munka, érezni kezdem a térben kialakuló helyzetek és az emberi viszonylatok összefüggését. Már nemcsak arról van szó, hogy „a” szék egyetlen ember lenyomata, hanem a térkonstrukciókban, az azokat építő emberi gesztusokban tetten érhetők az alkotók közötti vonzódások és tasztítások. Szlavka, a csöndes, kedves szófiai látványtervező mindjárt átlátja a helyzetet, és csupán egy fél négyzetméternyi helyet kér, hogy egyedül dolgozhasson. Papírmakett-székeket csinál. Reggelente egyre több liliputi székekkel találkozunk, ellepik a gyönyörű épületrészleteket, oszloptalapzaton billegnek, tükrök közé szorulva sokszorozzák magukat a végtelen felé. Az utolsó napon Szlavka bensőséges, ötletgazdag mikrokozmoszt mutat be nekünk, olyan kicsit, hogy az egyszerre csak két-három szempár számára hozzáférhető. A két lengyel lány egy eldugott lépcsőfordulóba tervezi egy szék egyirányú mozgásából álló, finom zenével kísért kompozícióját. A lépcsőház két szintjét lakja be a legügyesebb csoport: holland, amerikai, ír és izraeli fiatalok. Művükben idő és forma ritmusa felelget egymásnak. Mi, hárman magyarok, egy fény-sötétség játék által átvarázstolt

Készülnek az épületmakettek a kupolateremben

térben emberi test és üres szék viszonyát mutatjuk be.

Esténként már várjuk az egyetem által szervezett, változatos és érdekes programokat. Minden estére jut táncelőadás, filmvetítés, tánczene Rembrandt korából, egyszemélyes bábszínház vagy sétahajózás a csatornákon, el egészen a nyílt tengerig. Egy alkalommal a filmkurzust vezető lengyel rendező, Wojciech Marczewski filmjét nézzük meg, jó tizenkét éve készült, az ötvenes éveket dolgozza fel gyerekszemmel, több ilyen láttunk már. Most mégis különös töltetet kapnak a képkockák: azon kapom magam, hogy a mellettem ülő hollandok, amerikaiak arcát kutatom a sötétben. Vajon ők mit tudnak arról, hogy ez nem egyszerűen történelmi tény? Gondolják-e, hogy még a mi gyerekkorunk is az úttörőmozgalom katonás fegyelmében, gyerekvilágot fertőző ideológiák légterében telt? Hogy még nekünk is titkolnunk kellett, hogy ismerjük otthonról a Szabad Európa Rádió szignálját? Másnap kérdezgetem őket, de nem igazán értik, mire is vagyok kíváncsi. Persze hallottak ezekről. Jó volt a film, tetszett nekik.

Peter Eisenman, Philip Johnson és Frank Gehry: az építész-kurzus szellemi mesterei

Véget ért a tíznapos tanfolyam, utoljára állok az egyetem pompázatos épülete előtt. Szomorú vagyok, hogy el kell hagynom ezt az izgalmas, zavaros, mégis emberi léptékű várost, ahol órákat hajlandók sorba állni az emberek, hogy megnézhessenek egy jó kiállítást, ahol Anna Frank háza állandóan zsúfolt, és békeesen megfér egy evangélikus templom szomszédságában a '44-ben elhurcolt homoszexuálisok emlékműve is. Jobb volna, ha termé-

zetes lenne számomra ez a mindent megértő itteni tolerancia. Sajnos nekünk ez még egzotikum.

*

Barokk palota az amszterdami Keisersgracht partján. Eredetileg a XVIII. századi földrajzi és csillagászati felfedező székháza volt a Felix Meritis. A Boldog Teljesítmény jelszavát négy oszlop emeli a timpanon öt emeletnyi magasságába. A földszinten étterem - a holland Kelet-Indiák minden izgaldagságával.

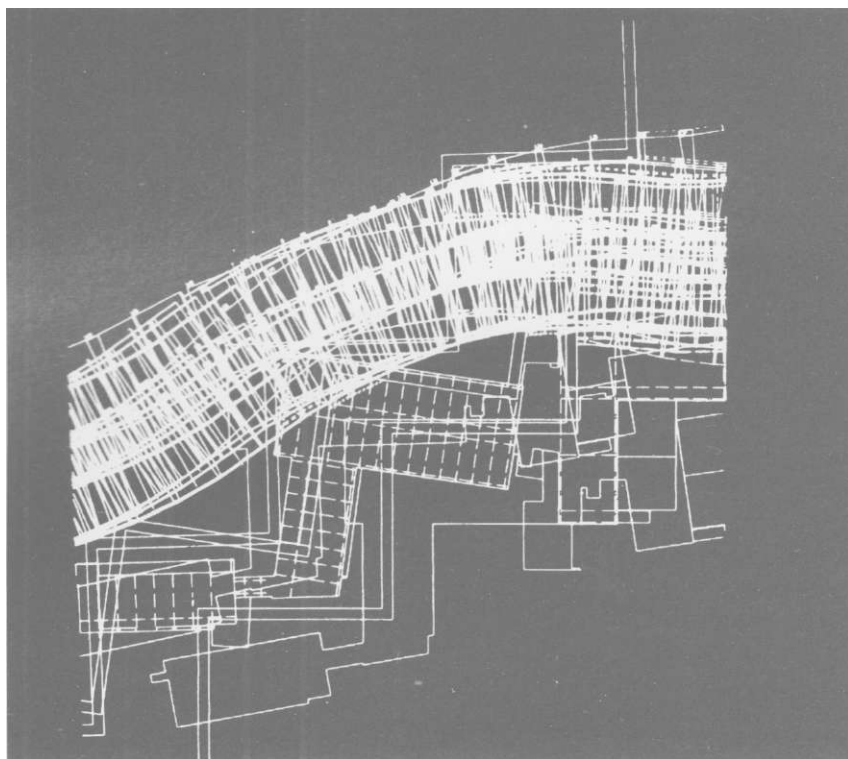
Szék, csend, fény. Félig kész kompozíció a színházi csoport munkái közül

ez a menzánk is és egy színházterem. Feljebb a faragott falépcső egy díszterembe és egy koncertterembe vezet. Még feljebb könyvtár és irodák, egy próbaterem és végül a kupolaterem. Nem tudom, a néhai holland kommunista párt hogyan érezhette itt magát. Talán kicsit lötyögött rajta ez az elegáns épületruha. Valószínű, hogy utóda, egy nemrég szétszaladt állandó szintársulat, jobban ki tudta használni a termeket. Két éve alakult a nyári egyetem, és az az egy biztos: ennek ideális otthona lett a ház.

Mi, az építészkurzus, az elliptikus kupolateremben szimbolikus értelemben is helyünkre kerültünk: a téma ugyanis a geometria és test ó-új építészeti összefüggései volt. A kupola pedig úgy ölelte körül a mindenhonnan érkezett tizennégy szakembert, mint az anyaméh. Az egykori szent geometriából a római Vitruvius és a reneszánsz humanisták, Alberti, majd Palladio egy-két fél-évezrede tudományt csináltak. Számokat, kötött forma- és arányrendszereket láttak bele az épületek ideális méretrendjébe, amelyeket az emberi proporciókból vezettek le.

Számítógépes grafika Peter Eisenman egyik modelljéhez

Noha mit sem tudhattak Ferenczi Sándor XX. századi Thalassa-elméletéről, az őstenger után érzett atavisztikus emberi vágyakról, amelyeket egy jó építészeti hasonlat könnyen a magzatvízbe visszavágyódás ösztönözte örök építőkedv mozgatójának írhat le.

A XX. századi szerzők közül mégsem Ferenczi vagy C. G. Jung felé fordult Greg Lynn témavezető professzor figyelme. Le Corbusier arányrendszeréről a posztmoderne irányába terelte a minden délelőtre kijelölt olvasmányokat. Rudolf Wittkover, Robert Venturi és Colin Rowe elméleti írásaiban találta meg mesterének, Peter Eisenmann-nak - kortárs amerikai sztárépítész és ideológus - szellemi elődeit. Úgy véli, hogy az építészet nagy korszakváltásait kritikai elemzők, építészettörténet-tudósok generálják, amikor az előző korszak nagy építészeti teljesítményeit boncolgatják. Ezekben a kritikai művekben találnak kiindulópontot a következő stílus, illetve tendencia programadó építészei.

Építészeti gyakorlat és elmélet filiális kapcsolatban vannak - mondja Greg mester. Mint mi, főként kelet-európai, harmincas, negyvenes „fiatal” építészek és színházi tervezők, a huszonéves chicagói professzor kissé koravén diákjai. Különös a

kontraszt. A barbár Újvilág neveltje bravúrosan cikáz az óvilági filozófusok eszméi között, többségünk viszont legfeljebb egy egyenfilozófiában mélyülhetett el. Ezért is érdekesek a délelőtti szemináriumok. Itt valóban gondolkozni kell a vitában részt vevő román, csehszlovák, lengyel, horvát, szlovén, bolgár vagy magyar nyári egyetemistáknak, mert őket kész bölcséleti klisék nélkül engedték el a szocializmus egyetemei. És alapos angol nyelvtudás híján. Talán az egyik legérdekesebb élmény számomra éppen a kelet-közép-európaiak küzdelme volt a nyelvi kifejezésért. Az egyszerű, kis szókinccsel is magukat megértetni akaró szomszéd építészek hasonlóképpen ezt a furcsa „kikötői” angolt használták. Többször rajtakaptam magam, hogy amikor megsejtettem valamelyikük mondandójának értelmét, ugyanazt a képet választottam belül, csendben angolul, mint amit egy pillanat múlva ő maga is kimondott. Vagy talán telepátia volna ez, szakmai rokon-észjárás? Aligha. A nyelvészeti strukturalisták és a béke híveinek öröme lehet ez, amiről hinni szeretném, hogy egy régió hasonló gondolkodásmódjának következménye.

Délutánonként műhelymunka következett. Ki-ki párt választott - én egy lengyel kislányt akinek testi-lelki arányaiból kiindulva igyekeztünk „átépíteni” a Felix Meritis épületét. Volt, aki oltárra emelte társát, volt, aki egy váll szögéből indította új házának aszimmetriáját, volt, aki épülethomlokzattá merevítette-oldotta társának igazolványképét. Magam két titokzatos lengyel szfinxet láttam bele modellembe, aki jelenleg munkanélküli és nagyon magányos Varsóban. A kupolateremben berendezett műhelyünk lett a jövőt jelképező épületszobor áldottan domborodó testrésze, amely ebben az építészeti metaforában a jövőtől terhes-ígéretes.

A befejező napon meghívtuk a színházi látványtervező csoport tagjait, nézzék meg munkáinkat. Különös amszterdami városmakett utcája tárult eléjük. Egy-egy szomszédos ház egy-egy európai országot jelképezett. Mindnek emberarca volt, és szemlátomást jól megfértek szorosán egymás mellett. Asztalnyi kis helyen, sok jó ház-ember. ■

Cseres Tibor

HUSZADSZOR TOKAJI ÍRÓTÁBOR

Az idén két írói sereglés közé ékelődve gyülekeztek a magyar írók huszadik alkalommal Tokajba.

Világraszólónak mondhatjuk e három alkalmat, mert a Magyarok Világtalálkozójának előestéjén Keszthelyen jelentek meg az öt földrésről hazánkba érkezett, hazakerkezett tollforgatók, hogy szakmájuk, hivatásuk szerint is tanácskozzanak. Augusztus végén a maga módján ugyancsak világraszólónak, de legalábbis országraszólónak minősülhet az ünnepi összefüvetel, amely Móricz Zsigmond halálának ötvenedik évfordulóját ragadta meg a század legnagyobb magyar prózaírójának magasba emelésére.

A huszadik Tokaji Író Tábor huszonegy esztendő tatar, mert 1987-ben a pártállam megtiltotta a már szokássá vált nyárvégi összefüvetelt, midőn az író társadalom egésze ellen indított megtorlást Tokajra is kiterjesztette. Merthogy az írók 1986 decemberében (s már előbb is) kétségbe vonták a Kádár-rendszer legalitását. S nem kétséges, hogy ezen „írói felkelésben” benne volt Tokaj is, az évek során egyre erősödő politikai tiltakozásával. Benne, mert az első tizenhét táborozás mindig a magyar élet fősodrából merítette vitaanyagát, csupa olyan társadalmi s létkérdést emelve a diszkusszió hálójába, amit az *egypárt* elfeledett, nem tudott, vagy nem akart megoldani.

Mindjárt a második összefüvetel a szocialista realizmus hitvány jelentkezését tárgyalta társadalmunkban.

1974-ben a fiatalság tudatvesztéséről és reménytelen jövőjéről folyt a szó.

A következő évben *Nő és a munka* volt a vitának, de a magyarság fogyatkozásának gondja töltötte ki a három napot. Ez a panasza átkúszott a következő évre is.

A család és az életmód az abortusz problémájába torlódtott.

A szocialista kultúra, szocialista ember 1977-ben a brigádmozgalom meddő és talmi eredményeiről, eredménytelenségéről szólt.

A rá következő évben a *Szocialista demokrácia, szocialista közélet* is a szellemi hiánygondolkodást mutatta be.

Az Irodalom és információ 1979-ben a cenzúra felemlegetéséig elmerészkedett. Itt még az egyik előadó Hankiss Elemér volt.

A *Lakás, lakótelep, életmód* is a magánélet elnyomorodásán és a magzatgyilkosságokon érzett fájdalomba torkollott.

A tizedik táborozás Bartók Béla helyéről és szerepéről szólva kultúr-történeti magasságba emelte a tanácskozást.

A következő évben a *Település-politika, arányos településfejlesztés* felért egy felelősségteljes parlamenti tervezéssel, amelyről az akkori „parlamentben” szó sem esett.

A család a szocializmusban ismét a hibás, nemzetvesztő népesedéspolitikát vitte Fekete Gyula szenvedélyes sikoltásával az egybegyűlték elé.

1984-ben Huszár Tiborral vitakoztak az írók *Értelmiség a szocialista társadalomban* című előadás nyomán.

Spiró György felszólalását hallgatja Radnóti Sándor. Lakatos István és Cseres Tibor a Tokaji Író Táborban

A tizenegyedik alkalommal az ifjúságért érzett felelősség hozta indulatba az államvezetésnél felelősebb írókat.

1986-ban *Valóság és elkötelezettség, közéletiség, mai irodalmunk társadalmi presztízse* volt a szinte páratlan vita témája, amely egyben nyitánya volt a decemberi Írószövetség Közgyűlésen fellobbant nyílt írófelkelésnek.

A megszüntetéssel fenyegető tilalmas esztendő után a Népfront jegyében Huszár István beszélt elsőnek a *Kulturális ökológia, kulturális környezetvédelem* témájáról - az írók további támadó kedvétől kísérve.

1989-ben Kosáry Domokos a tábor előadója: *Magyarság és Európa viszonyáról* beszél, s a hozzászólók a határainkon kívüli rekedt Kárpát-medencei magyarság sorsára terelik a *hogyan tovább* vitáját.

A hatalomváltással úgy látszik betelt, befejeződött az írók lázadó, bár csupán tanácsadó diktátuma.

A tizennyolcadik táborozás szakít a népnemzeti „agresszióval”, s az irodalom belvilágában keresi a problémákat. A nyitó előadás címe - *Hattyúnyakú görény, avagy az irodalompolitika anatómiája* - a kívülálló számára magyarázatra szorul. Illyéstől ered a két szó párosítása: a görénynek, vagyis az irodalompolitikának a hattyú, az illyési költészet és életsors köré fonódó szellemi erőszaktétele az abszurd szókép lényege.

Eseménye volt az ez évi táborozásnak, hogy Fekete Gyula, aki tizennyolc éven át szervező lelke volt a gyülekezetnek, kivonult a megváltozott légkörű és irányultságú tevékenységből.

Tavaly *történelmi leckét* adva fel, 1956-ot kutatta Pomogáts Béla irodalmunkban. Székelyhidi Ágoston, a tábor megválasztott szövívője magyarázta meg az előbbi évekhez képest történő fordulatot, melyet ő az irodalom szabadságáról és a szabadság irodalmáról való nyílt eszmecsere névezett. Elismerte, hogy az irányváltás nem kevés belső és külső feszültséget, küzdelmet is gerjeszt.

A Magyar Írók I. Világtalálkozójának megnyitója Keszthelyen a Festetics kastélyban

A felszólalók nevével jellemezhetjük a tábor új hangjának tónusát. Előadást tartott Domokos Mátyás, Tarján Tamás, Grendel Lajos, Radnóti Sándor, Spiró György, Fekete György, Györgyei Klára, Karol Wlachowsky, Mács József, Hubay Miklós, Márkus Béla, Jókai Anna, Koczkás Sándor, Mezei Katalin, Gál Sándor, Dobos László, Lakatos István, Gergely Mihály.

Az idei, az 1992-es tábor nyitó jelmondata - *Kísérletek és változások az autonómiára 1968-1992* - jelzi, hogy a tanácskozás egészen az irodalom világára irányult, bár nem nélkülözte a politikai múlttra való kitekintést. Az előbbi év résztvevőin kívül előadást tartott Heller Ágnes és Fehér Ferenc is, a nemrég volt cseh miniszter, Petr Pithart akadémizációja miatt csak előadását és képviselőjét küldte. Kántor Lajos, Lengyel Balázs, Balassa Péter, Lakatos István, Standeisky Éva, Reményi József Tamás, Tornai József, Szilágyi Ákos, Bertha Zoltán, Már-

ton László, Haraszi Miklós, Vajda Gábor (Palics), Vezér Erzsébet, Hubay Miklós neve mutatja, merre húzott az eszmecsere súlya.

Amint láttam, tizennyolc éven át a tényfeltáró irodalom képviselői dacoltak a pártkormányval Tokajban. Most három éve a modernizmus, sőt az avantgárd irányzat került túlsúlyba. Kívánatos lenne, hogy az az írói áramlat is ismét részt vegyen a táborozás évi munkájában, amely a Móricz-hagyomány nyomán törekszik a valóságábrázolásra. A posztavantgárd, posztmodern irodalomértelmezés talán lehetőséget nyit erre. Ezt a jövő lehetőséget keresi már 1993 augusztusára a tábor mostani szervező lelke, Zimonyi Zoltán irodalomtörténész.

Az írótabort a cseh és szlovák írók is megtisztelték néhány alkalommal részvételükkel. Legutóbb többek között a Cseh és Szlovák Köztársaság nagykövete, Rudolf Chmel is ott volt Tokajban, mint irodalmár.

Szép volna, ha a többi szomszéd állam, sőt Lengyelország rokon-szervezőit is vendégül láthatná a következő alkalmakkor a Tokaj Írótabor. ■

Szombathy Bálint

Egy rajzot veszek elő a fiókból. *Délszláv etűd* a címe. Amikor készítettem, már érezni lehetett a legfrissebb barbár futótűz fenyegető közelségét. Több mint két esztendő telt el azóta, s csak szól a fekete zongora, kalimpál a pedálja szakadatlanul. Villognak a kések, sűrűlődnak a kötelek, sikolyok hástíjják át Baranya, Szlavónia, az Adriapart és „Bosnyákország” félelemtől terhes levegőjét. Vukovár után romokban hever Eszék, Dubrovnik, Szarajevó, Mosztár; a civilizáció bástyáit a földdel tették egyenlővé.

1921-et írtak, amikor a haladó európai művészek a nemzetköziség, a

kozmpolitizmus zászlaját emelték magasba, s közös ideáljaikkal mintegy példát mutattak a politikusok élcsapatának. A közeledés eszméjének magvát elhítve jól tudták, csak idő kérdése a népek és nemzetek, fajok és kultúrák egymásra találásának a beteljesülése, az egymásrautaltság felismerésének végső tudatosítása.

Ugyancsak 1921-et írtak, amikor a progresszív művészet nemzetközi porondján egy különutas eszméket hirdető művészegyéniség jelent meg. Ljubomir Micićnek hívták, s zenitizmus néven indított a délszláv talajon nemzetközi kapcsolatokat is szorosra fűző alkotói mozgalmat (munkatársainak sorában többek között ott találjuk Marc Chagallt, a Delaunay-házaspárt, Albert Gleizes-t, Kandinszkijt, Kassák

Délszláv etűd (a szerző rajza)

Ljubomir Micić

Lajost, Moholy-Nagyot és Tihanyi Lajost). Kozmpolitita hitvallása részben abból adódott, hogy az expresszionizmus és a dadaizmus nyelvi szabadalmainak népszerűsítésére és gyakorlati alkalmazására törekedett. Nyelvi univerzalizmusa mögött azonban egy hatalmas eszmei ellentét feszült, amely szélsőséges Európa-ellenességben nyilvánult meg.

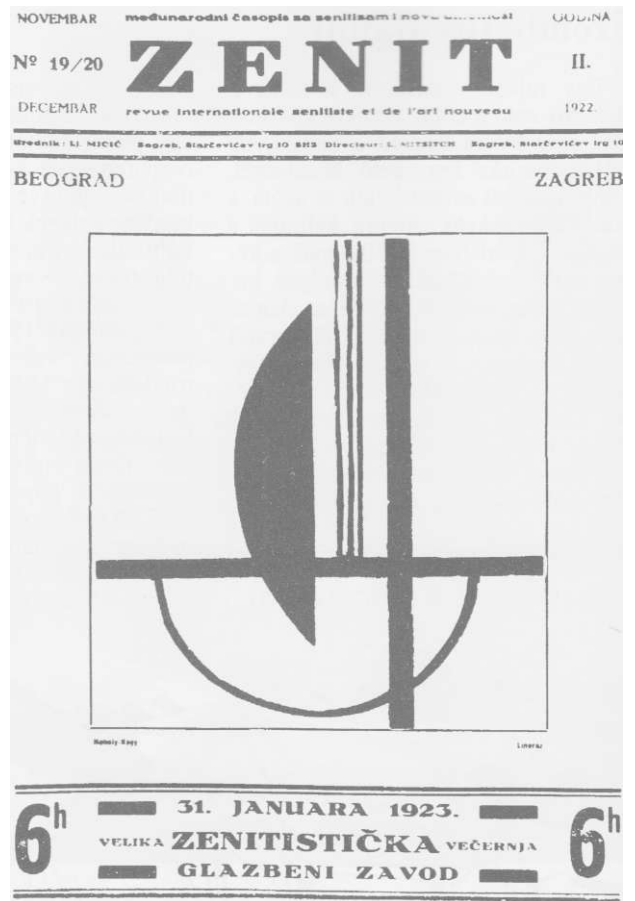
Micić kultúrideológiai alapállása lényegében helyes felismerés nyomán szilárdult meg. Annak az őszinte igénynek adott hangot, hogy valami-képp feloldódjék a történelmi átok, amely a délszláv nemzeteket évszázadokon át a katonáskodás, a háborúzás sorsára kárhóztatta, és tartósan a civilizált szárazföld peremére taszította. A zenitista vezér kikelt a „behozatali” európai kultúra ellen, mert úgy gondolta, hogy az a törzsökös balkáni kultúra értékeinek a beolvasztásához, elszemélytelenedéséhez vezet. Az európaiasodás veszélyétől féltve szerb nemzetét, olyan támadó hadállást épített ki, amely e kis nép teremtette nemzeti művészet nemzetközi térhódításának lett volna egyfajta erőrendszere.

Az európai kultúra micići vízióját tisztességes szándék hozta létre, amely a kis délszláv népek hiteles értékeinek nemzetközi bizonyítását és elismertetését szorgalmazta. A mind-

BALKÁNI FŐNIX

A Zenit 15. számának címlapja Kassák Lajos metszetével

A zenitista orgánom 19-20. száma Moholy-Nagy linómetszetével

addig csak harcokban jeleskedő balkáni katonákat a kultúra, a szeretet és a testvériség vitézeivé kívánta avatni, mert az alkotó cselekvést többre tartotta az öldöklésre való tehetségnél.

Európát egy új alapokon nyugvó művelődési és művészeti értékrendszerrel szerette volna meghódítani és átformálni. Programjának ez a része a túlkapaszkodástól sem volt mentes: indokolatlanul extrém irányt vett, és a nyugati kultúra totális tagadásának gesztusában véglegesült. Az avantgárd tagadás eszméitől lelkesülve egy, az antik értékeket és az alkotói öncélúságot elvető művelődési-művészeti felépítményt tartott elfogadhatónak. Ennek a látomásnak a középpontjában természetesen a zenitizmus ideája lebegett, valahol a nyugati modern civilizáció füstölgő romjai felett.

A „romboljatok, hogy építhesse-tek” kassáki maximát erősítő teljes újrakezdés állapota maga a semmisség volt. Az abszolút semmi tartalmi megfelelője pedig - a korabeli művészeti-filozófia tanítása szerint - maga az üres könyvoldal, vagyis a szövegnélküliség, az írásbeli kultúra új hajnala.

„Meztelenek és tiszták vagyunk” - állapította meg Micić - „a semmi ágán”. S miután a civilizáció kiüzetett, a nyomában keletkező űrt a barbárság kezdte kitölteni és uralni. Az ősi, természet adta balkáni barbárság.

A zenitisták az „új balkáni kultúrát” Európa régi kultúrájával állították szembe. A mindenkori balkáni dinamizmus megtestesítőjévé az emberek feletti embert, az úgynevezett „barbárzenit” léptették elő. Ő lett az új emberideál, aki a civilizált értékeiktől megfosztott kontinens meghódítására és megtérítésére volt hivatott. A *Zenitismus, neueste Kunstrichtung der Welt* című kiadványában Micić a barbárok második betöréséről, történelmi fordulópontról beszélt. „Nyugat, Észak- és Közép-Európa, a barbárok jönnek, ezért csukd be kapuidat. Becsukhatod, becsukhatod, mi mégis be-megyünk rajtuk. (...) Mi a délkelet barbárzenijének fiai vagyunk” - énekelte Micić a mozgalom 1921-ben napvilágot látott első kiáltványában.

A pánszlávista-zenitista fellobbanás ma már csak egy érdekes művészettörténeti epizód lenne, ha az élet nem

produkál valami hasonlót. Európa balkanizálódik, kapuin rések találtattak - ez kétségtelen - csakhogy a balkanizáció hetven esztendő elteltével sem hozott mást, mint rombolást és öldöklést, a civilizáció teljes tagadását.

Egy művelődési-művészeti program szélsőséges és merész elképzelései most az élet materializmusában váltak valóra. Ivan Goll, Micić munkatársa, a már idézett manifesztum társszerzője úgyszintén rajongva hajbókolt a barbárság lángelméje előtt, csakhogy ő a barbárság magatartásformáját elsősorban a költészeti-irodalmi konzervativizmus elleni harc fegyvereként értelmezte, az emberi tisztaság metaforikus képét látta bele.

Micić azt mondta, hogy az európai kultúra tudatosan mesterkélte, sőt agyafúrt, a balkáni pedig igaz, mert tudattalanul naiv. Mindez lényegtelen, ha tudjuk, hogy mindennemű pusztítás civilizációellenes tett. A micići barbárzenit, végső soron, az alkotás és az emberi kapcsolatteremtés révén akart hatni és érvényesülni, a kultúra katonájává kívánt válni.

Am népének katonái nem kívántak bajtársai lenni. ■

AZ ÍRÁS ISMERETLEN NÉPE

Először Czesław Miłosznál olvastam a karaimokról. Vilnáról szólva említi őket, a Közél-Keletről származó titokzatos népet, melynek maradványait meg lehet találni ott.

Úgy történt, hogy idén két alkalommal is találkoztam karaimokkal, egyszer személyesen, egyszer pedig egy róluk szóló könyvvel. Május elején vettem részt egy tanácskozáson Lengyelország szélén egy kisvárosban, ahová megérkezett egy litvániai küldöttség is. Ennek a küldöttségnek volt a tagja a nemzetiségi ügyekért felelős államtitkár asszony. Egy karaim nő. Ezt persze látni rajta nem lehetett, annyira nem, hogy a tánczázi muzsikusok zenéjére éppúgy járta a magyar csárdást, mint a lengyelek, az ukrán vagy éppen litván honfitársai. Szigligeten a strandon figyeltem föl a német lektűrök standján Simon Szyszman monográfiájára (*Das Karäertum*), mely eredetileg franciául íródott, s 1980-ban látott napvilágot a Kelet-Közép-Európa iránt lankadatlan érdeklődést mutató lausanne-i L'Age d'Homme kiadónál.

Kik is tehát a karaimok?

Eredetük homályba vész. A Vilnában született és Párizsban tevékenykedő vallástörténész, orientalista szerint a VIII. században színre lépő karaim vallás az ószövetségi idők esszénusainak új alakban történő fölbukkanása. A karaimokat Szyszman kapcsolatba hozza a holt-tengeri tekerceket őrző gyülekezetekkel és a szadduceus hagyománnyal. Az már egyértelműen bizonyos, hogy Anan ben David új ószövetségi vallást alapított Damaszkuszban a VIII. században. Mezopotámiából továbbterjedt a Keletrómai Birodalomban, mély gyökereket eresztett a Krím félszigeten, a Fekete-tenger északi partvidékén, fontos szerepet játszott a kazár birodalomban. Koestler híres és vitatott könyve a tizenharmadik zsidó törzsről részben a karaimokról szól.

A karaimok az Ószövetség alapján álltak, nem fogadták viszont el a Talmudot. Tanításuk középpontjában áll az Írás tanulmányozása, magának a szövegnek az elemzése, értelmezése, amihez elengedhetetlennek tartották az eredeti nyelv ismeretét. A karaimok kipszak török nyelvet beszélnek.

Kelet-Közép-Európában a karaimok eljutottak a Fekete-tengertől a kijevi Oroszorszáig, majd Litvániáig és Lengyelorszáig. A két világháború között Lengyelországban kb. 1500-ra becsülték létszámukat, volt lengyel és karaim nyelvű folyóiratuk, Vilnában pedig Karaim Múzeum.

A XX. században Egyiptomban, Törökországban és Izraelben élnek még karaim csoportok. Hogy mennyien maradtak belőlük Lengyelországban. Litvániában, a Krímben - nehéz volna megmondani. Egy érdekes, különös kulturális örökséget jelent a monoteista karaim vallás, szétporladásuk talán nyitottságuknak, individualizmusuknak, toleranciájuknak tudható be. Történetük az ószövetségi kor üzenetét közvetíti. Simon Szyszman könyvének néhány kiragadott részlete ebbe a különös világba ad némi betekintést.

K. Gy. Cs.

KARAIMOK KELET-EURÓPÁBAN

Ezen a területen az első karaim gyülekezet a kijevi nagyfejedelemségben jött létre, létezését az első évezred végétől lehet bizonyítani. Tudós tagjainak nyomai megmaradtak a Krím karaim irodalomban. A tatárjárást követő évszázadok sötét korszakot jelentettek a kijevi fejedelemség történetében. A kijevi karaim gyülekezet azután a litván-lengyel államban bukkant fel újra, ebben az időben a volhiniai gyülekezetekkel volt kapcsolatban (a Luck és Kijev városokra vonatkozó oklevelekben gyakran ugyanazokat a karaim személyeket találhatjuk).

Innét nyugatra, a halicsi fejedelemségben a karaimok jelenlétét XIII. századi oklevelek tanúsítják: mindazonáltal betelepedésük valószínűleg jóval korábban történt. A halicsi karaimok a hivatalos kronológiával párhuzamosan egészen napjainkig vezettek egy sajátos naptárat, melyet 1246-tal - a gyülekezet „alapításával” - kezdtek. Ebben az esztendőben kapta meg Halics városában a gyülekezet a státútumát. (...)

Litvániában és Lengyelországban

A legenda szerint Litvániában és magában Lengyelországban a karaimok jelenléte Sándor, litván nagyfejedelem korához kapcsolódik, akit nyugaton Witold néven (a pogány Vytautas név átalakítása) ismertek. 1398-ban hívtott volna be Witold néhány száz krími karaimot Trokiba, az akkori litván fővárosba. Onnan

---

*Fent: Karaim imaház Trokiban,
jobbra a gyülekezeti iskola
Lent: A kalei karaim pap
felesége és két fia*

telepítette volna át a fejedelem a jövevények egy részét Luckba és Halicsba. Így kerültek eszerint a karaimok Kelet-Közép-Európába.

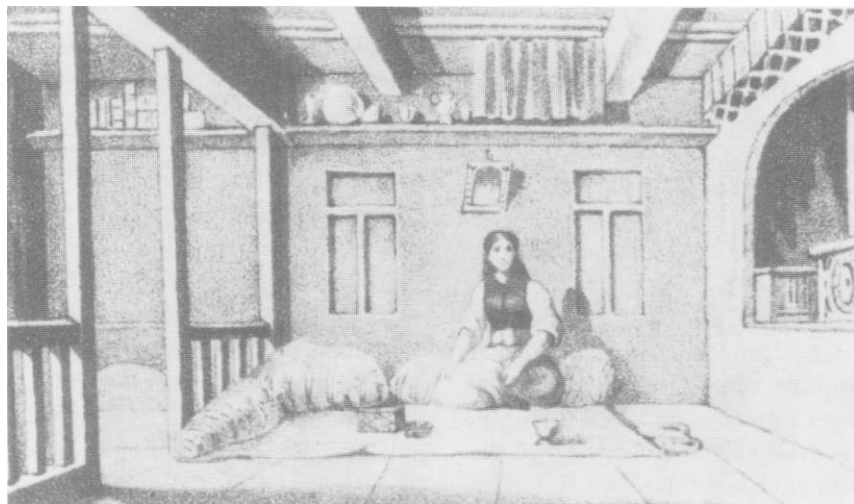
Ellentétben a lassú és fokozatos betelepedéssel - általában az ilyen bevándorlásokra ez jellemző - a legenda gyors és mesterséges telepítést

föltételez. A telepések a Krímből először északra, Trokiba mentek, hogy azután vonuljanak ellenkező irányba, a Trokitól mintegy 600 kilométer távol fekvő Halicsba. Ez a föltételezés figyelmen kívül hagyja, hogy a halicsi fejedelemség soha nem tartozott Litvániához: miután Halics idővel függetlenné vált, Magyarországhoz került, és végül még Witold kora előtt Lengyelországhoz csatolták. Kétségtelenül ekkor tették meg az első lépéseket Lengyelország és Litvánia uniója felé, de az unió újabb és újabb nehézségekbe ütközött, mivel mindkét ország féltékenyen ragaszkodott saját előjogaihoz. Hogy egy litván fejedelem ilyen mélyen beavatkozott volna a lengyel belügyekbe, és egy népcsoportot telepített volna le területére, az eléggé valószínűtlen.

Ha Witoldnak nem is volt köze a karaimok első kelet-közép-európai letelepítéséhez, a legenda egy szemernyi igazságot mégis tartalmaz.

Witold ugyanis behívott egy csapat karaimot, hogy csatlakozzon az ott korábban megtelepedett testvéreihöz. Witold volt az, aki Litvánia karaimjainak végleges jogi státust adott, és megalapította gyülekezetüket Trokiban, államának fővárosában. Ez a gyülekezet lett végül Kelet-Közép-Európa legrepresentatívabb gyülekezete. (...)

Litvániában és Lengyelországban a karaimoknak olyan feladatuk is volt, mint a kozákoknak: egyfajta őrszolgálatot láttak el az utak és a hidak védelmében, a rablók felkutatásában és a hivatalos okmányok továbbításában. 1690-ben írta az uppsalai Gustaf Peringer a karaimokról: „Ez a nép kis számú, mivel tagjai gyermekkoruktól hadba vonulnak.” Egy 1660 körüli oklevélben maguk a karaimok mondják: „Nincsenek-e birtokunkban, Istennek legyen hála, azok az értékes oklevelek, melyeket őseink és nagyatyáink karddal-íjjal szereztek?” Katonai szolgálatuk fe-

Fent: Kalei karaim ház belseje
Lent: Teodóziai karaimok

jében a karaimok földbirtokokat kaptak, és azt a jogot, hogy keresztény szolgákat tartsanak. Katonászkodás és földbirtok ebben a korban a nemességhez tartozást jelentette. Egy másik nemesi privilégiummal, az állami hivatalviselés jogával szintén bírtak a karaimok. A karaim polgárság nagykereskedelemmel és vámbérlettel foglalkozott. A magdeburgi jognak megfelelően bírtak az öngazgatás jogával: ez a középkorban modell érvényű városi jog volt, és a karaimoknak jelentős szabadságokat biztosított. Egyébként ilyen joga csak kevés nagyvárosnak volt, kizárólag katolikusoknak, ritkán ortodoxoknak, de a nem keresztény lakosságúaknak soha: hogy e jogot élvezték a karaimok is, az egészen rendkívüli jelenség.

A királyi privilégiumok alapján a karaim polgárok a maguk által választott ispán joghatósága alá tartoztak, a karaimok ispánját pedig hivatalában egész életének tartamára a király erősítette meg, és az csak a királynak vagy az általa kinevezett bírónak tartozott engedelmisséggel. Keresztények és karaimok közti perekben egy, az ispánból és a vajdából kialakított törvényszék ítélkezett. A karaimoké volt a városi mérlegek és a viaszöntés jövedelmének a fele. Kaptak legelőt, nem kellett a királyi udvarnak vámot fizetniük, és a karaimokat felmentették a természetbeni munka és a fogatállítás kötelezettsége alól. A karaimok adói közvetlenül az államkasszába vándoroltak, nem pedig az adóbérlőkhöz. Azok a más vallású polgárok, akik a karaimok negyedeiben laktak, velük együtt szolgáltathatták be az adót. (...)

Mint határőrök, akik szoros kapcsolatokat tartottak krími testvéreikkel, ismerték e vidékek nyelveit, bizalmat élveztek mind a Krímben, mind pedig Lengyelországban és Litvániában, gyakran közvetítettek háborús foglyok kiváltásában. Ez volt az alapja szoros kapcsolataiknak a Fogolyszabadítók Szentháromság Rendjével. Nem ismerjük mindazokat a helységeket lengyel

és litván területen, amelyekben karaim gyülekezetek voltak. Létezésük több mint ötven településen bizonyítható, itt-ott a helynevekben is megjelent a „karaita” vagy „karaim” szó.

Karaimok a szovjet korszakban

A húszas évek elején a karaimok abban bíztak, hogy az 1914 óta tartó megpróbáltatások után visszatérhetnek a normális életkörülmények közé. Hamarosan azonban súlyos éhínségek következtek, mint például a szörnyű 1921/22-es éhezés, majd járványok, társadalmi átalakulások és vallásellenes harc vetettek véget a reménykedésnek. A harmincas évek elején már mindegyik karaim egyházat fől számolták (utoljára az odesszait). A karaimoknak jutott az a szomorú dicsőség, hogy az övéké volt az első vallási közösség ebben az államban, amelynek a szervezetét teljes egészében szétverték. Néhány laikus egyesület még tovább élt egy bizonyos ideig, de ezeket is gyorsan megszüntették a „kispolgári nacionalizmus” elleni harc jegyében. A gyakori áttelepítések következtében - például a munkavállalás kötelező jellege miatt gyakran a lakóhelytől távoli vidékekre kellett költözni - feloldódtak a vallási, a családi és az etnikai kapcsolatok. Mindez magával hozta a régi könyvek és kéziratok, valamint értékes néprajzi és történeti tárgyak elvesztését, hiszen egyre kevésbé becsülték őket, birtoklásuk pedig egyre veszélyesebbé vált. A múzeumokban elhelyezett kiállítási tárgyakat hiába lehetett biztonságban tudni, néha tudatosan elpusztították őket.

A második világháború idején ismét engedélyezték a Krím félszigeten és a Fekete-tengertől északra a vallás gyakorlását. Különböző városokban fél tucat ideiglenes imaházakat rendeztek be, Eupatóriában a hívők visszakapták régi történelmi épületüket. A háború után minden imaházat ismét bezártak, az utolsót 1959-ben Eupatóriában.

Az egykori mintegy tucat gyülekezet közül, amely a történelmi len-

gyel-litván területen működött, a XX. századra csak négy maradt: Halics, Luck. Troki és Panevežys. A XIX. században a hívek a Vilnától 28 kilométerre fekvő Trokiban egy új gyülekezetet alapítottak. Az első világháború után ezek a gyülekezetek a litvániai Panevežys kivételével ismét Lengyelországhoz kerültek. A két országot elválasztó határ következtében 1938-ig Panevežys egy kissé az egyetemes karaim világ életének a szélére került. Így ott inkább helyi problémákkal foglalkoztak, viszont jobban meg tudták őrizni az etnikai jelleget.

A lengyelországi közösségek zavartalanul folytathatták az orosz birodalomban kialakult életformájukat, gyakran ugyanazok az emberek voltak vezetőik, akik korábban az oroszországi gyülekezetekben is aktívak voltak, megőrizték tehát a folyamatosságot. Az egyetemes karaimságban megpróbálták a korábbi krími gyülekezetek befolyását továbbvinni. Bár hozzájuk még hibáikban is hasonlítottak, arra nem voltak képesek, hogy az egyetemes karaimságot megélénkítő szerepüket átvegyék tőlük. Az igen szerény kulturális vállalkozások helyi keretben és néprajzi szinten maradtak. (...)

A karaimok tanítása

Joggal vetődik fel a kérdés: mi-
ben áll a karaim üzenet, és milyen sajátosságai tették lehetővé, hogy annyi különböző régióban és környezetben befogadják, hogy annyi sikeres hódító utat járjon be, majd miután hanyatlani kezdett, végül - úgy tetszik - minden logika ellenére tovább éljen mindmáig.

Hogy megkíséreljünk választ keresni erre a kérdésre, két egyértelműen meghatározó tényezőt kell figyelembe vennünk: a tanítást és az intézményeket.

Minden folyamatosan létező jelenségen az évszázadok során látszani kezdenek az elhasználódás jele. A karaimságban az eredetiség és a sajátosságok okozták a gyöngülést. Mint egy érme két oldala:

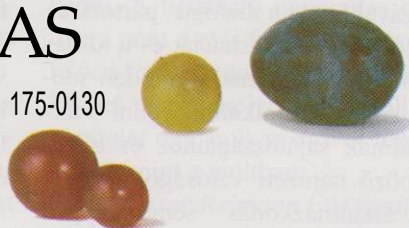

Több mint bank – gondolkodó partner...

MAGYAR PARIBAS

1015 Budapest, Ostrom utca 23-25. • Telefon: 175-0130

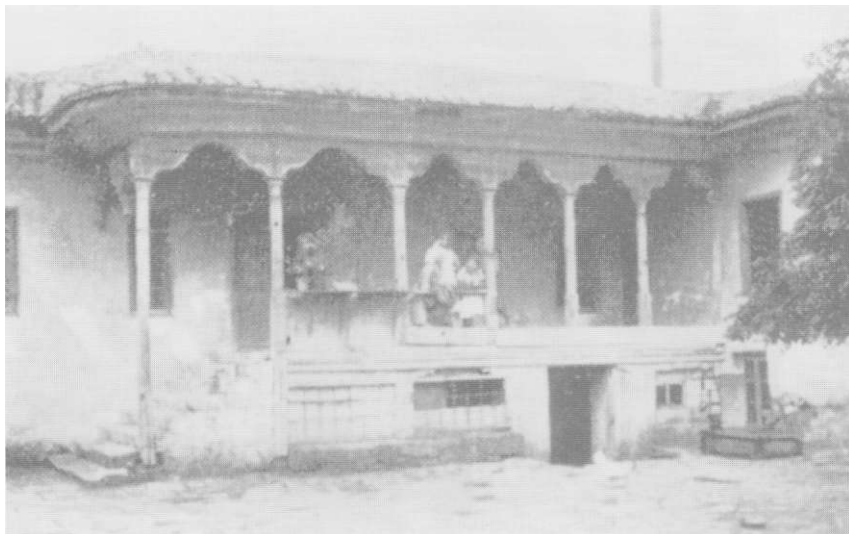
ugyanazok voltak sikerének és hanyatlásának is az okai.

A karaim tanítás ereje abban rejlik, hogy nagy jelentőséget tulajdonít a forráshoz való visszatérésnek. Az Íráshoz fűződő kapcsolat áll a tanítás középpontjában. Az Írásnak minden nemzetileg különböző gyülekezetben elsőbbsége volt a hagyományozáshoz képest. A hagyományokat mindig szigorúan megvizsgálták, hogy megegyeznek-e az Írással, és csak úgy fogadták el őket.

Az Írás tekintélyéhez fűződő viszony - az Írást kritikával magyarázták - bizonyítja az abszolút monoteizmust, valamint azt, hogy mindenféle antropomorfizmust és a teremtőnek az anyaghoz való bármilyen kapcsolatot elvetették (így például azt a tanítást, amely egy közvetítő angyalt föltételezett a teremtésben).

A Bibliával való állandó foglalkozás másrésről a hívők bizonyos képzettségét feltételezi. Nehéz mindenből az Írás olvasóját nevelni, olyan emberré tenni, akit mély és tartós kapcsolat fűz ehhez a könyvhöz. Ezt csak az elittől lehet megkövetelni, úgyhogy felvetődik a kérdés, nem elítvallásról van-e szó. Valójában, a gyülekezetek soha nem voltak képesek - az iskolákban és más oktatási formákban - a hívők összességét megfelelő színvonalon tanítani. A fiúk és lányok bizonyára mind kijárták a gyülekezet megfelelő iskoláit, de ez az oktatás rendszerint túl rövid ideig tartott. Ilyen körülmények között a szöveghez és elemzésekhez sokan csak az összefoglaló magyarázatokban jutottak hozzá, ami gyakran megbénította és megmerevítette az alkotó gondolkodást.

A gyakori vita a karaimoknál magával hozta a dialógus pártolását, a szélsőséges toleranciát és a széles látókört. A karaimság minden időben képes volt alkalmazkodni a társadalmak sajátosságaihoz és a különböző nemzeti valóságokhoz. Ez az alkalmazkodás semmiképpen

nem érintette magát a tant, amelyet tisztán kellett megtartani, de megnyilvánult abban a tiszteletben, amellyel a mindenkori környezet társadalmi szokásait és életmódját illették.

Hogy az illető ország nyelvét választották liturgikus nyelvnek, ez a világ felé való nyitás egyik jele. A Közel-Kelet országaiiban gyakran készültek imádságoskönyvekből és a Bibliából arab fordítások, az arab nyelvű liturgikus szövegeket megtaláljuk az imakönyvekben. Török liturgiái szövegek éppúgy meg vannak engedve az európai gyülekezetekben, mint az eredeti szövegek.

A XVI. századtól kezdődően történtek kísérletek Litvániában egy török nyelvű bibliafordítás elkészítésére.

A tolerancia nem akadályozta meg a missziós tevékenységet, ami persze a meggyőzésen alapult. A karaim vallás sohasem terjedt erőszak által, csakis a meggyőződés terjesztette. Mindennek ellenére ez a tartás kihívta az ellenségek haragját, akik csak erőszakkal tudtak szembefordulni vele.

A dialógus folytatásának a szándéka azt jelentette, hogy elutasították a szenvedélyes hitvitákat, és jóindulattal viseltettek környezetükkel vagy ellenfeleikkel szemben. Ilyen körülmények között elveszhet a kellemő keménység: a túlzásba vitt megértés langyosságot hozhat magával. A tolerancia az ellenfél becsületességéből indul ki, egyébként egyenlőtlen harc. A túl nagy engedékenység hosszabb távon végül is fékezi a missziós tevékenységet.

A karaimizmusnak az a törekvése, hogy minden országhoz és sajátosságaihoz alkalmazkodjék, a karaimok általános pozitív megítélését eredményezte. A külső körülmények nem kényszerítették őket - mint más üldözött kisebbségeket - morális vagy fizikai ellenállásra, következésképp önmeghatározási és túlélési szándékukat nem sok minden ösztönözte.

Az intézmények

Ami az intézményeket illeti, a karaimok helyi gyülekezeteiket a sajátos körülményeiknek megfelelően alakították ki. Tekintettel voltak azokra a sajátosságokra, amelyek nem álltak ellentétben vallási felfogásukkal, így a gyülekezetek nem is egységes formában szerveződtek. A hívők elvetették azt a gondolatot, hogy egyedüli kiválasztott nép volnának, ez szerintük ellenkezik alapelveikkel; elvetették a központosítást, a „pánkaraimizmust”; így nem lett belőlük univerzális közösség, amit sem nem kívántak, sem pedig az etnikai összetartozás érzésével nem tudtak megalapozni.

Egy ilyen intézmény törékennyé válik, miután kényszert nem alkalmaz, állandóan ki van téve tagjai bírálatának és így végtére minden egyes egyén tulajdonává lesz. Ter-

Díjkiosztás a karaim gyülekezeti iskolában. Kairó, 1937. február

mésztesen nehezebb a szolidaritást az egyének akaratán keresztül biztosítani, mint egy mindenkit felügyelő intézményen át fenntartani. A karaimokra oly jellemző határtalan individualizmus kedvezett a túlzó anarchizmusnak, a majdnem öngyilkos függetlenségi szándéknak, továbbá a felaprózódásnak és osztódásnak, mely veszélybe sodorta fennmaradásukat. Az egyes gyülekezetek közötti szolidaritás fokozatosan eltűnt, minden gyülekezet arra hajlott, hogy megelégedjen önmagával. Miután az egyén egyre inkább elvesztette az összetartozás érzését a világban szétszórt közösséggel, az egész karaim világ léte került veszélybe.

Lehetetlen megérteni és megítélni a karaimságot megfelelő távlat híján. Aki csak VIII. századi keletkezését látja, és nem veszi tekintetbe az előfutárokat, vagyis úgy szemléli ezt a vallást, hogy a semiből született, hamis képet alkot magának. Ha a karaimságot szélesebb történeti keretbe helyezük, akkor úgy jelenik meg, mint a nagy szadduceus dráma egy epizódja.

A VIII. században a bibliai tanulmányok elvesztek a steril spekulációk labirintusában és - a monoteista teológiához méltatlan - szócsatákká süllyedtek, amelyek során például olyasmin veszekedtek, hogy megmérhető-e a teremtő testhossza. A szadduceus szellemtől ihletett karaimság a bibliamagyarázatnak biztos alapokat nyújtott; a mazoretek és a

karaim kommentátorok munkája vitathatatlan értékű marad.

A karaimok üzenete

A szadduceus eszmék korszerűek és talán szükségesek is voltak és maradtak, legalábbis bizonyos jelek erre mutatnak. Ha számbavesszük azt a nyugtalanságot, amelyet bizonyos befolyásos körökben a szemlátomást holt karaizmus testének legkisebb életjele kivált, amellyel híveinek legszerényebb intellektuális és szellemi aktivitását kísérik, amellyel az érdeklődés legesekélyebb jelét is regisztrálják, még ha független tudósok tanulmányairól van is szó. Ezeket is illetéktelen beavatkozásnak tartják, igyekezve elbátortalanítani az objektív kutatásra tett minden kísérletet, ma is megbotránkoznak a karaimok ősrégi hagyományain, a karaimság képét és történetét saját elképzelésük szerint festik át, eszméit karikírozzák, a gyülekezeti tagokat nevetséges színben tüntetik fel és elhanyagolható mennyiségnek mondják; máshol pedig megpróbálják a karaimságot eltüntetni mint saját etnikumuk egy amúgy jelentéktelen történeti függelékét. Aki végiggondolja mindezeket a tényeket, nem tud szabadulni attól a benyomástól, hogy a karaimságban megtestesült szadduceus eszmék nem veszítették még el értéküket az emberiség számára. Az az érdeklődés, amelyet a váratlanul előkerült holt-tengeri tekercsek keltettek - amelyek erre a szemlátomást

elvesztett eszmevilágra emlékeztetnek -, erre szolgálhat bizonyítékkul.

Bizonyosan nem létezik egyetlen és általánosan érvényes magyarázat a karaimság felemelkedésére és lehanyatlására. De felvetődik az a kérdés, hogy az általa elterjesztett gondolatok és vallási életformák időtlen-né váltak-e, és hogy csak a múlthoz tartoznak-e már.

Erre a kérdésre kétféle választ lehet adni. Szociológiai szempontból nem lehet még tudni, hogy miképpen jelenik meg a karaimság a modern társadalomban. Mi az, ami ma a karaim gyülekezetek - vagy inkább talán árnyékuk - specifikus vonását adja, ami korunkat túléli? Ideológiai tekintetben viszont a karaimság történetében olyan alapvető elveket testesít meg, amelyekről elképzelhető, hogy lényegüket tekintve nem fognak elhalni. Ez pedig az, hogy a forráshoz, a Szentíráshoz képest kívánják magukat meghatározni, de úgy, hogy az egyének meghagyják a kritikai szellem kibontakozását és az ítélet szabadságát. Erre alapozódnak más fontos jegyek, mint például a mindenkori hazához való alkalmazkodás igyekezete, sohasem engedményeket téve a nacionalizmusnak, az alapelvek elfogadása, ugyanakkor konkrét helyzetekben a vélemények szabadsága és mindenféle egységesítés elutasítása az egész világban szétszórt gyülekezetekben. Ezekkel az állásfoglalásokkal szemben korunk nem lehet közömbös.

Ma a karaimság valószínűleg alig több pislákoló parázsnál; vannak, akik máris szeretnék kihunytnak látni. De ebből a parászból minden ellenállás ellenére új láng fog életre kapni. A belátható megújulás bizonyára nem a régi formáknak megfelelően fog történni: új formák keletkeznek majd, melyekben a vallásos gondolat ugyanolyan erővel fog felizzani, mint a múltban.

Kissné Reimann Éva fordítása

A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében látható aranyszarvas figurát - amely eredetileg fejedelmi pajzsdísz volt - egy i.e. IV. századi szkíta településen találták meg. A lelet a szkíta mitológiának a magyar csodaszarvas legendához igen hasonló eredetmondájára vezethető vissza. Agancsa áttételesen koronaként, életfaként, az éltető nap sugárkoszorújaként egyaránt értelmezhető. A zöldhalompusztai lelet végsőkéig kiérlelt, művészileg tökéletes ábrázolása az erőnek, méltóságnak, magabiztosságnak, tekintélynek. Ezt választotta védjegyéül a Magyar Hitel Bank Rt.

MAGYAR HITEL BANK RT

az érték forrása

Gördülékeny szolgáltatás!

**AMIKOR MEGALAKULTUNK, AZ A CÉL VEZÉRELT MINKET,
HOGY ÖNT KISZOLGÁLJUK. MA AZ, HOGY EZT A LEGJOBBAN TEGYÜK.**

AZ ÖN RENDELKEZÉSÉRE ÁLLUNK.

HA BÁRMILYEN ÁRUT KAP, VAGY KÜLD.
KÖZÜTI SZÁLLÍTMÁNYOZÓ EGYSÉG
TELEFON: 251-3000
FAX: 252-6164
GYŰJTŐ SZÁLLÍTMÁNYOZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-3811
FAX: 157-3011
MARKETING INFORMÁCIÓ
TELEFON: 251-3934
FAX: 252-5778

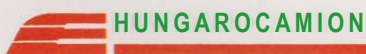
AKÁR TÚLSÚLYOS VAGY TÚLMÉRETES

SZÁLLÍTMÁNYÁT IS BIZTONSÁGGAL CÉLBA
JUTTATJÁK FUVAROZÓINK.
SZÁRAZÁRUS FUVAROZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-4488, 157-5111 FAX: 157-3735
HŰTŐÁRUS FUVAROZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-0925 FAX: 157-4016
SPECIÁLIS FUVAROZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-3630, 157-3327 FAX: 157-4016
HUNGAROCAMION SPEZIAL TRANSPORT
TELEFON: 177-8618 FAX: 177-8808

EURÓPA ÉS KÖZEL-KELET 20 ORSZÁGÁBA

ELSZÁLLÍTJUK KÜLDEMÉNYÉT, EBBEN
KITERJEDT KÜLFÖLDI ÉS BELFÖLDI IRODA-
HÁLÓZATUNK IS SEGÍTSÉGÜNKRE VAN.
MEGTALÁL MINKET BÉCSBEN,
ANTWERPENBEN, BERLINBEN,
HAMBURGBAN, PÁRIZSBAN, LONDONBAN,
MILÁNÓBAN, TEHERÁNBAN, BAGDADBAN,
HÁGÁBAN, MALMÖBEN, MÜNCHENBEN,
MOSZKVÁBAN, ISZTAMBULBAN,
KOPERBAN ÉS RIJEKÁBAN.

**MI VALAMENNYIEN AZON DOLGOZUNK,
HOGY ÖN ELÉGEDETT LEGYEN, AMIKOR SZÁLLÍTMÁNYA CÉLBA ÉRKEZIK.**

 HUNGAROCAMION

„MAGYAR IZRAEL”

Szubjektív beszámoló

Izrael, Szentföld, Jeruzsálem... Bibliái nevek, fogalmak - s főleg a hallatukra (olvastukra) föltároló képzelet filmje, misztikus világa. Ez a világ, ez a táj: *benső*.

A majd kétezer éve egymásra rakódó képzelet - azóta, a kereszténység első századai óta ábrázolják, értelmezik vizuálisan a két könyv történeteit, eszméit - szervesen keveredik, alkot kultúrát, és születik újjá a „északfok, titok idegenség” - egyedi „olvasókban”; a Szövetségek folyamatosan új szerződő partnerei *hitében*. A benső tájak felszíne: a mai, modern Izrael. Kapu két világ - a valóságos és ama hiten épülő - között. Léte, még félévszázados-se történelme a Messiást vajúdí apokalipszis után - vagy folyamatában - maga is csoda. Előleg. Ígéret. Ama nagy nap, állapot ígérete: „*Nem ártanak és nem pusztítanak sehol szentségemnek hegyén, mert teljes leszen a föld, az Úr ismeretével, mint a vizek a tengert beborítják. És leszen ama napon, hogy Isai gyökeréhez, aki a népek zászlója leszen, eljönnek a pogányok, és az ő nyugodalma dicsőség leszen.*” (Ézsaiás 11. fejezet, 9-10. vers.)

A földrészek és nagyhatalmak ütközéspontján, kultúrák és vallások mezsgyéjén - tehát a földkereskég virtuális *szívében* — elhelyezkedő egyszerre evilági és szellemi, apró kiterjedésű, közel-keleti ország egyik csodája, hogy benne a föld szinte minden nációnja megtalálja a maga Izraeljét.

Így van *magyar Izrael* is. Sőt — ez is bizonyíték-üzenet a két sorsában, helyzetében és egyediségében oly azonos (s ezért történelmében oly tragikus végkifejletű) nép misztikus, küldetéses kapcsolatáról - ez a magyar Izrael a maga rejtőzködő, voltában, a létező Izrael meghatározó alapja.

Izrael lakosságának közel egy tizede - 250-300 ezer fő - az egykori Nagy-Magyarországról származik. Nemegyszer megtörtént, hogy bárati társaságban, kávéházi asztalnál alkalmi társaim az egész békebeli Magyarországot „képviselték”. Ki a Felvidékről, ki a Vajdaságból, ki Erdélyből, ki Kárpátaljáról vagy az „anyaországból” származik. De ma-

gyaros akcentusom miatt megszólított már etióp szépség is, akinek szülője Kiskunhalasról jött. Nemcsak a magyarságukat, de ezen belül a szülőföldjük jól körülírható karakterisztikumait is őrzik. Tehát összeségükben a történelmi Magyarországot.

„Ismerd meg egy ország zsidóit, és a karakterisztikumig desztillálva megtalálod bennük az illető országot” - mondja egy megfigyelés. Ez fokozatosan érvényes a „magyarokra”, akiknek az asszimilációs nehézségeik, a magyar nyelvhez és kultúrához való különleges viszonyuk - irracionális *szerelemük* - legendásan közismert.

Magának a zsidó államnak az eszméje is a Budapesten született és érettségizett *Herzl Tivadar* (1860-1904) agyából pattant ki, legközelebbi harcostársa, majd mozgalmának továbbvivője *Max Nordau* is a magyar fővárosban látta meg a napvilágot. De Herzl előfutárai és feltehetően gondolatainak inspirálói is magyarok voltak; *Jehuda Slovo Akalay* (1798-1878) és *Natonnek József* (1813-1892). Az első palesztinai települést, Petah Tikvát (a Remény Kapuját) is magyarok, a híres váci rabbi, David Silberstein tanítványai alapították 1870-ben. Akár az egyik legrégebb, Jeruzsálem városfalán kívül épült negyedét, a Meá Seárinot (a Száz Kaput) 1872-ben, amit annak egy része lakóiban és nevében mai is őriz: Bátei Hungariát (Magyar házak). Az MTA nyelvészeti csoportja a hatvanas években kutatóexpedíciót küldött ide, hogy a reformkori nyelvünket tanulmányozza, mert az egyedül itt maradt fent teljes tisztaságában. Izrael magyar, második világháborús hőse, Szenes Hanna nevét is majdnem minden városban őrzik az utcanevek.

A nagyvilág leginkább az izraeli politikusokat, hadvezéreket ismeri, s egy szűkebb réteg még az írókat is (Amos Oz-t, A. B. Josuát, David Grossmant és Karinthy héber adaptálóját, Efrájim Kishont, azaz Kishont Ferencet) is számon tartja. Közülük szinte egy sincs magyar. (Noha a frissen hatalomra került Munkapárt főtitkára, az új kormány

ipari és kereskedelmi minisztere *Micha Haris*, temesvári születésű magyar - a választások éjszakáján magyarul nyugtázta gratulációmát.)

A „magyarok” a társadalom középrétegeiben helyezkednek el, akár kibocsátó országukban. S ezen belül is az értelmiségi pályákon, a művészeti és az egyetemi életben. Gershon Scholem, Martin Buber legfontosabb kollégái, tanítványai döntő többségében mind magyarok voltak. Akár a Jeruzsálemi Héber Egyetem alapítói és meghatározó professzorai. Az Izraeli Akadémia szellemtudományi szekciójában is a „magyar maffia” a döntő súlyú, és az Izrael Díj (az ottani Kossuth-díj) kitüntetettjei a szellemtudományok terén szintén nagyrészt magyarok. David Giladi nemrég magyarul is megjelent könyvében - *Pesti mérnökök Izrael magyar építői* - föltárja, hogy a húszas évek Palesztinájának infrastruktúráját - az utakat, az elektromos telepeket, a csatornázást, a modern Tel-Aviv és Jeruzsálem fontos épületeit - mind magyarok tervezték és építették.

S persze a magyarok - itt is - a szélsőségek népe: a leghagyományosabb ortodox zsidók tömegei is Magyarországról származnak (egy részük magát az államot sem ismeri el, mivel szó szerint veszik a Tant, s ezért nem érzik jogosultnak az államalapítást a Messiás eljövetele előtt), városnegyedeik a jeruzsálemi Mea Searim, és a tel-avivi Bné Brak a kelet-európai gettószigetet idézik újra. Szigetet, amely Európában Atlantiszként süllyedt el, s a megmaradt uszadékfákból (túlélőkből), emlékkincsekből épült itt újjá.

Hogy újra felfedezzük, szembe-süljünk vele - tükrein keresztül magunkkal ide kell zárndokolnunk. Még nem késő. Mert miután ez az Atlantisz egy történelmi pillanatra kibukkantotta fejét - a régi, s a *régi-ségében* teljes magyar zsidóság, s abban is a magyarság képét - az öt elnyelő viharból, napról napra (az Új Kelet, az izraeli magyar napilap halálozási rovatából is nyomon követhetően) végleg az emlékekbe süllyed.

A Fisch házaspár – Debrecenből –, az izraeli magyar közélet jeles szereplői. Ők vezetik a jeruzsálemi Hug Joczé Hungáriát (a Magyarországról származók körét). Külön imaházuk és kultúrtermük: életük van, ahol az utóbbi négy-öt évben sok jeles magyarországi művész, közéleti személyiség is megfordult előadóként. „Zsidó vagy nem zsidó, mi mindenkit szívesen látunk, mindenkinek segítünk” – ez Fisch bácsi jelszava

A vizsnyicei rebe (nem rabbi, rebe, azaz csodatévő, haszid rabbi) Nagyváradról tette át udvarát Bné Brakba. Nemcsak többezres hívőtáborát irányítja innen, hanem az izraeli politikát is: a Tóra Bölcsőinek Tanácsa tagjaként részt vesz abban a döntésben, hogy a mérleg nyelvét betöltő vallásosok népe, a jobb- vagy baloldali pártok kormányalakítását támogassa

A Mea Searim negyedben, a „Magyar házak” olaszos csendélete. Az utcatábla felirata: a falak őrzői közösségének „magyar házak” negyede

Jeruzsálem polgármestere, Teddy Kollek szintén magyarországi — nagyvázsonyi - születésű. Idén ünnepelte hivatalba lépésének huszonötödik évfordulóját. Az ő hivatali ideje alatt egyesült a város, és vált félmillió fővárossá. Ennek ellenére a soknemzetiségű és vallású város szinte valamennyi polgárát személyesen ismeri

Blum bácsi - Tiszadobon volt szekeres fuvaros - a „lülef”-et, a Sátoros ünnep fő kellékét, a pálmaágot vizsgálja (ha a minősége hibás, nem kóser - nem tiszta - az ünnep). Mellette legfiatalabb lánykája - a tíz közül -, sajna, azóta már elment

A Cion hegyén - Dávid sírja és az Utolsó vacsora színhelye -, tőszomszédságában a Pusztulás pincéje, ahol emléktáblát állítottak a lerombolt közösségeknek. Igen sok közöttük a magyar

Sanyi, velem egyidős pesti srác nyolc éve öltözött be a szatmári haszidok ruhájába - „rendjébe” - . A Mea Searim piacán árul és javít órákat. Ha újból a Szentföldön járok, egy Fonográf-kazettát kell vinnem neki

Ansel Braun bácsi - egykori csengeri földbirtokos - a szombati gyertyákat készíti elő a minden heti ünnepre

Braun bácsi felesége Jungreisz lány. Ez a család körülbelül annyit jelent a magyar zsidó világban, mintha valaki az Esterházy családból származna. A régi Magyarország ortodox rabbijainak több mint a felét adták. Ez a születés még Jeruzsálemben is rangnak számít. Mellette legidősebb fia – még Magyarországon született, kilenc fia és unokája is van már. Együtt szöktek ki 1946-ban a miskolci pogrom híre után

Az ünnepi sátorban – Sátoros ünnepekkor a valóságos zsidó csak a sátorban eszik, iszik, alszik – a harmadik nemzedékkel, a Braun unokákkal a szerző. Számukra a magyarországi származás fávóli legendák – szépségek, nagy rabbik sírja és a borzalmak – forrása

A temesvári születésű Ezra Fleischer a Jeruzsálemi Héber Egyetem költészet professzora - a középkori héber költéssel foglalkozik -, akadémikus, Izrael-díjas, és néhány éve a Zsidó Tudományok Nemzetközi Társaságának elnöke. Mielőtt az országba érkezett, négy évet töltött cionizmusért a román börtönökben (ebből kettőt magánzárkában). A magyar költészetből sokezer verssort tud kívülről - csak József Attiláig képes befogadni -, és ez az egyetlen nyelv (a végtelen gazdagsága miatt), amelyről nem tud héberre fordítani

Jakov Katz a zsidó szociológia és történelemtudomány díszjele! Pápa mellett, Magyargencsen született ortodox családban. A legkitűnőbb jesivákat járta végig (szünetekben Karinthyt olvasott), majd a frankfurti vallásos főiskolán tanult. Itt egy másik magyar zsidó, Mannheim Károly hatására a modern társadalomtudományokkal kezdett foglalkozni. A Jeruzsálemi Héber Egyetem egyik alapítója, később rektora. Martin Buber, Gershon Scholem barátja és kollégája. Mindenki „német”-ként ismerte. Az utóbbi években hirtelen újjáéledt számára a magyar nyelv. Nemrégiben fontos tanulmányt tett közzé (Múlt és Jövő 91/1), anyanyelvén, a hazai neológia és ortodoxia kettéválásáról. Most nyolcvanhat évesen könyvet ír erről a témáról.

A NAHARIYAI MAGYARUL BESZÉLŐK KLUBJA

TISZTELETTEL

MEGHIVJA

AZ ORSZÁGOS SZAVALÓVERSENY

DÖNTŐJÉRE

AMELY 1992 JANUÁR 7 - ÉN DÉLUTÁN 16.00 ORAKOR

PONTOSAN KEZDŐDIK

klubhelységünkben Sdr. Gaaton 16.

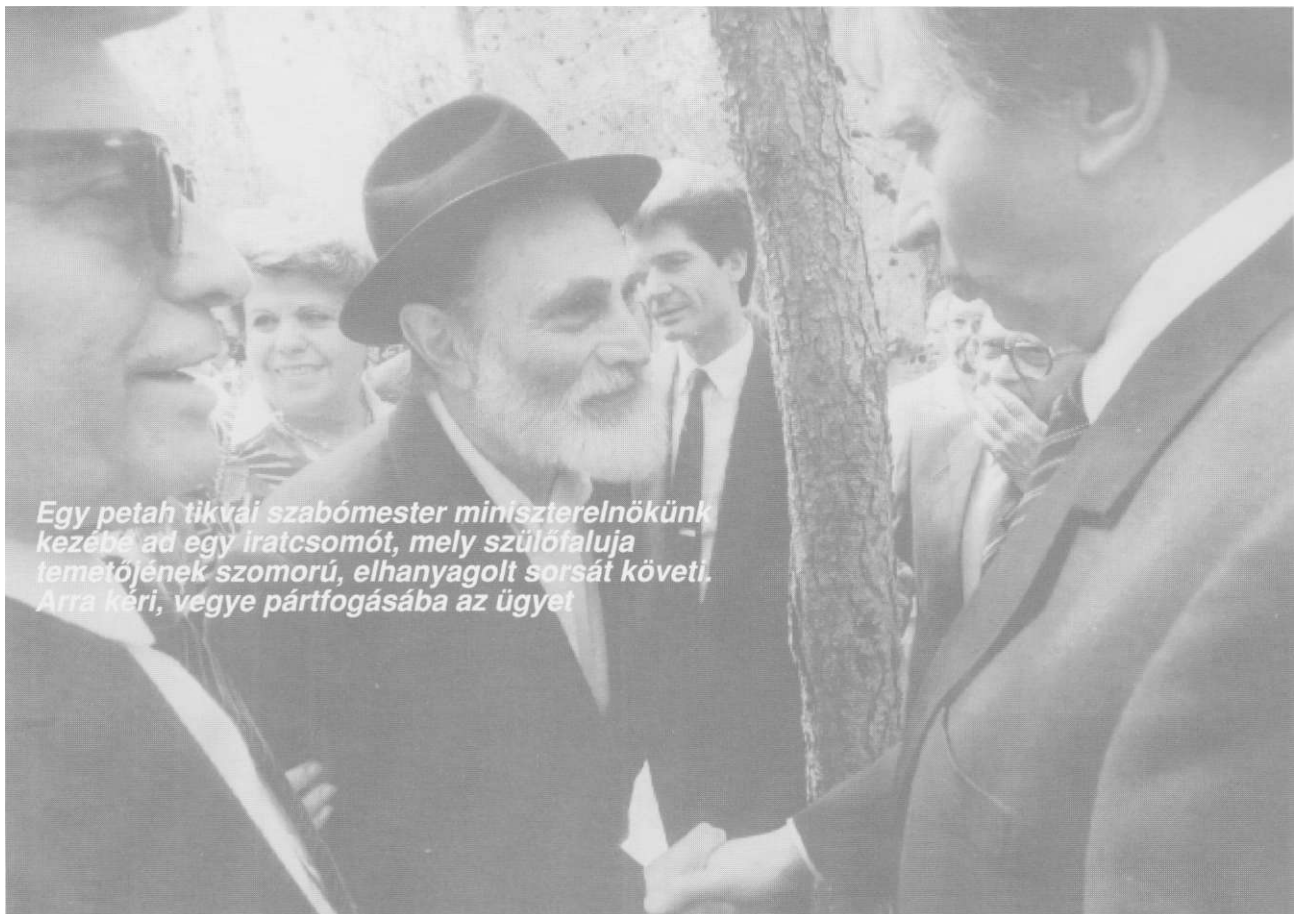

II

A szavalóverseny döntőjének résztvevői és az általuk szabadon választott versek névsora :

1. AJTAI EDITH *Herzlia*
Szabolcsi Lajos : " Zsidó ének "
Zsoldos Andor : " Huszonnégyen voltak "
2. ENGEL ÉVA *Haifa*
Véssi Endre : " A mama "
SzépErnö : " Gyermekjáték "
3. GERENDÁS ILDIKÓ *Nahariya*
Kiss Jozsef : " Rab asszony "
Gizskalay János : " Uj tavasz elébe "
4. HORVÁTH GYÖRGY *Akko*
Pollák Mirjam : " S lesujt a tiz csapás "
Kiss Jozsef : " Eredj aludni "
5. KLEIN ELLA *Akko*
Várnai Zseni : " Egy gombnyomás "
Rubin Ferenc : " Nem leszünk többé bűnbakok "
6. KUN ERZSÉBET *Kfar Saba*
Gizskalay János : " Messiás heroldja "
Gát Jákov : " Kirobban a gyermekszertet "
7. MANDEL KATALIN *Nazaret Iliit*
Kiss Jozsef : " Simon Judit "
Heltai Jenő : " Vén kocsis dala "
8. SCHNAPP LEA *Haifa*
Jevgenij Jevtusenko " Babi Jár "
Naschitz Frigyes fordítása
Patay Jozsef " Holt-tenger vára "

3

Egy petah tikvai szabómester miniszterelnökünk kezébe ad egy iratcsomót, mely szülőfaluja temetőjének szomorú, elhanyagolt sorsát követi. Arra kéri, vegye pártfogásába az ügyet

A szerző
felvételei

Nagy Károly

ANYANYELVI KONFERENCIA NEMZETKÖZI MAGYAR EGYÜTTMŰKÖDÉS

Ezen az őszön kimondhatjuk, hogy az Anyanyelvi Konferencia néven huszonnégy éve munkálkodó nemzetközi mozgalom megméretetett, és továbbra is szükségesnek, fontosnak találtatott. Új résztvevőkkel is gazdagodva, új szervezeti formát választva, új feladatok szolgáltatását is vállalva: szükségesebb és fontosabb, mint valaha.

Esztergomban döntött így kétszáz magyar értelmiségi, aki öt földrész huszonnégy országából érkezett az augusztus 12. és 15. közt tanácskozó VII. Anyanyelvi Konferenciára.

Az, hogy akik részt vettek, két tucatnyi ország lakói: tragikus történelmi szétszórattatásunkról tanúskodik. Az viszont, hogy együttműködést vállalt a magyarországi, a horvátországi és a belgiumi tanár a kazahsztáni, az argentinai, a franciaországi és a belgiumi egyesület vezetőivel: a felvidéki, az erdélyi, az angliai és a németországi író a kárpátaljai, az ausztriai és az amerikai lelkésszel; a svédországi, a vajdasági és az észtországi nyelvész a szlovéniai, a litvániai, az ausztráliai és a kanadai tanítóval; az a világ mintegy tizenhatmillió magyarországi integrálódási szándékát példázza. Közösen vállalt feladatukat pedig így fogalmazták meg konferenciájuk zárónyilatkozatában: „továbbra is a magyarság anyanyelvének, kultúrájának, nemzeti tudatának és összefogásának szolgálata.”

✱

Azért „továbbra is”, mert megindulása óta erre a szolgálatra törekedett az anyanyelvi mozgalom. Ahogy Bárczi Géza mondta az első, 1970-es konferencia megnyitásakor Debrecenben: „Az anyanyelv kovácsolja egységbe az öt világrészbe szétszóródott magyarságot”. Napjainkig érvényes az is, amit e konferencia záróülésén, összefoglalóul mondott 1970. augusztus 14-én:

„Két tényező biztosíthatja a magyarság fennmaradását idegen nyelvterületen. Az egyik a tömeges együttélés, ahol a mindennapi élet magyar környezetben zajlik, a másik a töretlen magyar öntudat. Az első nem tőlünk függ, számos tényező határozza meg... A másik azonban részben rajtunk is múlik... Ezt a magyar öntudatot kell felébresztelnünk, fenntartanunk, növelnünk. S ennek eszközei: a nyelv, az irodalom, a művészet, zene, ének, tánc, színjátszás, s a magyar történelmi tudat ápolása.”

✱

„A magyarság fennmaradása idegen nyelvterületen”, „magyar öntu-

dat” — a fogalmak ekkor és még majd húsz évig a Szovjetunió és helytartói egyik sarkalatos tézisével szegültek szembe, amely szerint „a fő veszély: a nacionalizmus”. (Ma is akad a Kárpát-medencében, és másutt is, aki a magyar szolidaritás vállalóit „kultúrnationalistákként”, „szeparatistákként” „magyaristákként”, „hungarokratákként”, aposztrofálja: lelke rajta...) A diktátorok persze azt nevezték nacionalizmusnak és nacionalistának, amit és akit akartak, de torz definícióikat iskolák és prédikációk megszüntetésével, írások, könyvek, filmek cenzúrázásával és betiltásával, de még rendőrségi üldözéssel és börtönnel is hatályosították ezekben az évtizedek-

Nagy Károly

szociológus, egyetemi tanár

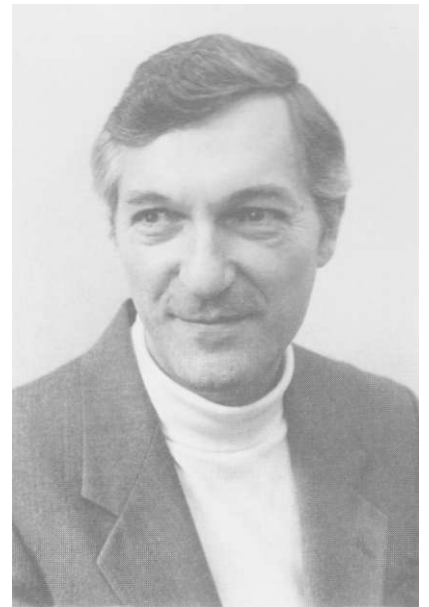
1934-ben született Nyíregyházán. Az ottani Tanítóképző elvégzése után egy környékbeli tanyai, majd egy baranyai általános iskolában tanított. 1956 októberében az erdősmecskői forradalmi nemzeti tanács egyik vezetőjévé választották. 1956. november 13-án hagyta el Magyarországot, azóta az Egyesült Államokban él.

1962-ben a Rutgers egyetem pszichológiai szakán B.A. diplomát szerzett. M.A. diplomáját 1966-ban, doktorátusát (Ph.D.) 1970-ben szerezte meg szociológiából a New York-i New School for Social Research egyetemen.

1960-ban egyik alapítója és huszonöt évig egyik tanítója volt a Magyar Öregdiák Szövetség New Brunswick-i hétvégi magyar iskolájának. 1965-ben egyik kezdeményezője volt, 1970 óta egyik vezető szakembere az Anyanyelvi Konferenciának, tankönyveinek egyik lektora, folyóiratainak egyik szerkesztője.

1965 óta tanít a Rutgers egyetemen, 1968 óta a Middlesex County College tanára, 1975 óta professzora.

Angol és magyar nyelvű tanulmányai, esszéi, cikkei 1965 óta jelennek

meg amerikai, magyarországi, kanadai, németországi, franciaországi könyvekben, tudományos és irodalmi folyóiratokban.

Szerkesztésében jelent meg 1991-ben angolul Bibó István legfontosabb tanulmányainak, írásainak 591 oldalas kötete: *István Bibó: Democracy. Revolution, Self-Determination.*

ben. Az Anyanyelvi Konferencia programjainak működtetése sem volt akadálymentes e körülmények között.

A Konferencia adminisztratív szerve Magyarországon a Magyarok Világszövetsége volt, mely 1988 júliusáig a kommunista pártállam külügyminisztériumának egyik szervezeteként működött. (A Magyarok III. Világkongresszusa során - Budapest, augusztus 18-21. - megújult a Magyarok Világszövetsége is: zárónyilatkozata szerint pártoktól és kormányoktól független szervezet lett az összmagyarság érdekei szolgálatában. A VII. Anyanyelvi Konferencia résztvevői zárónyilatkozatukban kimondták, hogy egyesülettük együtt kíván működni a Magyarok Világszövetségével és más azonos célú egyesületekkel Magyarországon és külföldön egyaránt.) Mint ilyen, a diktatúra mindenkori érdekeinek próbált érvényt szerezni az anyanyelvi mozgalom életében is. Nem volt könnyű dolga, mert az Anyanyelvi Konferencia nyugati állampolgárai fölött nem volt hatásköre, így a nyugatiaknak nem kellett kompromisszumokat kötniük. A magyar kormány legfeljebb az országba való beutazásukat tilthatta meg, de például szólásszabadságukat már nem. A magyarországi ellenzéki értelmiséggel való rendszeres találkozásait sem, és a honi szakemberekkel közösen készített tankönyvek, tananyagok, folyóiratpéldányok, közösen szervezett gyermeknyaralató és tanárképző tanfolyamok kommunista pártpropagandától való mentességét sem. Élve a viszonylagos „diplomáciai immunitásukkal”, a nyugatiak közül többen állandó témaként hangoztatták a konferenciákon az akkor tabuként tiltott magyar sorskérdéseket, például a Kárpát-medence magyar kisebbségei elnyomottságát (és azt, hogy az Anyanyelvi Konferenciákon való részvételük elengedhetetlen), az 1956-os forradalom tényeinek meghamisítását, a nemzeti függetlenség, szabadság, demokrácia hiányát. A Konferencia eddig elkészült öt tankönyve és számos egyéb taneszköze pedig nemcsak hogy propagandamentes, de pedagógiaiilag és módszertanilag modern és aktivizáló, kulturális „mikrokozmoszt” nyújt, példatárát a világ tel-

jes magyar irodalmából meríti és - a Kádár-rendszer iránti elfogultsággal nemigen vádolható Kovács Imre 1980-ban, New Yorkban bekövetkezett halála előtt megjelentetett írása szavai szerint - „nemes, veretes hazafiság hatja át”.

Azt viszont érvényesíteni tudták a Kárpát-medence szovjetek ellenőrizte diktátorai, hogy saját állampolgáraik nem vehettek részt szabadon az Anyanyelvi Konferencia munkájában. Az 1977-es, budapesti konferenciára ugyan - követelésünkre - már kaptak meghívót a szomszédos országok szakemberei közül is néhányan - és attól kezdve egyesek el is jöhettek (az 1977-es, az 1981-es pécsi és az 1985-ös veszprémi konferencián tizenketten előadóként is, mások csak titokban, „betévedt turistaként”), - de szabadon először az 1989-es kecskeméti konferencián találkozhattunk csak egymással. Ekkor - és együtt - indítottuk el azt a folyamatot is, amelynek eredménye a mozgalom idei megújulása: függetlensége, demokratikus szervezete, érdekképviseleti, jogvédő feladatvállalása is lett.

Azt írtam bevezetőmben, hogy a nemzetközi magyar együttműködés szükségesebb és fontosabb, mint valaha. Ezért is. A jogvédelemért. A Kárpát-medence magyar kisebbségei veszélyeztetett helyzetben vannak. Magyar nyelvüket, kultúrájukat - magyar létüket, tehát - sorvasztás, tiltás, megszüntetés, etnocídium veszélye fenyegeti ma is, a rendszerváltások fordulatai óta is. Minden család a legveszélyeztetettebb tagja segítségére siet elsősorban. Ez a sürgető veszélytudat hatotta át esztergomi tanácskozásainkat is.

Az Anyanyelvi Konferencia új bizottságának *Anyanyelvhasználat, mint emberi jog* nyilatkozata - amelyet az esztergomi tanácskozás résztvevői jóváhagytak - magyarul (és angolul összefoglalva) a lapszám 86. oldalán olvasható.

És a nyugati magyar szigetvilág és szórványság magyarsága? Most, hogy már nem emigránsok, mi szerepük lehet a világ magyarsága csaldjának életében?

Most, amikor a közép- és kelet-európai rendszerváltozások végre független, szabad és demokratikus társadalmak újjáépítésének esélyeit tették lehetővé, körülnézünk mi, magyarok itt a Kárpát-medencében

és megkérdezzük azt is: kire, kikre számíthatunk a világban ahhoz, hogy lábadozásunk gyógyulásá, vajúdásunk egészséges születéssé válhasson? E kérdésre most a sok lehető válasz közül van egy, amelyik történelmünkben talán először adható, és ez: nincs talán a világnak egyetlen olyan országa sem, ahol ne élnének magyarok.

Nyugat-európai és amerikai szempontból nézvést ez azt is jelenti, hogy az oda „kitántorgott”, emigrált, menekült, szerencsét próbálni kivándorolt magyarság a tizenhatmillió magyarság egyfajta diplomáciai testületét is képezheti, amely jó esetben mozgósítható az összmagyarság érdekeinek képviselésére, hangoztatására, érvényesítésére is.

Ez volt az Anyanyelvi Konferenciának mint mozgalomnak egyik elindító célja is. Képesse tenni a nyugati országok különböző állampolgárságú magyarjait - és gyermekeiket is - arra, hogy úgy vállalják a magyarság érdekeinek külföldi képviselését, hogy tudják is, hogy mit képviselnek, mert megtartották magyar nyelvüket, kultúrájukat, tájékozottak a magyar múlt és jelen kérdéseiben. Ehhez műhelyek kellenek, magyar iskolák, szervezetek, egyházak, újságok. Ezek munkájának szakszerű támogatása továbbra is feladata az Anyanyelvi Konferenciának.

✱

Az esztergomi tanácskozás résztvevői úgy döntöttek, hogy az Anyanyelvi Konferencia nevét kiegészítik ezzel: *A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága*. Hatvan tagú választmányt választottak, amelynek tagjai közül húszan magyarországiak, húszan a Magyarországgal szomszédos, további húszan pedig nyugati országok polgárai.

Elnöknek Pomogáts Bélát választották meg, társelnöknek Gál Sándort (Csehszlovákia), Kántor Lajost (Románia), Lázár Oszkárt (Svédország) és Nagy Károlyt (Egyesült Államok). Alelnök: Kolczonay Katalin (Budapest).

✱

Hadd hozzam itt, az Európai Utasban nyilvánosságra - úgy is, mint történelmi dokumentumot és úgy is, mint egyszerre a folytatás és kezdet ígéretes programját - a Társaság alapítólevelét:

(Folytatás a 85. oldalon)

With Europe opening its doors to foreign investment, Hungary is the new centre for Pan-European business. Whether you want to get acquainted with the possibilities of the country or you have already had any relations, MALÉV Hungarian Airlines is today's choice for Business Travel into Hungary.

When you are facing difficult talks, a calm and problem-free flight is a must. MALÉV's new Business Class, named Sky Club, provides the perfect environment for you to travel in style and comfort.

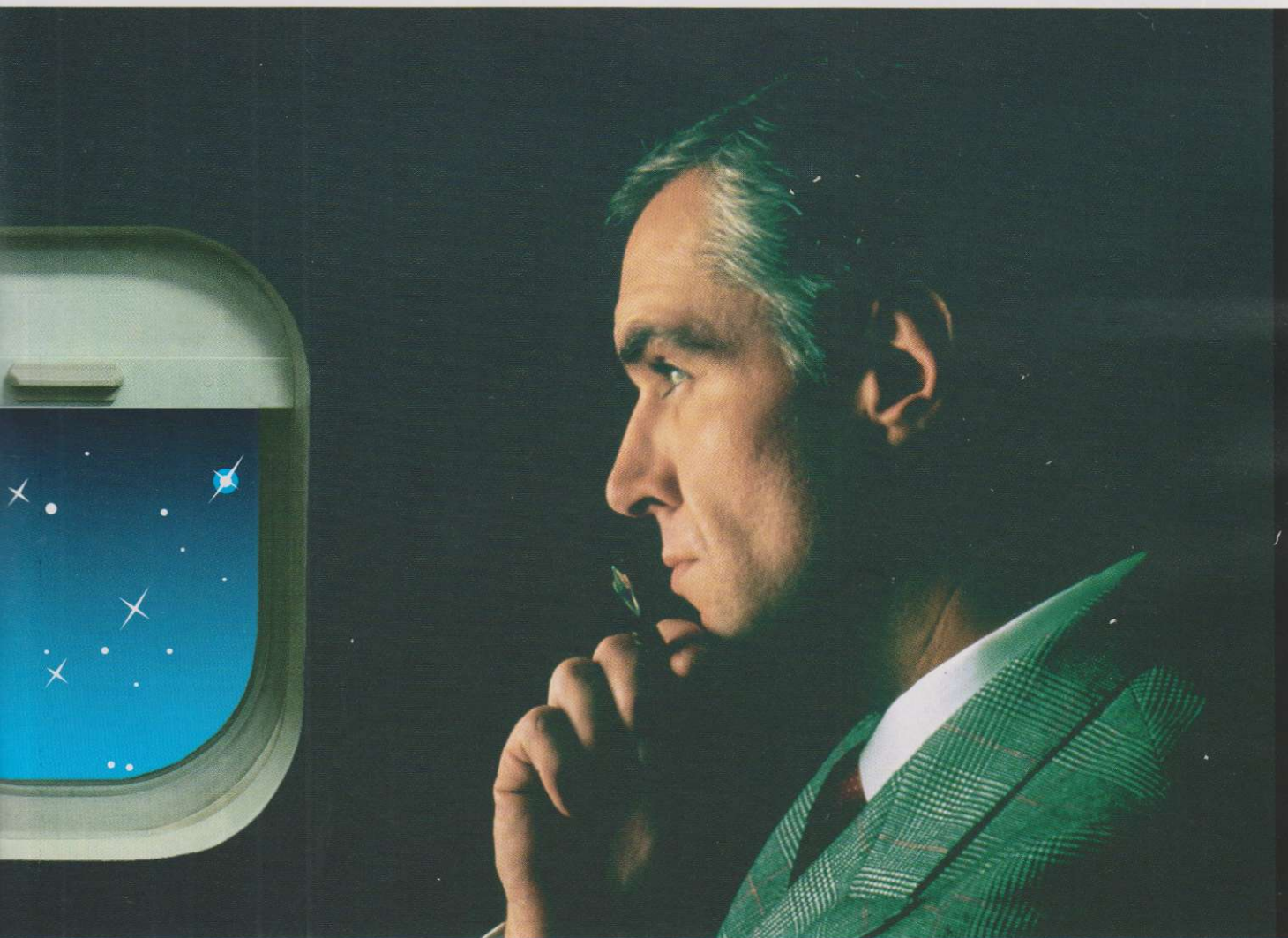

FOTO: BUENOS DIAS

S K Y C L U B

MALEV Hungarian Airlines

1990-91-ben
az Európai utas
törzshelye
a Kéhli vendéglő

1036 Budapest
Mókus u. 22.
Telefon: 188-6938

MENÜ

A
KÉHLI
vendéglőben

Forró Fazék velősesonttal

- Húsosfazekunkban zafos marhahús fő, sáfránnyal és kakukkfűvel, zamatos leves-zöldség, gombák, és egy békebeli forró velőscsont társaságában. Fokhagymás pirítóskenyérrel tálaljuk. -

Szindbád margitszigeti étke

- Krúdy úr kedves hőségnek kedves étele e fűszeres csibemájjal töltött sertésfülé, császárszalonnába göngyölve és sütve, - tálaláskor tejszínes paprikás gombamártással öntözve, rántott vereshagymakarikákkal és zöldmetélttel tálalva. -

szeptembertől
VASÁRNAP IS
NYITVA:
családi ebédek,
este
meghívott zenekarok

AZ ANYANYELVI KONFERENCIA - A MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA ALAPÍTÓLEVELE

Az Anyanyelvi Konferencia - A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága független egyesület, amely a világ bármely részében - különösen a kisebbségekben - élő magyarság magyar anyanyelvének, kultúrájának megtartását, művelését, fejlesztését szolgálja.

Feladatait elsősorban kulturális és pedagógiai tevékenysége által végzi. Ennek a tevékenységnek a körébe tartoznak az időszaki tanácskozások és konferenciák, az oktatási és kulturális gyermek- és ifjúsági táborok és tanfolyamok, a diákcseré-mozgalom, a pedagógusok, könyvtárosok, levéltárosok, újságírók és a nemzeti kultúra fenntartását és továbbadását szolgáló más szakemberek képzését, továbbképzését elősegítő tanfolyamok és találkozók, szakelőadók kiküldésének és cseréjének megszervezése, továbbá tankönyvek és más kiadványok, valamint a Nyelvünk és Kultúránk című negyedéves folyóirat

megjelentetése. Feladatának tekinti a céljainak megfelelő tájékoztatást, valamint a magyar anyanyelv és kultúra megtartását és művelését, mint alapvető egyéni és kollektív emberi jogot védő tevékenységet is.

Az Anyanyelvi Konferencia együttműködik minden olyan hazai és határokon túli társadalmi, kulturális, tudományos, egyházi és ifjúsági szervezettel és intézménnyel, amely a magyarság nemzeti érdekeinek, nyelvének és kultúrájának védelmét és fejlesztését tekinti feladatának vagy az támogatja.

Az Anyanyelvi Konferencia abban a meggyőződésben vállalja feladatait, hogy a világ minden részében élő magyarság lelki és szellemi egységének helyreállítását, magyar nemzeti tudatának fejlődését szolgálja. Törekvéseiben a nemzet iránt érzett és vállalt felelőssége vezérli.

Esztergom, 1992. augusztus 15.

ANYANYELVI KONFERENCIA - A MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA NYILATKOZAT

Esztergomban, a VII. Anyanyelvi Konferencián 1992. augusztus 12. és 16. között találkoztak a világ minden táján élő magyar közösségek küldöttei, helyzetükkel kapcsolatosan jelentéseket hallgattak meg és dokumentumokat tanulmányoztak át. Megállapítják, hogy vannak olyan magyar közösségek, amelyek esetében a nemzetközileg elfogadott egyetememes emberi jogokat gyakran, súlyosan megsértik.

A kisebbségben élő magyar közösségek kulturális intézményei egyre súlyosabb állapotba jutnak, a gazdasági helyzet végveszélybe sodorja még azon művelődési fórumok némelyikét is, amelyek a totalitarizmus idején alakultak állami támogatással (pl.: a Kárpátalja kulturális intézményei a működésképtelenség szintjére süllyedtek).

A kisebbségek számára létfontosságú anyanyelvi iskolahálózat létrehozása, illetve működtetése hihetetlen akadályokba ütközik. A magyarság létérdekével ellentétes céloknak rendelik alá, az irodalom- és történelemtanítás többségi érdekek szerint folyik, utóbbi

kizárólag a többség nyelvén, a kisebbségi azonosságtudat kialakulását téve lehetetlenné. Az iskolahálózat csonka, a hatalom még Erdélyben sem teszi lehetővé a magyar nyelvű oktatás teljes vertikumának a létrehozását az óvodától az egyetemig, nincs magyar nyelvű felsőoktatása a kisebbségi magyarságnak ott sem, ahol ennek sok évszázados hagyománya, előzménye van.

Diszkriminatív nyelvtörvény, illetve alkotmányos tiltások utalják százezres vagy milliós közösségek anyanyelvét másodrendű szerepbe, kizárólagosan családi, legjobb esetben kisközösségi szintű kommunikációs eszközzé degradálják (a Szlovákiában elfogadott nyelvtörvény szerint a hivatalos helynek számító kórházban a magyar orvos még anyjával is kizárólagosan szlovákul szólhatna munkája, a gyógyítás során).

A kisebbségi magyarságot napjainkban etnocidium, sőt bizonyos értelemben a genocidium is sújtja. A volt Jugoszlávia területén, elsősorban a Szerb Köztársaságban - lakosságbeli számarányát jóval meghaladó mértékben - kényszeríti az államhatalom a magyarsá-

got arra, hogy részt vegyen a délszláv népek testvérháborújában. Emiatt az ottani magyarság állandó félelemben él, magyar fiatalok, egész családok, sőt egyes falvak teljes lakossága kényszerül szülőhelyéről elmenekülni külföldre, illetve bujkál odahaza hontalanul és rettegésben. A fegyveres harcokban már eddig is tömegesen, lakosságbeii számhányaduknál nagyobb arányban veszítették életüket magyarok.

Az anyanyelv szabad használata egyetemes jog, ezért alkotmányosan kell garantálni. A volt totalitáris rendszer országaiban nem veszik figyelembe a nyugati demokráciák gyakorlatát a kisebbségek közjogi státuszának meghatározásában és biztosításában.

Az Anyanyelvi Konferencia résztvevői üdvözlük mindazon nemzetközi folyamatokat és politikai fórumokat, ahol, illetve amelyek keretében (pl. a helsinki utótálatkozókön, az Európa Parlament, az Európa Tanács kezdeményezte szakmai rendezvényeken) a kisebbségek helyzetével kapcsolatos jogalkotó munka folyik. Külön figyelmeztetünk az UNESCO által rendezett Emberi Jogok és Nyelvek Ertekezlete munkájáról kiadott zárójelentés (UNESCO, Párizs, 1992. július) megfogalmazásaira, tételesen az alapvető emberi nyelvi jogokról szóló egyetemes Charta számára készültjavaslat következő cikkelyeire:

- Minden személynek joga van elsajátítani, megtartani anyanyelvét.
- Minden személynek joga van külön segítségre ahhoz, hogy leküzdje írástudatlanságát (megtanuljon anyanyelvén olvasni és írni).
- Minden személynek joga van bármely nyelven szabadon kifejezni magát (amennyiben a másik személy azonos jogait nem sérti).
- Minden személynek joga van ahhoz, hogy azon a nyelven tanítsák, amely nyelvvel ő és családja azonosul.
- Minden személynek joga van igényt tartani arra, hogy megtanítsák annak az országnak a hivatalos

nyelvére, ahol ő állandó rezidens (ahol állandóan tartózkodik).

Az említett dokumentum szerint minden kisebbség számára biztosítandó minimális jogok: saját nyelve és nemzeti kultúrája művelésének joga; az anyanyelvű oktatáshoz való jog az óvodától az egyetemig; a nemzeti, vagyis kisebbségi területen való letelepedés és tartózkodás joga, ami magában foglalja az elűzés megtiltásának a jogát; nyilvános rendezvények és programok szervezésének a joga a kisebbség nyelvén; anyanyelvű tájékoztatáshoz, könyv- és folyóirat-kiadáshoz való jog a kisebbség nyelvén.

A kisebbségi magyar közösségeknek joguk van arra, hogy az anyanyelv használatának életfeltételeit folyamatosan és gátlás nélkül biztosítsák. „A nyelvi emberi jogok több más alapvető jog, elsősorban az anyanyelvű közoktatáshoz való jog, a gyermek személyisége fejlesztéséhez való jog, a szólásszabadság, továbbá a tájékoztatáshoz és a tájékozódáshoz való jog, valamint a választójog előfeltételeként értelmezhető.” (Az idézett UNESCO-jelentésből.)

Az Anyanyelvi Konferencia résztvevői ugyanakkor szükségesnek tartják, hogy a kisebbségben élő magyarok saját emberi jogaik alapján közvetlenül léphessenek fel nemzeti és nemzetközi fórumokon önnön érdekeikért.

Tanácskozásunk egyik következtetése az, hogy az egyes országokkal kialakítandó gazdasági és egyéb kapcsolatok létesítésekor szükséges, hogy nemzetközi fórumok, kormányok tekintettel legyenek a kisebbségi jogoknak az adott országban való érvényesítésére, ez hozzájárulna azon folyamat felgyorsításához, amelynek célja a kisebbségek helyzetének általánosan elfogadott nemzetközi, jogi kodifikációja.

Bízunk abban, hogy az új nemzetközi helyzetben, a kedvező általános világpolitikai folyamatban a magyarság is eljut abba a minden nemzet által remélt állapotba, amikor szabadon fejlődik, közösségei megerősödhetnek, önnön érdekeik és céljaik szerint alakíthatják sorsukat.

Esztergom, 1992. augusztus 16.

INTERNATIONAL ASSOCIATION OF HUNGARIAN LANGUAGE AND CULTURE STATEMENT ON THE HUMAN RIGHTS OF THE HUNGARIAN MINORITIES

(Condensed version of the Hungarian original)

During the Association's seventh quadrennial conference in Esztergom, Hungary - August 12-16, 1992 - the participating delegates, representing many dozens of Hungarian communities in the Carpathian Basin and in countries of several continents, assessed reports and documents concerning the Hungarian minorities in Czecho-

slovakia, in Carpatho-Ukraine, in Rumania and in Serbia. The conference's delegates have concluded, with grave concern, that the internationally codified universal human rights of these Hungarian minorities are being continually violated and that these human rights violations amount to systematic ethnocide, in some instances: genocide.

All institutions of these Hungarian national minority communities are endangered

- economically, because they are lacking the essential financial resources;

- culturally, because - in some countries - discriminative, chauvinistic policies and practices cripple their efforts to maintain, to re-establish or to open their Hungarian schools, universities, libraries, publishing houses, newspapers, periodicals, theatres, cultural and religious organizations and associations;

- politically, because "rule by the majority" is frequently applied in some areas as a discriminative weapon against the parties and organizations representing the rightful demands and expectations of the Hungarian national minorities.

In Serbia, the state forces the Hungarian minority population to participate in the civil war between the various Southern Slav groups. As a result, the large number of Hungarian casualties have heavily surpassed their demographic ratio. Massive numbers of refugees are forced to flee their homes in mortal fear and without the hope to return due to the "ethnic cleansing" practices in many regions.

The conference's delegates acknowledge with hope all those international programs which address the human rights of minority populations, such as the CSCE, the European Parliament and conferences, negotiati-

ons and policy planning processes of the European Council.

They regarded the July, 1992 UNESCO Human Rights and Languages Conference's proposals especially useful and important. The Paris conference's closing statement proposes a Universal Charter of Basic Human Language Rights, including the right for minorities to learn, teach and use their own native languages. According to the proposal these fundamental language rights are preconditions to being able to freely utilize voting rights and the freedoms of speech and information.

The delegates of the International Association of Hungarian Language and Culture's 1992 conference affirmed that

- the fundamental human rights - including the right to their own language culture - should be constitutionally guaranteed for all Hungarian minorities, and that

- the actual policies and practices guaranteeing or denying these fundamental human rights for Hungarian minority collectives or individuals should be one of the preconditional subjects of intergovernmental and other international negotiations and agreements, and that

- the process of the international legal codification of the human rights of minorities should be accelerated. ■

MÚLT ÉS JÖVŐ

A zsidó nő: hagyomány, párkapcsolatok, szerelem

Ezra Fleischer / A Debóra utáni első héber nyelvű költőnő

Naomi Segal / Midrás és feminizmus

Deborah Weissman / A zsidó nő; hagyomány és átmenet

Blo Greenberg / Feminizmus: jó ez a zsidóknak?

Judit Stora-Sándor / Évától a zsidó-amerikai hercegnőig

David Biale / A haszidizmus szexualitás-felfogásának változásairól

Gábor Miklós / A Shylocktól a Dybukig

Dália Rabikovics, Ora Átárjá, Fabó Kinga, Rapai Ágnes versei

Ámosz Oz / Bruck Edith és Odze György prózája

Zsinagógák

Szegő György / „Az Úr felépíti Dávid leomlott sátorát...”

Gábor Anna / Zsidó népi építészeti emlékek

Wirth Péter, az Európa Nostra-díjas építész

Gazda Anikó (1933-1990)

Sanders Iván / Zsidó reneszánsz Közép-Európában

Műmelléklet / Kass János Énekek Éneke

ZSIDÓ KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

A Múlt és Jövő zsidó kulturális folyóirat a két világháború közötti három évtizedes pályája után 1989-től megjelenik évente négyszer. A magyar és az azon kívüli világot zsidó szemüvegen keresztül nézi.

A folyóirat ebben az évben tematikus számokkal jelentkezett. A 92/1-es számban a zsidó nő történelmi, társadalmi és kulturális helyzetét vizsgálta, s ugyanebben a számban a zsidó népi építészetről, a zsinagógák és temetők sorsáról is közölt egy összeállítást.

A 92/2-es szám Jeruzsálem-különszám volt, a Szent Várost mutatta be a régészet, az irodalom, a költészet és a képzőművészet sok-sok oldaláról.

A 92/3-as szám a KIÜZETÉS témája köré szerveződött. Javarészt a spanyol kiűzetés köré - 500. évfordulója okán - de a Múlt és Jövő és a jelenkori történelem ezt sokkal univerzálisabban látja, veti fel. Így a volt Szovjetunió összeomlása vákuumban keletkező zsidó népvándorlás történelmi és irodalmi vonatkozásairól is olvashattunk, főleg az utóbbi két évben Izraelbe érkezett orosz írók, tudósok tollából. A kiűzetés-téma része a kárpátaljai zsidók sorsának utóbbi negyven éve vagy a szintén szét hulló Jugoszlávia szefárd zsidóságának végnapjai.

Mivel a spanyol zsidóság uralja ezt a számot, a ladino nyelvről, a középkori zsidó költészetéről, a balkáni szefárd zsidóság irodalmáról, költészetéről is közlünk tanulmányokat, illetve prózát és verset.

A folyóiratot az ismert terjesztési nehézségek miatt egyes budapesti könyvesboltokban és hírlapkiadószobákban árúsítják, de a megbízhatóbb előfizetés útján lehet hozzájutni. (Így olcsóbb, és leírható az adóalapból.) A Múlt és Jövő Alapítvány bankszámlái: MHB 222-20378 - (egy évfolyam 500 Ft), külföldre MHB 404-5162-941-31 (egy évre 40 dollár).

A szerkesztőség címe: 1066 Bp., Teréz krt. 30.
1399 Bp., Pf. 701/355.

A MORGEN TIZENÖT ÉVE

„Alsó-Ausztria Bécs szülőanyja” - tartja a mondás, de bátran állíthatnánk: Alsó-Ausztria az egész ország szellemi szülőanyja.

Ebben a tartományban alakult ki a Babenberg és a Habsburgok birodalma. itt mértek döntő csapást a törökökre, és itt érlelődött az a barokk lelkület, mely mind a mai napig élet-eleme az osztrákságnak.

Alsó-Ausztria sohasem csak földrajzi vagy közigazgatási alakulatként definiálta magát, hiszen elsősorban a kulturális környezet által lett a „Duna-vidék lelke”. Észak felé, Cseh- és Morvaországba nemcsak az ősi birodalmi utak vezetnek, a szláv, bajuvár és frank kultúrák egymást megtermékenyítő hatása mindkét irányban érvényesül. Az alsó-ausztriai hegyvidéken át nemcsak a só és a vas útja vezetett, hanem beáramlottak az alpesi hagyományok bizonyos elemei is. A keleten elterülő pannon síkság sohasem elhatárolódást, hanem sokkal inkább kihívást jelentett. A Lajta mentén született Joseph Haydn, akinek zenéje magába szívta az itteni táj és ember szellemét. Nála sosem bukkant fel a kérdés, hogy mi a magas- és mi a népi kultúra. Haydn elképzelhetetlen a paraszti kultúra, a népi melódiák nélkül. Ez a megbonthatatlan kulturális egység tükröződik Schubert zenéjének természetességében, Hugo Wolf dalaiban, valamint Mozart és Beethoven számos művében.

Éppenséggel napjaink és a közeljövő tendenciái mutatják, hogy a város és a vidék határai mindinkább elmosódnak, hogy egyre több városi ember telepszik le vidéken, és a vidékieknek egyre inkább szükségük van a városi piacra. Anya és leánya: tágas vidék és város, paraszti világ és modern ipar összetartozik, az integrációs folyamat már több éve zajlik. Tanúi vagyunk mindennek, ugyanakkor irányítani, kormányozni és láthatóvá is tudjuk tenni a folyamatot.

Igy tehát a legmegfelelőbb pillanatban jelent meg az „alsó-ausztriai kulturális folyóirat”, melynek címe egyben programja is: a kultúrát láthatóvá tenni, dokumentálni és irányítani, megérteni, mint a szellemi élet nagy egységét. Nagyra törő program, melynek egy figyelemre méltó szerkesztőségi gárda kötelezte el magát.

A *Morgen* 1977-ben alapították. Első főszerkesztője az 1930-ban Budapesten született, majd 1956-ban Ausztriába emigrált író, Sebestyén György volt. Ez is jellemző a *Morgen*-re: a vezető posztra egy olyan ember került, akinek a tág értelemben vett régió a hazája. Sebestyént publicisztikai tevékenységéért többször kitüntették, 1989-ben pedig az osztrák PEN-Club elnöke lett. 1990-ben egy alattomos betegség következtében hunyt el.

Azóta Hans Magenschab látja el a főszerkesztői teendőket, aki mellett, hogy újságíró, több történelmi monográfia szerzője is. II. Józsefről és János főhercegről, a Habsburgok zöld forradalmáráról szóló életrajza különösen sikeres volt. Magenschab egyúttal az alsó-ausztriai és a burgenlandi *Kurier*, Ausztria második legnagyobb napilapja fontos tartományi kiadásainak főszerkesztője is.

Az elmúlt tizenöt évben 83 *Morgen*-szám látott napvilágot. Tekintélyes mennyiség. A szerzők Ausztria és a szomszéd országok kulturális és politikai életének kimagasló személyiségei. A lista úgy hangzik, mintha Közép-Európa kulturális elitjének Ki kicsodájában tallóznánk: Umberto Eco, Peter Handke, Claudio Magris, Milo Dor, Václav Havel. Csoóri Sándor, Pavel Kohout, Friedrich Torberg, Helmut Qualtinger, Hugo Portisch, Hans Weigel. Ezen kívül olyan tudósok, mint Konrad Lorenz, Rupert Riedl, Viktor Frankl, Ervin Ringel; olyan zenészek, mint Gottfried von

Einem, építészek, mint Gustav Peichl és Hans Hollein, valamint politikai nagyságok, mint Bruno Kreisky, Rudolf Kirchschläger, Alois Mock, Erhard Busek, Karl Schwarzenberg és mások publikáltak a lapban.

A *Morgen* kiadója az Alsó-Ausztria Alapítvány. Ez a konstrukció az elmúlt tizenöt év tapasztalatai alapján jó megoldásnak bizonyult. Az Alapítvány célja humanitárius feladatai mellett az, hogy a kultúra átfogó fogalmának értelmében minél kevésbé bürokratikus támogatáson különböző szellemi áramlatokat, lehetőséget adjon tehetséges fiatal művészeknek és tudósoknak a bemutatkozásra.

Az Alsó-Ausztria Alapítvány kuratóriumában az ipar, a pénzvilág és az egyház neves képviselői foglalnak helyet, de részt vesznek a munkában a fontos érdekképviseleti szervek és a tartományi kormány képviselői is. A tanácsadó testületet képzőművészek, irodalmárok, publicisták, egyetemi oktatók és a médiumok képviselői alkotják. Ezekben a grémiумokban tehát lehetővé válik a találkozás. a problémák kölcsönös megértése, adott esetben az alkotó vita és mindennek hasznos „végterméke”: az együttműködés.

A *Morgen* e kétségkívül igényes feladat publicisztikai fóruma, mely nemcsak azt dokumentálja, hogy mi történik Alsó-Ausztriában, hanem az együttműködés minden formájáról és a kulturális életünk szempontjából fontos társadalmi tünetekről is átfogó képet nyújt.

Ezzel magyarázhatók, hogy a *Morgen* rendszeresen szervez szimpóziumokat, kongresszusokat, vitákat és bemutatókat. 1991 őszén például már külföldön, Csehszlovákiában, Pozsony mellett került sor egy *Morgen*-találkozóra, 1992 júniusában pedig a Duna-fesztivállal és az alsó-ausztriai tartományi akadémiával közösen rendeztek Kremsben közép-európai szimpóziumot, melyre a térség minden szegletéből érkeztek értelmiségiek. Itt alakult meg - a Római Klub mintáját követve - a Kremsi Klub. Azért is fontos ez, mert a közép-európai alapkérdések, a nacionalizmus, a kommunista múlt feldolgozása vagy a gazdaság szanalása az egész kontinens jövőjét meghatározzák. A *Morgen* élen akar járni a megoldási lehetőségek keresésé-

ben, és elsősorban a médiumok kérdéskörében kívánja előmozdítani az együttműködést. Fontos célkitűzése

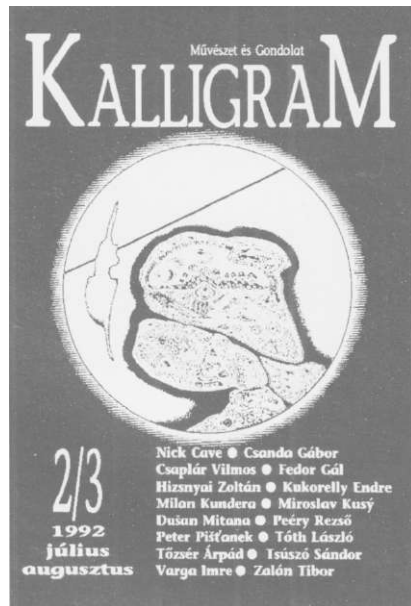
még a lapnak, hogy megtalálja a kapcsolatot Közép-Európa hasonló szellemiségű folyóirataival, együtt

képviselve így a humanitás és a demokrácia ügyét.

Pröhle Gergely fordítása

Grendel Lajos

A KALLIGRAMRÓL NÉHÁNY SZÓBAN

Valamikor a hetvenes évek derekán, a Madách Könyvkiadó szerkesztőségi értekezletén felröppent egy bátorítatlan mondat: „Indítsunk a már meglevő Irodalmi Szemle mellett egy másik folyóiratot is.” A bátorítatlan mondatot félnék hangon én bocsátottam ki, s nem arattam vele osztatlan sikert. Az ilyesmit akkoriban ellenforradalmi provokációnak is lehetett volna minősíteni. Kisebbség nagyobb „ellenforradalmi provokációktól” a Madách nem mindig riadt vissza, ám egy új folyóirat útra bocsátását nem tartotta időszerűnek. Józan ember örül annak, hogy az Irodalmi Szemle éppen csak megúsza a nagy tisztogatásokat, s a józan elme azzal is tisztában volt, hogy a munkásosztály élcsapata torkig van az írókkal, de még azzal a kevés számú irodalmi folyóirattal is, amelyet az élcsapat az olvashatatlanságig megszeledített. Az Irodalmi Szemle szerkesztői a lehetőségekhez mérten nagyvonalúak voltak, senkit nem akartak ki-rekeszteni a lapból, behúzták a nyakukat, vártak néhány hónapig (a vihar elültéig), aztán szabatáltak tovább, így ment ez hosszú ideig, egészen a bársonyos forradalomig. Új folyóirat-ról hallani sem akart senki sem.

Az 1989-es fordulatot követően az Irodalmi Szemle egész garnitúrája kicszerűsödött, ám új folyóirat indításának a gondolata meg sem fordult az írói fejekben. Hogy is fordult volna meg? Ezek a fejek megteltek világboldogító, forradalmi, mámoros, olykor igencsak zavaros, de semmi esetre sem irodalmi eszmékkel. Fölvirradt az írói szereptévesztések napja. s a mai napig nem alkonyult be neki. Mindenféle új lap indult, jó is, rossz is, független is, meg még annál is függetlenebb. Ezekben az években, egy rövid ideig tartó szereptévesztést követően, az Irodalmi Szemleben húztam meg magam, és szemtanúja voltam, amint a szlovákiai magyar irodalom addigi aleggységét szétrobbantották az egymásnak feszülő szemléleti ellentétek. Ez év elejére az Irodalmi Szemle szerkesztősége és a lap hajdani törzsgárdája közötti feszültség tarthatatlanná vált. Ezért született meg a Kalligram, úgy hogy közben az Irodalmi Szemle is megmaradt. Az átkos liberális koalíció és annak művelődési minisztere támogatta az új magyar folyóirat elindítását, majd elvázott a választásokon. Helyettük jött Mečiar, de a Kalligram is gúgyög már a gyerekágyban. Hogy meddig gúgyoghét még, az persze Mečiarékon is múlik, de hál' Istennek már nemcsak rajtuk.

Hajdanában, amikor még az élcsapat éltetésével kelt fel és nyugodott le a szlovákiai magyar nap, olykor el-elábrándoztam azon, milyenek is kellene lennie annak a folyóiratnak, amelyet a barátaimmal szerkesztenék. (Mennyi feltételes mód! Persze akkoriban élni is feltételes módban éltünk.) Más lett volna, mint a Kalligram. Közben én is megváltoztam egy kicsit, a barátaim is. És persze nagyot változott körülöttünk a világ is. Amaz régi, meg sem született folyóirat nemzedéki lap lett volna, a mi gúzsba kötött nemzedékünké. A Kalligram nem az. Talán szerénytelen-ség nélkül állíthatom, hogy ambiciózusabb vállalkozás. Nem hogy nemzedéki lap nem óhajtunk lenni, szlovákiai magyar lap is legföljebb an-

nak értelmében, hogy Pozsonyban jelenünk meg. A napjainkban Pozsony és Királyhelmec között születő magyar irodalomból azt a nem túl sok írást szeretnénk felmutatni, amely közel áll a szerkesztőség első-sorban a Nyugat és az Újhold szellemiségén, valamint a magyar és a cseh avantgárd irodalom művein is kolázott ízléséhez. Ahhoz a szemlélethez, amelyet nemcsak a pártállam nyomott el, hanem a szlovákiai magyar irodalmi konzervativizmus is, nem egy esetben karöltve az élcsapat ideológusaival. Örülnénk, ha a lap olvasói elé szlovákiai magyar irodalomnak és a szlovákiai magyar kultúra hagyományainak egy egészen más képe tárulna, mint amit eddig ismert - ha ugyan ismert. Botorság lenne továbbá ki nem használni azokat a lehetőségeket, amelyeket a szlovák és a cseh irodalom, művészet és gondolkodás közvetítése jelenthet. Egész sor kiváló cseh gondolkodó neve ismeretlen még a magyar nyelvterületen. Nemkülönb azoknak a szlovák költőknek és prózáíróknak a művei, akik soha semmilyen protokoll-listára nem kerültek fel. és ahogy a mostani politikai földcsuszamlásokat elnézem, egyhamar nem is kerülnek fel.

Végül hadd ne hivatkozzam a sok pólusú, mégis egyetemes és oszthatatlan magyar irodalomra! Semmi eretnokséget és kivetnivalót nem látok abban, hogy a Holmi, a 2000, a Kortárs, a Jelenkor, a Nappali ház és más magyarországi folyóiratok munkatársait mindenféle farriszálást mellőzve, időről időre meginvitáljuk a Kalligram asztalához.

Mindabban, amit fölvázoltam, ott motoszkál az a hátsó gondolat is, hogy egy kissé a régióink folyóiratává is váljunk. Hogy lapunk hasábjain találkozhassék Mészöly Miklós és Jan Patočka, Esterházy Péter és Dušan Mitana, Farnbauer Gábor és Miroslav Holub. Az ilyen találkozások számára Pozsony eszményi helyen fekszik: több nemzeti kultúra metszéspontján. Minden jó író-t szerrettel fogadunk - de ez ne riassza el őket. ■

A SZÁZADVÉG KIADÓ

1992. III. negyedévben megjelenő kiadványai

Zsolt Béla: A végzetes toll (Ars Scribendi)

Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526-1945

Donáth Ferenc írásai (Oeconomica Publica)

Ötvenhatról nyolcvanhatban. (Az 1956-os magyar forradalom előzményei, alakulása és utóélete című 1986. december 5-6-án Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve)

Várallyai Gyula: „Tanulmányúton”

(Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után)

Az 1956-os Intézet évkönyve

József Attila összes verse (Századvég Klasszikusok)

A Téli könyvvásárra megjelenő kiadványai

Babits Mihály összegyűjtött versei (Századvég Klasszikusok)

Kosztolányi Dezső összes verse (Századvég Klasszikusok)

Magyar liberalizmus (Modern ideológiák)

Fejtő Ferenc írásai (Ars Scribendi)

Ignotus Pál írásai (Ars Scribendi)

Hajnóczy Péter összegyűjtött munkái. Elbeszélések

Orbán Ottó: Kelj föl jancsi énekei

Csokits János: Pilinszky - Nyugaton. A költő 32 levelével (Literatura)

Bellman, C.M.: Fredman episztolái. Fredman dalai

Vajda Mihály: A történelem vége? Közép-Európa - 1989. (Politika)

Macfarlane: Az angol individualizmus (Metamorphosis Historiae)

Halecki: Millennium. Európa ezeréves története (Europica Varietas)

Kányádi Sándor: Néma tulipán

Erhard Busek: Az elképzelt Közép-Európa

(Az Európai Utassal közös kiadásban)

TALÁLKOZÁSOK

Az Európai Utas Bécsben

Erhard Busek alkancellár bevezetőt tart az Európai Utas bécsi bemutatkozásán. A Tudományügyi Minisztérium dísztermében tartott est elnökségi asztalánál (balról jobbra):

Módos Márton, Vásárhelyi Miklós, Kiss Gy. Csaba, Erhard Busek, Módos Péter, Pomogáts Béla

A jobboldali képen: Görgey Gábor felolvasása

Preis 12 Schilling
 M1 23
Die Presse
 Unabhängige Tageszeitung für Österreich
 Mittwoch, 3. Juni 1992
 Gröndel 188

Reisen durch Mitteleuropa
 Eine ungarische Kulturzeitschrift stellte sich in Wien vor

MAGYAR HÍRLAP
 Busek alkancellár átfogó koncepciót sürget
Illúzió-e a közép-európai közeledés?
 Bécsi tudósításunk: Dr. Busek nem hisz külön Közép-Európa-kon-

INÉRCI
Az Európai Utas Bécsben
 Közelebb érzem magamhoz e gondolat hatotta át azt a fejerdött be 1889-cel, a le-
 Mánót, Pozsonyt vagy Lem- kétórás beszélgetést, ahol a zajlott események, a forra-
 berget, mint Hamburgot — résztvevők először Göncz dalni átalakulás, a Szovjet-

A MAGYAR SZAKSZERVEZETEK LAPJA

25. évfolyam, 14. szám
MAGYAR HÍRLAP
Az Európai Utas Bécsben

Az Európai utas bécsi bemutatkozása
 A Wiener Journal című osztrák folyóirat és a Tudományos és Kutatási Minisztérium látta vendégül Bécsben az Európai Utas szerzőit és szerkesztőit.
 elleni harcot tartották. Busek szerint fennáll a közép-európai tömörülés lehetősége, ha a gazdasági együttműködés politikáivá bővül.
 A Wiener Journal főszerkesztő-
 Erhard Busek osztrák alkanc- a tudomány és kutatási ü; hé az i

Intellektuelle Brücken für ein neues Mitteleuropa

Die intellektuellen Brücken für ein neues, friedliches Mitteleuropa wurden Anfang Juni mit der Präsentation der bereits zwei Jahre nach ihrer Gründung angesehensten ungarischen Kulturzeitschrift, »Europai utas« (= »Der Europäische Reisende«), in Wien ausgebaut. Der Einladung Vizekanzlers Erhard Busek in den Audienzsaal des Wissenschaftsministeriums waren nicht nur viele österreichische Künstler und Intellektuelle gefolgt, sondern auch prominente Vertreter des ungarischen Geistes- und Kulturlebens.
JOURNAL 17

ALAPÍTVÉNY tendenc Gruppensind auch weiterhin gemeinsam in unserem Blatt vertreten: es verhindert die d...

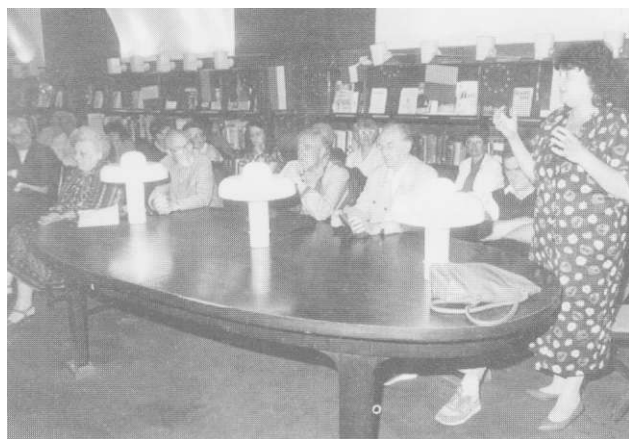
TALÁLKOZÁSOK

A folyóirat és olvasói

Az Európai Utast keresik az olvasók, mint az eladott példányok száma mutatja. Most a szerkesztőség is keresi a kapcsolatot közönségével. Alábbi képeink a vidéki könyvtárakban tartott Európai Utas-estekről tudósítanak. A lap olvasóinak és munkatársainak találkozását a jövőben rendszeressé kívánjuk tenni.

Szolnok, Versey Ferenc Megyei Könyvtár

Pécs, Baranya Megyei Könyvtár

*Kiskunhalasi Városi Könyvtár
(Déri Miklós felvételei)*

Mészöly Miklós

Új oldaláról mutatkozott be az Európai Utas a szekszárdi Szüreti Fesztiválon. A tavaly óta meghatározott időközönként jelentkező tévémagazin augusztusi adását játszották le videókazettán Módos Péter főszerkesztő (s egyben a tévéműsor szerkesztőinek) kommentálásával. Az augusztusi tévéműsor Közép-Európa étkezési szokásaival, az étel- és ital fogyasztás nemzeti sajátosságaival foglalkozott, a kultúra és az idegenforgalom kapcsolataival. A magyar, a cseh, a szlovák s a különféle olaszországi tájak konyhái és italai között kitüntetett helyen szerepelt Szekszárd, mint a magyarországi borkultúra hagyományainak újjáélesztője.

A szekszárdi Szüreti Fesztiválon egyébként szimpózium is zajlott, „Az ember Közép-Európában” címmel, s a rendezvénysorozat Mészöly Miklós író, a város szülöttét az Alisca vin borrend tagjává avatták.

A bor gyakorlati filozófiája (részletek) (Szekszárd)

... a bor olyan mágia, ami az élet és az élet fölé emelkedés édeni senkiföldjén építi föl a maga arkangyali légvárát. Ezek a légvárak előlegeznek valamit az „élet álom” nevezetű archaikus közérzetből, ismerik a költészet mesterfogásait, melyek annál meggyőzőbbek, minél illanékonyabbak. Ami azt is jelenti, hogy a bor mágiája nem a halállal barátkoztat meg, hanem a halált az élettel.

Olyan lebegéssel ajándékoz meg (ha jól ízleljük), ami a gondolkodás élességét rendhagyó képzetrel köti össze.

... a szüret minden kultúrában, minden népnél ünnep - a megszigált és kiszolgált természet előtt lerótt hála. Valamiképpen olyan, mint az indiánok csodálatosan magasabb rendű rítusa, mikor az elejtett vad előtt letérdelnek, és feloldozást kérő áldozatot mutatnak be, hogy őt, a természet élő ajándékát, meg *kellett* ölniök.

Természetesen a mai kétes felvilágosultságunkkal neveltségnek

tarthatnánk, hogy a szüret ünnepéhez ilyen gondolatokkal is közeledjünk. De talán nem haszontalan legalább emlékeztetni rá, hogy volt idő, mikor még képesek voltunk így neveltségnek lenni. Felőttetbnek lettünk, a gyermekkorunk vége. Inkább hazafiúi erénynek véljük, hogy nagyipari módon egymást, szomszédainkat, idegeneket ölünk meg - mint a természet legnemesebb vadjait.

... ma nagy évadja van a vallásos hasonlatoknak - így a bort illetően nagyon is helyénvaló, ha mi is élünk vele. A hívő - és ezt a szekszárdi bennszülött elfogultsága mondatja velem - igenis szoros összefüggésben tudja érezni a bort a tájjal, amelyik azt adta. El kell hinnünk, hogy maga a táj is mágia - csupán az a hiba, hogy időközben olyan választékosan civilizáltak lettünk, hogy a táj egyre kevésbé élő kategória számunkra, inkább környezet csak. Nem organikus érzékeljük, ahogy Goethe, Shelley vagy Hölderlin - hanem mint precíziós

Dranovits Kálmán fesztiváligazgató megnyitója

TALÁLKOZÁSOK

automaták, akik elvárják a táj hasonló precíziós szolgáltatásait.

Netán erre is gondolni lehetne, mikor a poharunkat fölemeljük: a tájra.

Mint egy szép gyerek láttán a feltehetően hasonlóan szép anyjára.

Ez pedig már erotika is egyben: a bor ugyanis mitologikusan bizalmas a Erosznak. Ahogy Erosz megváltoztatja a gesztusainkat, szavaink grammatikáját, hangsúlyait, auráját - a bor ugyanerre képes a maga lebegtető módján, mikor még a súlyosba is könnyűséget kever. Megkockáztatnám, hogy pánerotikusnak mondjam ezt a hatást és állapotot.

Az igazi hívők ismerik az árnyékos prэшázak és lugasok kvaterkázó asztalainak hangulatát. A hívőkre gondolok, nem a lebujok, talponálók fazonjainak a pogányaira. Ami itt erotika - ott pornográfia. Erosz többek közt azért volt isten, mert fölébresztette a rokonság és értés érzését a létezők minden rendjével szemben. Ha kvaterkázó asztal mellé ülünk: a bor oltárát üljük körbe, ahol észrevétlenül teremthető meg egy másfajta modor és megértésre való készség, más tesvériesség, a szívós ellentétek nevetséges kisszerűségének felismerése, elfogultsága-

ink meglehetősen leverő humorának a lelepleződése. A hívők kvaterkázó asztala nem látványos okosságra, okoskodásra hangol, hanem a viszonylagosságokat is átérteni tudó bölcsességre.

Amit ez az ünnep, ez a város és táj most nagy szeretettel kínál itt: ízelítő abból a valamiből, ami nosztalgivá kényszerült soványodni.

A hátlapon:

A Holocaustban (helyesen Soában) elpusztult zsidóság emlékműve a toloni (Tel-Aviv melletti) temetőben. A sin, a vármegyéket megtestesítő kövek nem kívánnak dekódolást. A magyar deportálások kezdetét választották a 600 000 mártírra emlékezésre. (Városokból, falvakból elzármozottak őrzik a saját közösségeik deportálásának dátumát, és akkor összegyűlnek elmondani a halotti imát.) Néhány éve az állami gyászünnepeken jönnek ide sírni (ez a dátum a varsói gettó leverésében keresi a pusztulás megfogható dátumát), kaddist mondani. Ne különcködjünk, hiszen egy nép vagyunk - mondták. De azért nincs június, hogy föl ne dübörögnének ama vonatok... K.J.

SZÁMUNK SZERZŐI

BODOR FERENC (1941—)
könyvtáros

CHMEL, RUDOLF (1939-)
író, a Cseh és Szlovák Köztársaság budapesti nagykövete

CSERES TIBOR (1915-)
író, 1986-tól 1990-ig a Magyar Írószövetség elnöke

GÖMÖRI GYÖRGY (1934-)
polonista, egyetemi tanár, Cambridge

GÖNCZ ÁRPÁD (1922-)
író, műfordító, a Magyar Köztársaság elnöke

GÖRGEY GÁBOR (1929-)
író, költő, műfordító

GÖTZ ESZTER (1964-)
műszaki fordító, újságíró

GRENDL LAJOS (1948-)
író, szerkesztő, Pozsony

KISS GY. CSABA (1945-)
irodalomtörténész, polonista

KÓBÁNYAI JÁNOS (1951-)
író, szerkesztő

KRÓL, MARCIN (1944-)
lengyel filozófus, szerkesztő

KUSY, MIROSLAV (1929-)
szlovák filozófus

MARINO, ADRIAN (1930-)
román irodalomtörténész, Kolozsvár

MÉSZÖLY MIKLÓS (1921—)
író

MÓDOS MÁRTON (1967-)
szerkesztő

NAGY KÁROLY (1934-)
egyetemi tanár, New Brunswick

PITHART, PETR (1946-)
szerkesztő, Prága

POMOGÁTS BÉLA (1934-)
irodalomtörténész

PRZYBOŚ, JULIAN (1901-1990)
lengyel költő

RAK, JIŘI
cseh eszmetörténész

RÓNAY LÁSZLÓ (1937-)
irodalomtörténész

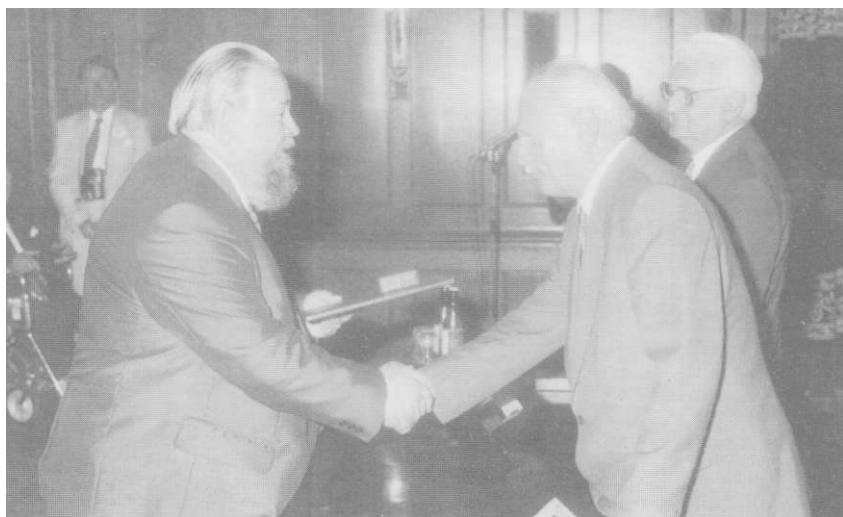
SZEGŐ GYÖRGY (1947-)
díszlettervező

SZOMBATHY BÁLINT (1952-)
művészettörténész

SZYSZMAN, SIMON (1909-)
vallástörténész, orientalista, Párizs

VEZÉR ERZSÉBET (1915-)
irodalomtörténész

WILFLINGER, GERHARD (1943-)
osztrák újságíró, politológus

Göncz Árpád átadja a Magyar Köztársaság Érdemrend Kiskeresztje polgári tagozatának kitüntetését Vujicsics Szojánnak, főmunkatársunknak. Gratulálunk!

EURÓPAI UTAS - EUROPEAN TRAVELLER

1992/3 SUMMARY

What did the October of 1956 mean to Hungarians and their neighbours? The articles entitled Memory and Warning written by *Árpád Göncz* (President of Hungary), *Miroslav Kusý* (Slovakia), *Marcin Król* (Poland), *Adrian Marino* (Rumania), *Petr Pithart* (Bohemia) and the Hungarian *Béla Pomogáts*, all prominent political personalities of the region, speak about the importance the Hungarian uprising of 36 years ago has on the present. From contemporary writers we quote *Albert Camus's* essay *The Blood of Hungarians* and poems by the Polish poet *Julian Przyboś* with an introduction by *György Gömöri*. The selection is completed by contemporary photographs hitherto unpublished.

In the series *Buildings that Talk* *Ferenc Bodor* describes the Hungarian Royal Palace at the end of the 19th century. The column *Pantheon*, which introduces great Hungarian politicians and authors, continues with *László Rónay's* article on *Sándor Máray*, one of the 20th century's most outstanding Hungarian writers.

Jiří Rak outlines the Czech ideological history of the Central-European Concept. *Gerhard Wilflinger* remembers Central European "border-crossing" trips of the 1980s with *Erhard Busek*. *Rudolf Chmel* deals with problems standing in the way of a Slovakian-Hungarian mutual understanding. In *Gábor Görgey's* interview with *Domokos Kosáry*, the president of the Hungarian Academy of Sciences talks about his life, views and scientific career.

Erzsébet Vezér's richly illustrated article introduces the life and works of *Eva Zeisel*, widely travelled Hungarian potter. *Márton Módos* talks with actress-embassador *Magda Vášáryová* in Vienna. *Eszter Götz* and *György Szegő* report on the Summer University of Amsterdam. *Tibor Cseres's* thoughts are linked with the traditional writers' gathering at Tokaj. *Bálint Szombathy* writes about *Ljubo-*

mir Micić, an interesting figure of the Serbian avant-garde.

In *Csaba Gy. Kiss's* series *Forgotten Places, Forgotten People*, *Simon Szyszman* writes about the religious communities of the East European Karaim. *János Kőbányai's* photo essay and "subjective account" entitled "Hungarian" Israel is about Hungarian-born Jews living in Israel.

Károly Nagy writes about the international cooperation within Association of Hungarian language and Culture-Native language Conference. We publish the conference's statement in English as well.

The Autumn edition of the European Traveller ends with the introduction of two fellow journals, the *Morgen* of Lower Austria and the *Kalligram*, a Hungarian language journal published in Bratislava. Our next edition will be published before Christmas.

EUROPÄISCHER REISENDER 1992/3 -RESÜMEE

Was bedeutete Oktober 1956 für die Ungarn und ihre Nachbarn? Über die Revolution vor sechszunddreissig Jahren, deren Bedeutung bis heute gegenwärtig ist, schreiben hervorragende Politiker und Historiker in unserer Herbstnummer. „Erinnerung und Mahnung“ heisst die Rubrik, die Artikel von *Árpád Göncz*, dem Staatspräsidenten Ungarns, von *Miroslav Kusý* aus der Slowakei, von *Marcin Król* aus Polen, von *Adrian Marino* aus Rumänien, von *Petr Pithart* aus Böhmen und von *Béla Pomogáts* aus Ungarn beinhaltet. Die Texte werden von bisher nicht publizierten Archivaufnahmen illustriert.

In seiner Serie „Erzählende Häuser“ beschreibt *Ferenc Bodor*, wie das Innere des königlichen Burges in Buda um die Jahrhundertwende aussah. Auch die Serie „Pantheon“ mit Vorstellung von hervorragenden ungarischen Politiker und Autoren

wird weitergeführt: diesmal wird die Figur des bedeutenden ungarischen Schriftstellers unseres Jahrhunderts, *Sándor Márai* von *László Rónay* aufgezeichnet.

Der Ideengeschichte des Mitteleuropa-Gedankens in Böhmen hat *Jiří Rak* nachgefolgt. *Gerhard Wilflinger* erinnert sich an die gemeinsame „Grenzüberschreitungen“ mit *Erhard Busek* in den Ländern Mitteleuropas in den achtziger Jahren. *Rudolf Chmel* beschreibt die Probleme, die die slowakisch-ungarische Verständigung erschweren. Im Gespräch mit *Gábor Görgey* erzählt Vorsitzender der ungarischen Akademie der Wissenschaften, *Domokos Kosáry* über sein Leben, seine Ansichten, seinen wissenschaftlichen Werdegang.

Die Keramikerin *Eva Zeisel*, die einen langen Lebens- und Berufsweg von Budapest bis in die U.S.A. hinter sich gebracht hat, wird - mit vielen Illustrationen - von *Erzsébet Vezér* porträtiert. Ein Interview mit der Schauspielerin-Botschafterin *Magdaléna Vášáryová* führte *Márton Módos* in Wien. *Eszter Götz* und *György Szegő* berichten über einen merkwürdigen Sommerkurs in Amsterdam. *Tibor Cseres* erörtert seine Gedanken anlässlich des traditionellen Schriftstellertreffens in Tokaj, Nord-Ostungarn. Die merkwürdige Figur der serbischen Avantgarde, *Ljubomir Micić* wird von *Bálint Szombathy* vorgestellt. In der Rubrik „Vergessene Landschaften, vergessene Völker“ schreibt *Simon Szyszman* über die osteuropäische Religionsgesellschaften der „Karäierm“. Die Fotoreportage und das „subjektive Portrait“ von *János Kőbányai* stellt uns das „Ungarische“ Israel - das Leben der aus Ungarn entstammten Juden vor.

Universitätsprofessor aus den U.S.A., *Károly Nagy* beschreibt die internationale Zusammenarbeit im Rahmen der ungarischen „Konferenz der Muttersprache“. Das Kommunique der Konferenz wird auch in Englisch publiziert.

Unsere Herbstnummer wird mit der Vorstellung zweier unserer Partner-Zeitschriften, dem deutschsprachigen *Morgen* aus Niederösterreich, und dem ungarischen *Kalligram* aus Bratislava/Pozsony, sowie mit der traditionellen Rubrik unserer internationalen „Begegnungen“ abgeschlossen. Unsere nächste Nummer erscheint in Dezember.

IL VIAGGIATORE EUROPEO-SOMMARIO DEL NO. 3/1992

Che cosa significava l'ottobre del 1956 all'Ungheria ed ai paesi vicini? Si confessano su questo argomento - sotto il titolo «Ricordo ed avvertimento» - alcune delle personalità politiche più rilevanti della nostra area: *Árpád Göncz*, presidente della Repubblica Ungherese, lo slovacco *Miroslav Kusý*, il polacco *Marcin Król*, il rumeno *Adrian Marino*, il ceco *Petr Pithart* e l'ungherese *Béla Pomogáts*. Tra le testimonianze contemporanee rievochiamo il famoso saggio di *Albert Camus*, «Il sangue degli ungheresi» e le poesie del polacco Ju-

lian Przyboś introduttore da *György Gömöri*. Tutto è illustrato da fotografie mai pubblicate finora.

Nella serie «Case parlanti» *Ferenc Bodor* ci invita all'interno del Palazzo Reale di Buda alla fine dell'Ottocento. Si prosegue anche la rubrica «Pantheon»: *László Rónay* questa volta ci presenta *Sándor Márai*, insigne scrittore del nostro secolo.

Jiří Rak abbozza la storia del pensiero mitteleuropeo nella Boemia. *Gerhard Wilflinger* rievoca i cosiddetti «viaggi mitteleuropei transfrontieri» fatti negli anni Ottanta in compagnia di *Erhard Busek*. *Rudolf Chmel* parla dei problemi che ostacolano la comprensione tra slovacchi ed ungheresi. Lo storico *Domokos Kosáry*, presidente dell'Accademia Ungherese delle Scienze, intervistato da *Gábor Görgey* parla della sua vita, della carriera scientifica, delle sue idee.

La vita e l'opera di *Eva Zeisel*, giramondo ceramista ungherese vengono presentate da *Erzsébet Vezér* in uno scritto ampiamente illustrato. *Márton Módos* ha registrato una conversazione a Vienna con l'attrice-ambasciatore *Magda Vášáryová*. Il servizio di

Eszter Götz e *György Szegő* parla dell'Università Estiva di Amsterdam. I pensieri di *Tibor Cseres* ci portano al prestigioso raduno degli scrittori ungheresi nella città di Tokaj. *Bálint Szombathy* scrive su *Ljubomir Micić*, personaggio interessante dell'arte d'avanguardia serba.

Nella serie di *Csaba Kiss Gy.* - «Paesaggi dimenticati, popoli dimenticati» - possiamo leggere l'articolo di *Simon Szyszman* sulle comunità religiose dei «kairaimi» dell'Europa Orientale. «L'Israele ungherese», il servizio fotografico personale di *János Kőbányai* presenta alcuni ebrei oriundi di Ungheria. *Károly Nagy* scrive sulla collaborazione internazionale realizzata nel quadro della Conferenza di Linguamadre ungherese. Pubblicano la dichiarazione della Conferenza in lingua inglese.

Chiudiamo il nostro numero di autunno con la presentazione di due riviste: la *Morgen* della Basca Austria e la *Kalligram*, rivista di lingua ungherese di Pressburgo (Pozsony, Bratislava) e con un ampio resoconto sulla nostra attività internazionale. Il prossimo numero uscirà prima di Natale.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem az Európai utas c. folyóiratot egy éves időtartamra.

-----
megrendelő neve

-----
címe

Előfizetési díj egy évre: 500 Ft

Az előfizetési díjat a részemre küldendő átutalási postautalványon egyenlítem ki.

-----
aláírás

A megrendelőlapot kitöltve az alábbi címre borítékban, bérmentesítve küldje: Budapest Kft., 1462 Bp., Pf. 779

Kedvezményes előfizetési akció

Fizessen elő közvetlenül!

Ha Ön ezt a szelvényt szerkesztőségünkbe visszaküldi, egy csekket küldünk, amelyen Ön 500 Ft befizetésével előfizet az Európai utas 1993-as négy számára.

Megtakarítása így 96 Ft + az 1992. téli számot (ára 149 Ft) ingyen kapja.

A kedvezmény így összesen 96 Ft + 149 Ft = 245 Ft, és utánjárás nélkül biztosan megkapja a legjobb

magyar folyóiratot, amely ajándéknak sem rossz itthon és külföldön.

„Európa elrablása”

Kiss Roóz Ilona
Munkácsy-díjas
kerámikus művész
alkotása az

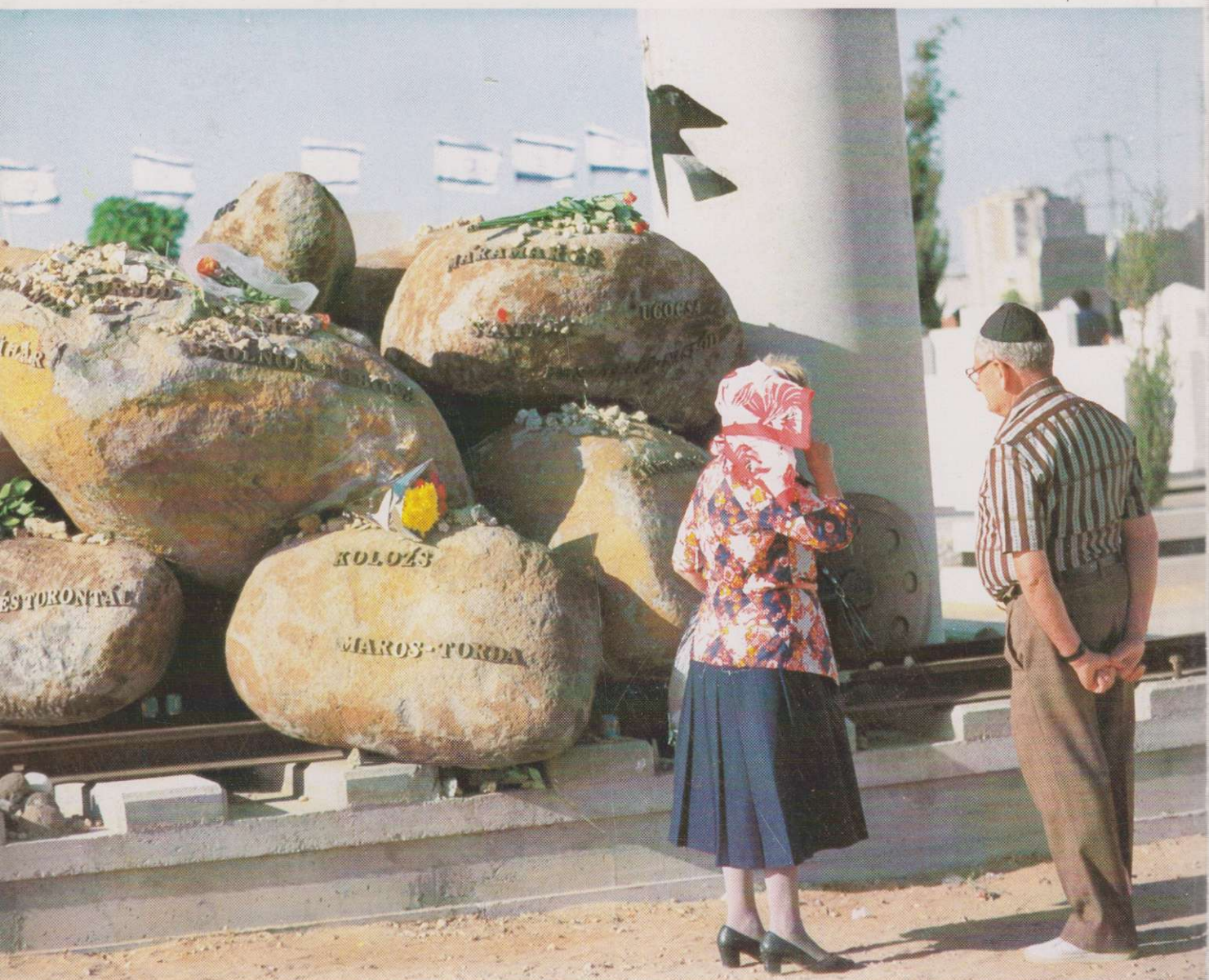
Európa Biztosító

Rt.

megnyitójára

**KÖZÉP-EURÓPAI ÉLETUTAK:
MÁRAI SÁNDOR
KOSÁRY DOMOKOS
MAGDALÉNA VÁSÁRYOVA
A „MAGYAR IZRAEL”**

Európai utas

Ára: 149 Ft